

**VISNYK
OF THE LVIV
UNIVERSITY**

Series philosophical science

Issue 27

Published since 1999

Ivan Franko
National University of Lviv

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія філософські науки

Випуск 27

Виходить з 1999 р.

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

На підставі Наказу МОН України від 02.07.2020 № 886 (додаток 4)
Вісник Львівського університету. Серія філософські науки внесений до
Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) зі спеціальності 033. Філософія.
Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
протокол № 16/6 від 30 червня 2021 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14622-3593 Р від 30 жовтня 2008 р.

У Віснику публікуються статті на актуальні філософські, політологічні, культурологічні та психологічні проблеми розвитку духовного і соціально-культурного світу людини, її свободи і самовираження в динамічній дійсності.

The actual philosophical, political, culturological, psychological problems of the development of the spiritual world of a person are enlightened in the articles in Visnyk.

Редакційна колегія:

д-р філос. н., проф. В. Глухман – головний редактор; д-р філос. н., проф. А. Карась – спів-гол. редактор і голова редакційної ради; д-р філос. н., проф. Н. Гапон – заступник головного редактора; д-р філос. н., доц. А. Синиця – відповідальний секретар редколегії; д-р філос. н., проф. О. Гомілко; д-р філос. н., доц. М. Глухманова (Словаччина); д-р габіл. філос. н., проф. А. Гняздзовські (Польща); д-р філос. н., проф. П. Ємелка (Чехія); д-р філос. н., доц. Я. Калайтцідіс (Словаччина); д-р філос. н. К. Коменска (Словаччина); д-р філос. н., проф. П. Макарієв (Болгарія); д-р філос. н., проф. В. Сагуйченко.

V. Glukhman – Editor-in-Chief
A. Karas – Co-Editor-in-Chief and Head of the Editorial Board
N. Hapon – Managing Editor
A. Synytsia – Assistant Editor

Адреса редколегії:	Editorial office address:
Львівський національний університет імені Івана Франка, філософський факультет, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000	Ivan Franko National University of Lviv, Philosophical Faculty, Universytetska Str., 1, Lviv, 79000
Тел.: (032) 239-43-72	Tel.: (032) 239-43-72
E-mail: journal@fs-visnyk.lnu.lviv.ua	E-mail: journal@fs-visnyk.lnu.lviv.ua

www.fs-visnyk.lnu.lviv.ua

Відповідальний за випуск проф. *А. Карась*
Комп'ютерне верстання *Н. Кузнецова*
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ і ВИГОТОВЛЮВАЧА:
Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 9,1.
Тираж 100 прим. Зам. 0821/273
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

<i>Yevhen Laniuk</i> PRIVACY AND FREEDOM: CONCEPTUALIZING RELATIONSHIPS.....	5
<i>Oleh Bohun</i> TRANSFORMATIONS OF SUBJECTIVITY AND INTENTIONALITY IN TECHNO-ECOLOGICAL PERSPECTIVE.....	16
<i>Ірина Грабовська, Людмила Сорочук</i> ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РЕВОЛЮЦІЙ НА ПОСТСОВЕТЬСЬКОМУ ПРОСТОРИ НА ДЕМОКРАТИЧНІ ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІ).....	24
<i>Євген Ланюк</i> «ПОСТ-ПРАВДА» І «ТРИ НЕДУГИ» ЗАХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА: РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ ЧАРЛЬЗА ТЕЙЛОРА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ.....	33
<i>Олександр Мартиненко</i> ПОНЯТТЯ «ПОСТСЕКУЛЯРНИЙ ДИСКУРС» У РОЗРІЗІ КЛАСИЧНОЇ ТА НЕКЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ТЛУМАЧЕННЯ ДИСКУРСУ.....	44

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

<i>Анжеліка Семененко</i> НОВІ КУЛЬТУРНІ ІНДУСТРІЇ ЯК СКЛАДНИК СУЧАСНОГО УРБАНІЗМУ ТА МАРКЕР АНТРОПОЛОГІЧНИХ ЗРУШЕНЬ.....	54
<i>Богдан Білобровець</i> «CULTURAL POLICY STUDIES» ЯК АКАДЕМІЧНА ГАЛУЗЬ.....	63
<i>Василь Зінкевич</i> ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ В ДИСКУРСІ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ СИСТЕМИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	72

ФІЛОСОФСЬКА СЕМІОТИКА І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

<i>Катерина Бура</i> АКТУАЛІЗАЦІЯ ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОГО АСПЕКТУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ....	79
<i>Мирослава Шулак</i> ПЕРСПЕКТИВИ СЕМІОТИЧНОГО ПІДХОДУ В МУЗИЦІ: ВІД СТРУКТУРАЛІЗМУ ДО ЕКОСЕМІОТИКИ.....	88
<i>Андрій Кадикало</i> КИТАЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ ТА ЗАХІДНА НАУКА: ЗМІНА ВІДНОШЕННЯ В АНГЛОМОВНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	102

CONTENTS

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

<i>Yevhen Laniuk</i> PRIVACY AND FREEDOM: CONCEPTUALIZING RELATIONSHIPS.....	5
<i>Oleh Bohun</i> TRANSFORMATIONS OF SUBJECTIVITY AND INTENTIONALITY IN TECHNO-ECOLOGICAL PERSPECTIVE.....	16
<i>Iryna Grabovska, Liudmyla Sorochuk</i> PÉCULIARITIES OF THE INFLUENCE OF REVOLUTIONS ON THE POST-SOVIET SPACE ON DEMOCRATIC STATE-BUILDING PROCESSES (ON UKRAINE AND BELARUS EXAMPLES).....	24
<i>Yevhen Laniuk</i> “POST-TRUTH” AND THE “THREE MALAISES” OF THE WESTERN SOCIETY: THE RECEPTION OF CHARLES TAYLOR’S IDEAS IN THE DIGITAL AGE.....	33
<i>Oleksandr Martynenko</i> THE CONCEPT OF “POST-SECULAR DISCOURSE” IN THE CONTEXT OF CLASSICAL AND NON-CLASSICAL PHILOSOPHICAL TRADITIONS OF DISCOURSE INTERPRETATION.....	44

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY, PHILOSOPHY OF CULTURE

<i>Anzhelika Semenenko</i> NEW CULTURAL INDUSTRIES AS A COMPONENT OF CONTEMPORARY URBANISM AND A MARKER OF ANTROPOLOGICAL PROGRESS.....	54
<i>Bohdan Bilobrovets</i> CULTURAL POLICY STUDIES AS ACADEMIC FIELD.....	63
<i>Vasyl Zinkevych</i> PÉDAGOGICAL SCIENCE DEVELOPMENT DYNAMICS IN THE DISCOURSE OF THE LIFE CYCLE OF THE INDUSTRIAL EDUCATION SYSTEM.....	72

PHILOSOPHICAL SEMIOTICS AND PHILOSOPHY OF SCIENCE

<i>Kateryna Bura</i> ACTUALIZATION OF LOGICAL-PHILOSOPHICAL ASPECT OF DECISION-MAKING.....	79
<i>Myroslava Shulak</i> PERSPECTS OF THE SEMIOTIC APPROACH IN MUSIC: FROM STRUCTURALISM TO ECOSEMIOTICS.....	88
<i>Andrii Kadykalo</i> CHINESE PHILOSOPHY AND WESTERN SCIENCE: A CHANGE OF ATTITUDE IN ENGLISH RESEARCHING LITERATURE IN THE XX CENTURY.....	102

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

UDC 14

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.1>

PRIVACY AND FREEDOM: CONCEPTUALIZING RELATIONSHIPS

Yevhen Laniuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: yevhen.lanyuk@lnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-0171-9802*

This article attempts to answer how privacy relates to freedom. In today's academic and media circles, there is an ongoing discussion that privacy is being eroded. The cause of this erosion is attributed to the effects of digital technologies. In our age, there is a computer behind virtually every transaction. Due to the extensive computerization of human relations, almost everything people say or do is being recorded and stored in databases. For millennia, only a negligible part of human actions has been saved from oblivion. Now, with the help of widespread technologies, this balance has shifted in the opposite direction: little is forgotten and much is remembered. Electronic rendition of human activities increasingly reveals them to third parties, including governments, corporations, secret services, hackers, thieves, etc., who may not always have good intentions when dealing with this information. Therefore, the digital age raises the following question: Can this unprecedented loss of privacy entail an equally unparalleled loss of freedom? To answer this question, it is necessary to connect privacy with freedom and show how they relate to each other, which is the subject of this article.

In this publication, we approach privacy as an important “functional” part of freedom. We begin the analysis of their relationships by looking at different theories of privacy. In particular, we consider five such theories and highlight the relationship between privacy and the concept of “negative freedom”. Then we proceed to the analysis of connection between privacy and freedom from a historical perspective. We emphasize the role of information technologies, namely printing and photography, in the actualization of the modern concept of privacy. However, we argue that the emergence of privacy was not due to technologies alone. Instead, we suggest that it must be linked with the subjective shift in the Western culture, resulting in the recognition of the values of freedom and individuality. Following Charles Taylor, we refer to the modern ideal of authenticity and contend that privacy should be interpreted as an integral part of this ideal. We maintain that it was precisely the culture of authenticity that shifted the attitude to privacy and resulted in its acceptance as a social norm. Afterwards, we discuss the functional role of privacy in the domain of freedom. We argue that a person's behavior becomes more conformist in the presence of others and reflects social norms and expectations imposed on him by others, rather than the true motives of his behavior. Following Ferdinand David Shoeman, we indicate that there are two types of privacy, one of which is meant to protect social freedom. We refute the so-called “Goebbels argument,” according to which “people have nothing to fear if they have nothing to hide”. This reasoning, in a strange manner, has been recently adopted by companies in the technical sector. Finally, we connect privacy and politics. We argue that the distribution of privacy among members of society is akin to the distribution of wealth and power, with most of it concentrating in the elite. We also contend that democracy will be flawed if privacy is unequally distributed.

Key words: privacy, freedom, theories of privacy, authenticity, democracy, digital age.

Introduction. As the digital age develops, it compels scholars to re-evaluate and re-consider many well-established concepts. Privacy is definitely one of them. The loss of privacy resulting from the digitalization of human relations is a widely discussed topic of our age. Since the computers and smartphones entered our lives, our routine actions, customs, and behaviors, revealing intimate details about ourselves, have become increasingly visible to others. Needless to say that these parties, which include governments, banks, insurers, secret services, thieves, hackers, etc., may not always have good intentions when dealing with people's details. Their actions can change or destroy a person's life against his will or even knowledge. This means the loss of privacy simultaneously entails the loss of freedom. The scholar Shoshana Zuboff claims that we live in the age of "surveillance capitalism," which is the practice of gathering as much data as possible in order to gain insights into people's minds and control their behavior [23]. For Zuboff, the loss of privacy inevitably entails the loss of freedom.

But how exactly privacy and freedom are related? While it is legitimate to say that both parts of the equation presuppose each other, their relationship remains an ambiguous issue. Different scholars have varying opinions regarding both the definition of these concepts and how they relate to each other. However, due to the unprecedented power of digital technologies to expose human lives to others, conceptualizing their relationships is a relevant issue today. Such an analysis may be especially valid for Ukraine. As our country undergoes the digitalization reform, it is increasingly important to draw the attention of its academic community to ethical and philosophical problems arising from the comprehensive computerization of human relations.

Privacy and its theories. Privacy is one of those broad categories that are valued as much as there are difficulties in understanding them. The U. S. Supreme Court Justice Louis Brandeis pronounced it "the most comprehensive of rights and the right most valued by civilized men" [21]. Other scholars declared it "essential to democratic government," necessary for "permitting and protecting an autonomous life," "the heart of liberty", and "the beginning of freedom" [15, p. 1]. The recognition of privacy as a fundamental human right is also present in the United Nations Universal Declaration of Human Rights of 1948, which proclaims, in its Article 12, that "No one shall be subjected to arbitrary interference with his privacy, family, home or correspondence, nor to attacks upon his honor and reputation" [20]. Depending on the context, this legal provision can mean a variety of things: (a) the right to freedom of thought and conscience; (b) the right to be left alone; (c) the right to control one's own body; (d) the right to protect one's reputation; (e) the right to a family life; (f) the right to a sexuality of one's own definition, etc. [7]. As we see, these very different rights to different things are grouped under an umbrella term "privacy". This prompted Daniel J. Solove to argue that privacy is a cluster concept, or one of those concepts, which, according to Ludwig Wittgenstein, "might not have a single common characteristic; rather, they draw from a common pool of similar elements" [15, p. 9]/ In 1972, a court in England refused to recognize the right to privacy precisely because of the "lack of any clear and generally agreed definition of what privacy itself is" [15, p. 8]. However, philosophers and legal scholars endeavor to articulate the definition of privacy.

In their classical article *The Right to Privacy* (1890), which is often considered a seminal work on the issue, the American lawyers Samuel Warren and Louis Brandeis defined it simply as "the right to be let alone" [21]. The American law professor Alan F. Westin, described it as a "voluntary and temporary withdrawal of a person from the general society through physical means in a state of solitude" [17, p. 6]. According to another scholar, Charles Fried, privacy should be understood "not simply as an absence of information about us in the minds of others, rather it is the control over information we have about ourselves" [17, p. 7]. And James Rachels, the American philosopher and ethicist, defined it as "our ability to control who has access to information about us and our ability to create and maintain different sorts of relationships"

[17, p. 7]. It is evident that these approaches grasp the nature of privacy from very different standpoints. For some scholars, it is a “right”, while others see it as a “condition” or “ability.” Considering that privacy might be a cluster concept, its meaning can be better embraced not through a single definition, but rather via theoretical approaches.

The researcher Herman T. Tavani argues that there are four crucial philosophical approaches to privacy: non-intrusion, seclusion, control, and limitation [17]. The *non-intrusion* approach understands it as the right “to be let alone” or remain free from the intrusion by others. According to Tavani, this approach has two faults. First, it confuses the condition (or content) of privacy with the right to it. Second, it mixes privacy with negative freedom, so it becomes legitimate to ask if there is such a phenomenon as “privacy” at all. Tavani, however, argues that privacy and freedom should be kept apart even in the context of this approach. “Whereas liberty allows individuals to hold ideas that might be politically unpopular, it is privacy that enables them to disclose their ideas to certain individuals while concealing from others the fact that they hold those unpopular ideas,” he writes [17, p. 5].

The *seclusion* approach equates privacy with solitude. In this context, the scholar Ruth Gavison argues that a person has “perfect privacy” if that person is “completely inaccessible to others” [17, p. 5]. This approach does not confuse the condition of privacy with the right to it, but it implies that a person stranded on an uninhabitable island would have a “perfect privacy.” It is dubious, however, if such a person would enjoy his condition in any meaningful way. When one is at home with his family, most people will agree that his condition is private without necessarily being solitary.

The non-intrusion and seclusion theories deal primarily with physical privacy, while the *control* and *limitation* theories have to do primarily with informational privacy, or data protection. The scholars Cathleen Berger, Aditi Gupta, and Jonathan Jacobs claim that there is a difference between privacy and data protection. “Privacy is a broad concept invoking conditions which enable a basic foundation of human dignity and autonomy,” they argue. “Data protection is more specific – it is concerned with the ways third parties handle the information – how it is collected, processed, shared, stored and used. Privacy is the big picture and data protection is the corner of it” [7]. The control theory assumes that one has privacy if and only if that person has control over information about himself [17]. More than other approaches, this approach recognizes “the role of choice that an individual who has privacy enjoys” [17, p. 7]. However, it is unclear what kinds of information one is expected to have control over. Tavani reasonably asks: if someone notices you shopping in a certain place – an information you wanted to hide for some reason – are you expected to have control over that information? [17, p. 7]. It is also implied in this theory that one can disclose every bit of information about himself and still have privacy, which is counterintuitive. By over-emphasizing the role of choice, this approach also tends to conflate privacy with freedom.

The *limitation* theory is context-oriented and maintains that one has privacy if he can limit the information about himself in certain contexts. W. A. Parent, for example, defines privacy as a condition of “not having undocumented personal knowledge about one possessed by others” [17, p. 9]. This theory assumes that privacy is dependent on contexts and relationships and stresses the selective power of an individual to limit access to himself by others. It is implied in this theory, however, that a person’s privacy is directly proportional to the number of such secretive zones. That person would have a “perfect privacy,” if nobody had any information about him. Thus, this theory follows the same path of diluting privacy in something else, namely secrecy.

In response to the limitations of these theories, Herman J. Tavani and his co-author James H. Moor elaborated an approach, which regards privacy as a value of its own, without confusing it with freedom, solitude, or secrecy. Tavani writes that:

Privacy protection is justified, in part, because the protection it provides allows us to plan our lives in certain ways (e.g., to decide which projects we will undertake and which risks we will assume). Private situations also allow for intimacy and close personal relationships. In effect, privacy offers individuals some control over their lives, which can lead to increased autonomy and happiness. [...] Moor (1997) notes that privacy protection is also justified because privacy expresses or articulates a “core value” – viz., security – which is essential to human flourishing and is increasingly threatened in computerized societies [17, p. 12].

They have named this theory RALC, or “Restricted Access / Limited Control.” According to it, there are three main components of privacy: a. an account of the concept of privacy; b. an account of the justification of privacy; c. an account of the management of it. This theory maintains that an individual has privacy “in a situation with regard to others if in that situation the individual ... is protected from intrusion, interference, and information access by others” [17, p. 10]. The RALC theory clearly distinguished between the condition of privacy and a right to it. It also draws a line between naturally and normatively private situations. If one is alone in the woods, his situation is naturally private. This means that he has privacy in a descriptive sense, but his condition is not normatively private, because anyone can disturb him without breaking any moral or legal norm. However, if he is in his house, his condition is also normatively private, because one is expected to knock before entering. The distinction between natural and normative privacy concerns both physical and informational privacy.

A brief history of privacy. We argue that privacy should be analytically segregated from freedom, despite still being regarded as a part of it. The most straightforward way to think about the relationships between privacy and freedom is to draw this simple analogy. A battery is part of a car. The car will not run if something breaks in its battery, but the battery it is not the same thing as the car, which has many other important parts as well. In the same way, we can approach freedom and privacy. If anything threatens privacy, it simultaneously puts freedom in danger, but freedom cannot be reduced to privacy, or privacy to freedom. Instead, we should figure out what role privacy performs in the domain of freedom.

The scholar Adrienn Lukács claims that “the idea of privacy traditionally comes from the difference between ‘private’ and ‘public,’ which distinction comes from the natural need – as old as mankind – of the individual to make a distinction between himself/herself and the outer world.” [9] Neurophysiological research has shown that little children begin to think about themselves as something independent of the surrounding world around the age of two (the time they begin to recognize themselves in mirror) [1]. From then on, despite being connected to their parents, little children also occasionally seek private corners to play and be let alone. The story of Adam and Eve who were embarrassed on finding themselves naked in the presence of God is one of the earliest accounts on privacy. The Code of Hammurabi contained a paragraph against the intrusion into someone’s property. This means that privacy (in its historically limited forms) is as old as the human civilization itself. Many provisions protecting private and family life were also present in the Roman law.

In the modern history, privacy began to be appreciated around the 17th century. People often blame technologies on the loss of privacy – but, interestingly, they also played a role in its birth. Before 1600s, homes were communal, and life took place around a central fireplace, giving their inhabitants very little personal space. The chimney was a revolutionary invention. From now on, people could lock themselves in separate rooms and began to appreciate their privacy. What happened behind closed doors, stayed there [8].

From the legal standpoint, the right to privacy was not formally recognized until the late 19th century. Despite legal provisions protecting a person or property, including the U. S. Bill of Rights, are much older, they protected the life of a person, but not the intangible content of that

life, or the house, but not what was happening inside that house. Privacy, thus, should be seen as part of a larger shift towards recognizing the value of human subjectivity.

The article by Samuel Warren and Louis Brandeis *The Right to Privacy*, published in 1890, was a crucial moment in its recognition and is still being regarded as a touchstone of its modern understanding. Back then, famous Americans were angry at photographers who took pictures of their private lives. At the same time, the public opinion turned against the spread of gossips in newspapers. In the article, Warren and Brandeis reviewed the existing American law in order to find a principle that could be invoked against these alleged incursions. They substantiated the idea that the “right to life” included not only a remedy for physical interference but also “the legal value of sensations” [21]. After examining the law against slander and libel, as well as the norms on intellectual property, the authors concluded that this body of law was insufficient to protect the privacy of a person and, therefore, an entirely new legal framework was required. They wrote that “the principle which protects personal writings and any other productions of the intellect or the emotions, is the right to privacy” [21]. In 1916, Roscoe Pound, an American legal scholar, concluded that Warren and Brandeis were responsible for “nothing less than adding a chapter to our law” [4, p. 1]. Some fifteen state courts in the United States recognized the common law right to privacy directly owing to the article by these legal scholars [11, p. 203].

Privacy, freedom, and technological effects. In this overview of the history of privacy, we have already ascertained those technologies had a dual relationship with it. By detaching information from its existence “here and now”, information dissemination technologies, such as photography and printing, contributed to the diminishment of privacy, but, on the other side, they also encouraged a formal recognition of it. It is tempting to explain the birth of privacy in the modern era as a result of technologies alone, but such an approach would oversimplify the issue. Technologies indeed can pose a challenge to privacy, but they do not explain why it arose in the first place. Very few people, even among the elite, had privacy in the pre-modern era. Therefore, it is illogical to assume that technologies could have challenged something that had not already been existing, at least, in some inarticulate way. In the Middle Ages, the dominant attitude towards privacy was that it was sought mostly by wrongdoers, while virtuous people had nothing to hide and, therefore, did not need it. Such an attitude can be traced directly to the Bible, which contains many verses associating privacy with sin and wrongdoing: “Nothing is covered up that will not be revealed or hidden that will not be known. Therefore, whatever you have said in the dark shall be heard in the light, and what you have whispered in private rooms shall be proclaimed on the housetops” (Luke 12: 2–3). The condemnation of privacy did not belong only to religion, with many secular philosophers sharing the same attitude. For example, Plato, in his dialogues *The Republic* and *The Laws*, subordinated the individual to the state, in which there was no private sphere – only the public one. Thomas More banned all “lurking corners” from his Utopia whose citizens lived “in the present sight, and under the eyes of every man” [10, p. 68]. He believed that exposure would make them resort only to “noble and laudable pastimes” instead of idling out or doing something wicked. So, why the opinion about privacy has changed? Why did people come to see privacy as a prerequisite for freedom, rather than a haven of malice? Of course, some groups are denied it even in the modern age (e. g., prisoners), but since Warren and Brandeis, the public opinion has largely accepted the idea that people need privacy.

We suggest that privacy has evolved as an integral part of freedom in the modern age. Its appreciation took place in the context of a larger societal shift whereby human freedom, including the rights to self-expression, free speech, choosing one’s occupation and lifestyle, has become the paramount social value. By freedom we understand the capacity to do or say whatever one thinks is necessary for a fuller and happier life (withing legal and moral limits). It is possible to act on this capacity only if it is protected by privacy. Let us explore this societal shift.

The historians and philosophers disagree about the origin and history of this shift. For some, it began in the Renaissance, while others argue that it dates to the early 19th century. Regardless of its timeline, this shift started from above and gradually covered a wider society. In a nutshell, life for great numbers of people became individualized and was no longer handed down from one generation to the next according to immutable social norms and roles, from which it was impossible to deviate without fear, shame, or punishment. According to Charles Taylor.

Modern freedom was won by our breaking loose from older moral horizons. People used to see themselves as part of a larger order. In some cases, this was a cosmic order, a great chain of Being, in which humans figured in their proper place along with angels, heavenly bodies, and our fellow earthly creatures. This hierarchical order in the universe was reflected in the hierarchies of human society. People were often locked into a given place, a role and station that was properly theirs and from which it was almost unthinkable to deviate [19, p. 3].

Taylor calls this new ideal “authenticity” and concludes that “freedom for man means the free realization of a vocation which is largely given” [18, p. 28]. The plurality of opinions, political beliefs, religious creeds, etc., gradually established as a norm, and freedom began to be appreciated as a value. There were multiple reasons of this cultural shift. One of them was the demolition of feudalism and the rise of modern democracies, beginning with the American and French revolutions. Market economy and the rise of the bourgeoisie arguably also played a role in this process. The advent of science, rationality, and secularism, which undermined the traditional religious and mythological outlook, also should be emphasized. All these events led to a new social ideal based not on some religious or metaphysical truth, but on the idea of human personality and his / her inalienable rights to freedom, happiness, and self-fulfillment.

The greatest achievement of this cultural shift was that it liberated individuals from strict social regulations and gave them freedom to act in many domains where their behavior had once been settled by religion, customs, and traditions. But this freedom is only real when it is protected by privacy. That is why many people got angry when their private lives were exposed to the public, prompting Warren and Brandeis to write their famous apology of privacy.

It is important to highlight, though, that freedom is inseparable from the ideal of civility. When it is embodied in the institution of civility, it lays the foundation of the modern concept of citizenship. According to Anatoliy Karas, “It should be emphasized that the problem of human freedom cannot be resolved on its own basis or through reflection on itself. Civil identity is shaped by the communicative intentions of liberation from domination and violence. The desire of freedom was understood as a natural human right to be free from violence within a particular historical community” [6, p. 37]. In the pre-modern age, there was not idea of citizenship and civility, as the individual was subordinated to a community. The dissolution of the communal order with its dominant forms of behavior regulation (shame, fear, honor, blood ties. etc.) and its replacement with the modern institutions of civility and citizenship was inseparable from the discursive process of individual liberation and its ethics.

But how this modern ideal of freedom relates to privacy? Why privacy is essential to it?

Exploring the role of privacy in the domain of freedom. To answer these questions, we will begin by emphasizing the obvious. The loss of privacy inevitably entails the loss of freedom. The relationship between freedom and privacy is not bilateral, though. One can still have privacy without being free (for example, in solitary confinement or under house arrest). Back to our simple analogy, a car will not run without a battery, but even a broken car can still have a working battery. Likewise, privacy is a part of freedom, which is a broader concept. Usually, those people who are in the lower part of the dominance hierarchy have the least privacy: prisoners, little children, hospital patients, boarding school pupils, orphanage kids, etc. The boss can disturb the worker, but the worker cannot disturb the boss. This show

that freedom and privacy are proportionally related. If one parameter increases or decreases, the other follows. But correlation does not mean causation. How precisely are they related? Which parameter is the cause in this equation?

Social psychology experiments show that the range of human behavioral options dramatically decreases when people are being observed. Under observation, our actions instantly become more conformist and reflect what other people expect from us rather than what we genuinely want to do. Shame, fear, and embarrassment are very powerful motivators of behavior. The psychologist Solomon Asch famously showed in 1951 that people were more willing to give up their opinion than diverge from the group. Another prominent psychologist Stanley Milgram asked his students to break a petite norm, such as to approach a stranger on the subway, look in their eyes, and, without any explanations, ask for their seat. He found that it was extraordinary difficult to do what other people were not expecting: “The words seemed lodged in my trachea and would simply not emerge. I stood there frozen, then retreated. I was overwhelmed by paralyzing inhibition” [2, p. 208]. Only in the absence of judgmental looks, we can be ourselves and act according to our innermost thoughts and feelings. During the Bacchanalia festivities in Ancient Rome, people hid behind masks, and the ordinary controls of behavior were temporarily lifted. For a brief period, slaves behaved like patricians, and vice versa. These festivals were dedicated to Liber, the god of freedom. Today, the reverberations of these ancient cults are still present in the custom of wearing masks during carnivals.

Two types of privacy and the “Goebbels argument.” The Nazi minister of propaganda Joseph Goebbels formulated an argument against privacy, which I will henceforth call the “Goebbels argument.” “If you have nothing to hide, you have nothing to fear.” More recently, Eric Schmidt, the former CEO of Google, re-formulated this argument in the following version: “When you do something that you don’t want other people to know, maybe you should stop doing it in the first place?” [3]. Since this argument has become popular, let us establish what is wrong with this reasoning.

At first, not everything that is done privately is bad or worthy of other people’s knowledge. Ferdinand David Shoeman argues that there are two types of social norms that structure privacy. The first norms “restrict access of others to an individual in a certain domain where the individual is accorded wide discretion concerning how to behave in this domain” [13, p. 15]. This sort of privacy promotes “individuality, the integrity of various spheres of life, and various associations with people” [13, p. 15]. It is meant to “protect social freedom by limiting scrutiny by others and the control some of them have over our lives” [13, p. 7]. When, for example, I meet with my friends, I do not want anyone else to follow us – but not because we do something bad, but simply because I will not be able to behave as I want in the presence of unwanted intruders. The second norms “restrict access of others to an individual where the behavior carried on in private is rigidly defined by social norms and affords little discretion” [13, p. 15]. This type of privacy is not meant to enhance self-expression or individuality, but it is a form of social control. It is often meant to “express respect for human dignity by protecting us from public associations with the beastly, the unclean” [13, p. 17]. According to Shoeman, one type of privacy can evolve into another. At one time, marital behavior was almost completely ritualized, giving spouses little freedom regarding how to act to one another. However, many regulations gradually were lifted, and spouses obtained more freedom in this domain. Therefore, today’s marriage is protected by the first type of privacy rather than the second. Since this privacy is meant to give us freedom, not separate us from society, it explains why not everything that happens in a family (for example, domestic violence or child abuse) is protected by it. The public can (and should) rightfully interfere with someone’s private domain if the actions committed there threaten someone’s freedom, dignity, or even life.

The “Goebbels argument” assumes that whatever we conceal from others is bad. Though sometimes it indeed is true, it should not obscure the fact that we value privacy, because it secures our existence as free beings. Doing things that we do not want other people to know does not necessarily mean that we should stop doing them in the first place. However, this means that once we completely expose ourselves to others, we will stop being free.

The second objection to the “Goebbels argument” can be formulated as follows: Will you really be free if you render yourself sufficiently innocent to those who have political power? Democracy needs dissent, which can mature only in privacy. The measure of the goodness of society is not how it treats its compliant and obedient citizens, but those who rebel and resist orthodoxy. “Those who do not move, do not notice their chains,” said Rosa Luxemburg. To put this in the modern context, if you protect your online privacy by VPN, and your government treats you like a potential terrorist, make sure that you really live in a free country.

Privacy and freedom in a political context. Since we have already begun to consider privacy from a political perspective, let us delve deeper into this issue. According to the former president of Brasil Dilma Rousseff, privacy is essential for democracy: “If there is no right to privacy, there can be no true freedom of expression and opinion, and therefore no democracy” [12]. And the U. S. Justice William O’Doughlas said that privacy lies at the core of democracy: “We deal with a right to privacy older than the Bill of Rights, older than our political parties, older than our school system” [5]. So, why does privacy matter so much for democracy? First, if we are right that our behavior changes in the presence of others, we are a hundred times more right if surveillance is carried out by the state, which has “the monopoly of the legitimate use of physical force within a given territory” [22, p. 77]. While other people can compel us to change our behavior because of internalized social norms, only the state can legally use force to subdue us. Therefore, while it is important to have privacy in interpersonal relations, it is even more important to have it in the relationships with the state authorities. This does not mean that law enforcement bodies should not perform their functions and collect intelligence, but their activity should be strictly authorized by law. Second, privacy is essential for an individual’s self-expression in the political domain, especially during elections. For this reason, the voting booth must be a sanctuary of privacy, while the counting of votes, on the contrary, should be as transparent as possible. Third, like wealth and power, privacy is unevenly distributed among members of society. The people on top usually have much more of it than those in the bottom. One may counter-argue, of course, that the elites are usually more public, so they need more privacy to balance the heightened public interest. Note, however, how little is known about those people who wield real political power in Ukraine – the oligarchs – and how much information, including highly personal one, can be obtained about an average Ukrainian citizen. However, democracy pre-supposes equality. While it values the middle class and is opposed to the concentration of money and power in the unaccountable elite, there should be a similar equilibrium in the distribution of privacy: people’s private lives should be protected, but there also should be a degree of transparency regarding their professional and financial integrity. On the other hand, democracy will be inevitably flawed, and its institutions reduced to a mere façade, if a tiny group of the most powerful people is completely screened away from the public scrutiny, while the citizens, on their part, are fully visible to that group. Fourth, it is a precarious confusion to think that the task of protecting a person’s privacy belongs exclusively to that person, especially if it is encroached not by a nasty neighbor, but by forces outside human control, such as the government, big corporations, foreign countries, or society at large. If the equilibrium of privacy shifts, democracy will inevitably start to malfunction. Individual actions, such as installing VPNs, respond to the symptom, but not to the underlying cause of the problem. Instead, if there is a challenge to privacy at a public level, political action must be taken to counter it. As the American scholar Shoshana Zuboff has put it, “privacy is not private” [24].

Conclusions. As we said in the beginning, the issue of privacy and freedom has become very topical in the digital age. According to the American lawyer Nicholas Martino, “Every American had a measure of privacy simply because there were limits to what technologies could do in effect to invade their privacy” [16]. Now invading somebody’s privacy, in his words, is “pretty much a piece of cake” [16]. Thanks to the widespread use of digital devices, almost everything we do online is recorded and stored somewhere. In 1986, only 1% of world’s information was digitalized, now it is 98% [14]. While in the past almost everything people ever said or did disappeared into nothingness, now it increasingly becomes recordable, indexable, browsable, searchable, and ready for analysis. This causes an unprecedented invasion of privacy and, eventually, freedom, because the ultimate purpose of knowledge obtained through this invasion is not just to understand people, but also to control them.

In today’s academic and media circles, there is an ongoing discussion about the erosion of privacy. However, little is said about the result of this erosion, namely the loss of freedom. Moreover, we arguably live in the age of profound liberation. The dominant narrative of our time is about empowerment, giving more rights and freedoms, especially to historically disadvantaged social groups. However, history is often ambiguous and seems to be subject to the law of communicating vessels. If something is added in one place, it is often reduced in another. Therefore, our time can also herald the diminishment of freedom, which happens along the invasion of privacy. In our subsequent publications, we will attempt to answer how this can happen in the context of the digital society. However, for such an analysis to happen, it is necessary first to connect privacy with freedom. We hope that this article has shed some light on this connection.

References

1. Amsterdam B. Mirror self-image reactions before age two. *Developmental Psychobiology*. 1972. Vol. 5, no. 4. P. 297–305. URL : <https://doi.org/10.1002/dev.420050403> (date of access: 05.06.2021).
2. Clegg J. W. Self-observation in the social sciences. New Brunswick : Transaction Publishers, 2013. 308 p.
3. Esguerra R. Google CEO Eric Schmidt dismisses the importance of privacy. *Electronic Frontier Foundation*. URL : <https://www.eff.org/deeplinks/2009/12/google-ceo-eric-schmidt-dismisses-privacy> (date of access: 05.06.2021).
4. Glancy D. The invention of the right to privacy. *Arizona Law Review*. 1979. Vol. 21, no. 1. P. 1–39.
5. Griswold vs Connecticut. URL : <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/griswold.html> (date of access: 05.06.2021).
6. Karas A. Civil Identity as Ethical Self-Determination. *Philosophy of Education*. Vol. 13, no. 2. P. 36–41. (or: Karas, Anatolij. Civil Identity as Ethical Self-Determination. Proceedings of the XXIII World Congress of Philosophy. Volume 68, Greece. 2018. P. 65-69: 10.5840/wcp232018681513. URL : <https://doi.org/10.5840/wcp232018681513>
7. Jacobs J. Privacy and data protection. *YouTube*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ZNEPaGFAPX4> (date of access: 05.06.2021)..
8. Krotoski A. The power of privacy – documentary film. *YouTube*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=KGX-c5BJNFk> (date of access: 05.06.2021).
9. Lukács A. What is privacy? The history and definition of privacy. *University of Szeged Publications*. URL : <https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/10794/7/3188699.pdf> (date of access: 05.06.2021).
10. More T. Utopia / ed. by T. F. Dibdin. London : Shakespeare, 1808. Vol. 2. URL : <https://archive.org/details/mostpleasantfrui00morerich/page/n7/mode/2up> (date of access: 05.06.2021).

11. Nimmer M. The right of publicity. *Law and Contemporary Problems*. 1954. No. 19. P. 203–223. URL : <https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol19/iss2/6> (date of access: 05.06.2021).
12. Privacy Position Statement. *Association for Educational Communications and Technology*. URL : https://www.aect.org/docs/AECT_Privacy_Position_Statement_J.pdf (date of access: 05.06.2021).
13. Schoeman F. D. Privacy and social freedom. Cambridge University Press, 1992. 225 p.
14. Shoshana Zuboff on 'surveillance capitalism' and how tech companies are always watching us. *YouTube*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=QL4bz3QXWEo> (date of access: 05.06.2021).
15. Solove D. Understanding privacy. Harvard University Press, 2008.
16. Strathairn D. Understanding privacy in the digital age. *YouTube*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=YEpXZAB7abk> (date of access: 05.06.2021).
17. Tavani H. T. Philosophical theories of privacy: implications for an adequate online privacy policy. *Metaphilosophy*. 2007. Vol. 38, no. 1. P. 1–22. URL : <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2006.00474.x> (date of access: 05.06.2021).
18. Taylor C. Hegel and modern society. Cambridge University Press, 2015. 192 p.
19. Taylor C. The ethics of authenticity. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1992. 142 p.
20. Universal Declaration of Human Rights. *United Nations*. URL : <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (date of access: 05.06.2021).
21. Warren S., Brandeis L. The Right to Privacy. *Harvard Law Review*. 1890. Vol. 4, no. 5. URL : <https://faculty.uml.edu/sgallagher/Brandeisprivacy.htm> (date of access: 05.06.2021).
22. Weber M. Politics as a vocation. *Max Weber: Essays in Sociology* / ed. by H. H. Gerth and C. Wright Mills. New York, 1946. P. 77–128.
23. Zuboff S. The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.
24. Zuboff S. You are now remotely controlled. *The New York Times*. URL : <https://www.nytimes.com/2020/01/24/opinion/sunday/surveillance-capitalism.html> (date of access: 05.06.2021).

ПРИВАТНІСТЬ І СВОБОДА: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Євген Ланюк

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

e-mail: yevhen.lanyuk@lnu.edu.ua

ORCID ID 0000-0003-0171-9802

У статті розглянуто взаємозв'язок між приватністю і свободою. У сучасних академічних і медійних колах часто обговорюється втрата приватності як феномен, пов'язаний із впливом цифрових комунікаційних технологій. Людські взаємодії дедалі частіше стають опосередковані комп'ютерами. Унаслідок всебічної цифровізації людського життя величезні масиви інформації зберігаються у базах даних і стають доступними для аналізу. У минулому лише невелика частина людських висловлювань і вчинків була врятована від забуття. Сьогодні ж цей баланс змістився у протилежний бік: ми майже все фіксуємо і дуже мало забуваємо. Інформація, передана за допомогою електронних трансакцій, часто потрапляє в руки сторонніх агентів, зокрема урядів, корпорацій, спецслужб, хакерів, викрадачів даних і т. д., які часто використовують її не з добрими намірами. Отже, у цифрову епоху стає актуальним запитання: чи ця безпрецедентна втрата приватності може зумовити таку ж безпрецедентну втрату свободи? Щоб відповісти на нього, потрібно спершу пов'язати приватність зі свободою і охарактеризувати взаємозв'язки між цими поняттями і феноменами – це є метою пропонованої статті.

Ми розглядаємо приватність як важливий «функціональний» аспект свободи і розпочинаємо цей розгляд із окреслення кількох теоретичних підходів до приватності. Зокрема, у статті проаналізовано п'ять підходів і з'ясовано зв'язок приватності із «негативною» концепцією свободи. Ми також інтерпретуємо цей взаємозв'язок з історичної перспективи і розкриваємо роль інформаційних технологій, зокрема друкування і фотографії, у виробленні юридичної концепції приватності наприкінці 19 століття. Водночас ми доводимо, що появу цієї концепції не можна пояснювати лише ефектами інформаційних технологій. Натомість її артикуляція відбулася унаслідок ширшої зміни у західній культурі, яка зумовила визнання цінностей свободи та індивідуальності. Грунтуючись на ідеях Чарльза Тейлора, ми називаємо ідеал, який виник унаслідок цієї зміни, «автентичністю» і трактуємо приватність як його невід'ємну частину. Саме спрямування до автентичності змінило ставлення до приватності і зумовило її прийняття як соціальної норми. Надалі ми аналізуємо функціональну роль приватності у сфері свободи. Ми стверджуємо, що поведінка індивіда стає набагато більш конформістською у присутності інших людей й відображає радше накладені на нього соціальні норми і очікування, аніж його власні автентичні потреби і мотиви. Посилаючись на американського науковця Фердинанда Девіда Шумана, ми розрізняємо два типи приватності, один з яких призначений саме для захисту соціальної свободи. Ми спростовуємо так званий «аргумент Геббельса», згідно з яким «людям немає чого боятись, якщо їм немає чого приховувати». Це міркування в дещо зміненій формі повторюють і окремі представники сучасного технічного сектору. Наприкінці ми з'ясовуємо роль приватності в політичній площині і стверджуємо, що вона нерівно розподілена між членами суспільства, що нагадує розподіл багатства і влади. Ця нерівність зі свого боку негативно впливає на функціонування демократії.

Ключові слова: приватність, свобода, теорії приватного життя, автентичність, демократія, цифровий вік.

UDC 14

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.2>

TRANSFORMATIONS OF SUBJECTIVITY AND INTENTIONALITY IN TECHNO-ECOLOGICAL PERSPECTIVE

Oleh Bohun

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: oleh.bohun@yahoo.com
ORCID ID 0000-0001-8504-6312*

Technological activity and the latest technological cultures that it generates eventually form new systems of intelligence and lead to a profound transformation of the subject's attention, a transformation that restarts critical and utopian thinking in the context of environmental issues in particular. The discovery of constructive alternatives to the anthropocentric opposition of nature and human through the possibilities of technical mediation can change their configurations, as well as, the ideas of such interactions. Modern ecologically oriented thought is inclined to revise the understanding of technology as a medium between human and environment in order to overcome anthropo- and subject-centrism in the humanities and social sciences, and to think of the ecological situation as a spatial situation that goes beyond the subject-object's opposition. As F. Guattari (2009) and J. Simondon (2008) show, the processes of psychological and collective individualization coexist with the individualization of the technical objects with which they interact. Therefore, an adequate understanding of the human origin of technology contributes to a better understanding of the internal mental and cognitive processes of consciousness on the one hand; and on the other – contributes to a deeper understanding of technological culture as a medium between human and its environment.

Key words: ecology, technology, subject, intentionality, consciousness, affectivity, sensitivity.

Introduction. *The aim of the article* is to analyze the changes of the understanding of the subject and its inherent forms of attention in connection with the development of technical objects that change the configuration of the relationship between human and the environment.

The purposes of the article are: **1.** Through analytical and synthetic methods to reveal the relationship between the cognitive processes of human consciousness and the development of technical objects to build a new type of environmental relations. **2.** To check the thesis that technological activity and the latest technological cultures that it generates, eventually form new systems of intelligence and lead to a profound transformation of the subject's attention – the transformation that restarts critical and utopian thinking in the context of environmental issues. **3.** Through a critical analysis of the impact of technological culture on the ways of human-nature relations to determine the practical content of this issue, given the possibility of resolving the environmental crisis. **4.** Identify constructive alternatives to the anthropocentric opposition of nature and man through the possibilities of technical mediation.

The article considers the works and ideas of philosophers of technology, researchers of ecological thinking and interdisciplinary research of Gilbert Simondon, Martin Heidegger, Edmund Husserl, Felix Guattari, Hito Steyerl, Luciana Parisi, Mark Hansen and others. Among the Ukrainian researchers of this issue we can note the articles by I. Boyko *Conceptual dimensions of ecological consciousness*, M. Shedlovska *Conceptualisation of the concept "ecological consciousness"*, A. Radei *Ecological consciousness and culture: theoretical and methodological aspects*.

The development of technologies and the culture they generate becomes a cornerstone in discussions on the agency of technical facilities in ethical, social and environmental issues (Floridi L., 2013). One of the main theses of the pessimistic and radically ecological critique of technical culture is that technology develops in defiance of natural environment, using it to meet the excessive consumer needs of human. Therefore, the issue of technology is one of the central issues in resolving the environmental crisis. From the point of view of *ecosophical* thinking, it is a question of understanding technology as a medium between human and its natural environment. In this regard, researchers are increasingly talking about the “ecology of technology”, wondering not only about the detrimental effects of technology on the environment, but also how new technologies form a new dynamic relationship between humans and the environment (Petit V., Guillaume B., 2018, p. 81). Technology (*τέχνη-λόγος*) has a primary human origin, so the issue of technology cannot avoid the functioning of human consciousness, intelligence and the culture generated by them. In other words, the development of modern technological culture may indicate a significant change in the work of human consciousness, subjectivity and attention. This accordingly leads to the problem of anthropocentrism of human and nature relations as well as the construction of a new type of environmental thinking needed to overcome global environmental challenges, and, finally a new formulation of the human question in such conditions.

The main part.

1. Criticism of understanding technology and technical culture: Martin Heidegger and Gilbert Simondon

In discussions on environmental issues, the onset of environmental crisis, especially in postmodern discourse, is associated with the claim of uncontrolled development of technologies and culture, generated by them, as well as the collective representation of these processes in the socio-political context. “Even we fully credit the technical achievements of modernity, their seemingly destructive and ecological consequences (or side effect) have been sufficiently conspicuous to account for much of today’s “technological pessimism” (Ezrahi Y., Mendelsohn E., Segal H., 1997, p. 11). A common view on the issue of technology is that it moves along the direction of culture and human demands in relation to the surrounding reality, depending on them. If the culture is focused on increasing the consumption of goods and their production due to the depletion of natural resources, then the development of technology will take place in response to the relevant demand.

Among the studies on the understanding of technology in the ontological and cultural sense, the classic work of Martin Heidegger *The Question Concerning Technology* is of great importance, where the German philosopher analyzes the concept of *τέχνη* and the problem of ontological alienation of technology (Heidegger M., 1977). According to Heidegger, primarily human as a being creates new essences, as nature does when it creates life from the depths of the earth. Nature brings things into being, manifests them in the world organically. Similarly, a person derives a being from the secret with the help of the “depths” of his/her mind, creative intuition and technique. Instead, the German thinker traces how during the twentieth century technology actively subjugates nature, becoming a means of extraction and production. However, even excessive use of natural resources M. Heidegger considers the main problem of modern culture, but the fact that technology changes the meaning of nature for human, embedding it in various technical networks and thus breaks the relationship between human and nature. According to Heidegger (1977, pp. 11), the state of technology does not so much indicate a transformation in relation to nature as a change in human’s understanding of itself: to a creation that is capable of creating something itself, being essentially rooted in the same nature. Technology is a permanent way of human existence that reveals its cultural essence. If technology is focused on constant production and infinite satisfaction of human needs, then in

the end it subordinates it to itself. Human becomes an appendage of technology, which without its participation creates the existing culture.

The French thinker Gilbert Simondon develops Heidegger's intuition in *Du mode d'existence des objets techniques*, emphasizing the natural transindividual principle of technology and responding to pessimistic criticism of technology and its impact on modern culture. According to Simondon (2008, pp. 241–256), long-term cultural critique of technology is insufficient and biased and does not take into account, at least, the history of technology in terms of its constant presence in culture. Even Heidegger for some reason misses the gap in the development of technology that existed between the ancient Greeks' understanding of *τέχνη* and the construction of a hydroelectric power plant on the Rhine, which he vividly described in his aforementioned report. The reason for the distorted cultural understanding of technology because it is not perceived as something that exists and evolves according to its own laws, and therefore has its own (non-biological) history. Simondon (2008, pp. 243–245) argues that at some point in the technical object stopped recognizing the human origin, originally laid down in the process of invention. The French thinker agrees with Heidegger, and says that this “non-recognition” of the human in technology has led to the opposition of human and machine. That is why technology has become an alienated product of labor, and which in general has become most responsible for the “civilization of consumption” that abuses natural resources. According to Simondon (2008, p. 248), it is not technology itself that enslaves and alienates human, but human, guided by utilitarian thinking and approaches, instrumentalizes technology, alienates it from human nature and becomes an appendage of technology. Since technological processes express the very nature of human (which in this sense is trans-individual), so it is a certain reflection of the work of the conscious and unconscious in human nature. This connection between human nature and technology opens the possibility of understanding the deep cognitive processes of consciousness and intellect, so it is not surprising that Simondon at the beginning of the XXI century is increasingly cited in philosophical and cognitive studies of technology, human and environment.

2. Technologies and interfaces: approaching consciousness

In our time, technologies and interfaces have long outgrown the usual opposition to the “natural” way of perceiving, processing and producing information. They have become able to directly implement and radically change the process of perception, involving huge arrays of data. In contrast to the twentieth century, the spheres of application of technical means now determine the transition from their instrumentality in the direction of deeper integration into the cognitive and affective components of human existence. Such a factor radically changes the view of the possibilities of interaction at the intersection of the relations of individual, natural and social environments, and transforms them accordingly. “The overall human environment includes and incorporates technological extensions, and these are never merely add-ons. They alter our sensibilities and capacities, our notions of self and other, our notions of privacy and propriety, and our orientations in space and time” (Anton C., 2016, p. 131).

Kantian transcendental apperception acquires new features when new means of response and grasping with the help of technical objects are added to ordinary human perceptions and ways of cognition. In a way, classical intelligence hybridizes in parallel with the development of artificial intelligences and interfaces, which do not exist in themselves, but focus primarily on interaction with human, its consciousness, perception, behavior. This understanding of technology raises new questions for the cognitive sciences and media theory. A technical object, interface, or artificial intelligence is an intermediary between the individual and the “outside” world, which may have its own agency, which must also be taken into account. In the ecological sense, the agency of technical objects generates a mutual affective space of human and the natural

environment, giving it a “voice” through a systematic and accelerated way of reading external data. Whereas the reduction of sensory perception and cognitive processing of information of the external environment by human does not allow to do so without the methods of speculative or phenomenological thinking.

One of the two basic relations of consciousness, which determines its response to reality, is its intentionality, or focus on a particular object. Intentionality, as an integral property of the mental processes of the subject, according to Husserl (1983, p. 222), is the consciousness itself in its purest form. This is the main characteristic of consciousness, due to which not just an experience is formed, but an experience endowed with meaning. It not only directs the subject to the object, but thanks to it, we can talk about the constitution of the perceived object in the mind of the subject. Husserl (2001, p. 275) also mentions the unintentional in consciousness (such as pain, touch, etc.), but notes that these background experiences hide potential intentionality as material for intentional acts. “For Husserl the subject which experiences itself never completely escapes the framework of intentionality” (Bernet R., 1994, p. 233).

The second basic principle of consciousness is related to the internal distribution of its work as a cognitive, nonlinear environment. J. Piaget (1997, pp. 26–29) calls this characteristic of consciousness “autistic”. Piaget considers “autistic” thinking to be something that is not directed at a specific object, the outside world, but sets the possibility for the subject to unfold and recognize meaning. With this in mind, we could talk about different configurations of such systems, which combine undirected, internal “autistic” thinking on the one hand, and intentional thinking directed at a particular object from another. A system organized based on the relationship of these two spheres, one of which is directed to itself, and the other to the outside, is an intelligence.

Work on the concept of intentionality as the main characteristic of consciousness in Husserl and the concept of “autistic” thinking in Jean Piaget allow a deeper understanding of the processes of consciousness and attention, as well as the formation of appropriate intelligence systems in connection with the perception of different environments. New forms of intelligence that are becoming available to us through technology are influencing attention strategies that have been habitually intentional and focused, and that are becoming more decentralized and distributed. Human interaction with computer and network systems redistributes the user’s attention according to their “machine” requirements; at the same time, “background” attention allows not to “switch” from one to another, but to work nonlinearly with the whole environment, space as such. However, when the subject transfers his cognitive features to the platform of a computer interface that works on the principles of evenly distributed virtual space, it changes the way his attention works accordingly. In fact, not the intentional, but the evenly distributed attention of such a “hybrid” subject has the potential to change the relationship between human and the environment of a linear subject-object type.

Peter-Paul Verbeek (2008, p. 388), analyzing the concept of intentionality and its changes in connection with the growing relationship between human and technology, identifies several types of, as he calls it, “cyborg” intentionality:

1. Technologically mediated intentionality occurs when human intentionality takes place “through” technological artifacts.
2. Hybrid intentionality occurs when the technological actually merges with the human;
3. Composite intentionality is the addition of human intentionality and the intentionality of technological artifacts.

Peter-Paul Verbeek insists (2008, p. 391) that a characteristic feature of cyborg intentionality is that technical objects cease to be mere means of mediation and form a full-fledged new affective entity with human, so that such intentionality can be considered “beyond human”.

The artist and philosopher of media Hito Steyerl (2021) notes that in today's vast array of data and information flows, human perception occupies only a small part of the overall processing of information, thus undermining the human subject as a unique recipient of reality. On the specifics of perception, recognition and mediation of information in the modern technological world, she writes: "Not seeing anything intelligible is the new normal. Information is passed on as a set of signals that cannot be picked up by human senses. Contemporary perception is machinic to large degrees. The spectrum of human vision only covers a tiny part of it. Electric charges, radio waves, light pulses encoded by machines for machines are zipping by at slightly subluminal speed. Seeing is superseded by calculating probabilities. Vision loses importance and is replaced by filtering, decrypting, and pattern recognition" (Steyerl H., 2021). On the one hand, this clearly shows the true place and importance of human intentional perception among other ways of responding to reality, in which it can no longer claim a dominant position. On the other hand, the development of machine perception creates an interesting utopian horizon of common network thinking, which, theoretically, should be consistent with the need to think of ecological catastrophe as a global spatial situation in which we find ourselves. That is, a certain deployment of "autistic" thinking, as understood by J. Piaget, outward through technological mediation, can reveal the spatial types of relationships between human and nature (to replace the intentional subject-object opposition) and become the basis of eco-consciousness as it was understood by the founder of "deep ecology" Arne Ness (1973).

3. Subject in techno-ecological space: Felix Guattari

Felix Guattari (2009) emphasize the inseparability of psychological or collective individualization with the individualization of technical objects, and therefore there is the formation of an excellent experience of interaction in the space "human-technique-environment". In *Three Ecologies*, Felix Guattari (2009, p. 302) notes a shift in the understanding of subjectivity in the context of technological globalization and the distribution of perception in the environment of new interfaces. In the light of environmental media technologies and the radical restructuring of sensations and cognitions achieved by these technologies, classical subjectivity is an unjustified illusion, according to the philosopher. "Rather than speak of the 'subject', we should perhaps speak of the components of subjectification, each working more or less on its own. This would lead us, necessarily, to re-examine the relation between the concepts of individual and subjectivity, and, above all, to make a clear distinction between the two. Vectors of subjectification do not necessarily pass through the individual, which in reality appears to be something like a 'terminal' for processes that involve human groups, socio-economic ensembles, data-processing machines, etc." (Guattari F., 2014, p. 36). In his diagnostic intuition, Guattari began to trace this dual movement, which reflected both a new heterogeneous conception of being and a new conception of thinking, and described it as thinking of a "polyvalent, pre-personal, and pre-objective ecology" (Guattari F., 2014, p. 11). In this context, he tasked the development of a "new ecosophical logic" with a "mental ecology" that would always intersect with both collective, social and technological ecology (Guattari F., 2014, p. 52). Guattari's work on the concept of ecosophy, his attention to its theoretical foundations and the "wisdom of oikos" (*οἶκος-σοφία*) (wisdom that is not limited to the four walls of the environment and existence, but takes responsibility for the future) indicate that general technologization will eventually represent general ecologization. In a broader sense, Guattari calls for a new orientation and new attitudes of our daily experiences, which take into account the transformation of basic bodily experiences related to new media technologies and the environment.

Mark Hansen, analyzing "hybrid" intellects as mediums, interprets the radicalized distribution of agency through the deeper integration of technology into the subject's affective and perceptual fields. As a result, according to the researcher, technology raises the issue of privilege of individual actors, human subjects. Hansen (2009, p. 114) interpreted this as

an explosion of “environmental agency”, and emphasized the conceptual difficulties in this regard, associated with the approach to a new non-trivial environment without reductive methods. In a multi-scalar media environment, Hansen (2009, pp. 131–136) notes the need for a radical environmental perspective and, based on this, a radical generalization and rethinking of subjectivity. According to him, smart chips and sensors, which are increasingly colonizing our everyday world, show how the media has abandoned its traditional functions (recording, storage, transmission) to become a platform for direct communication with the environment. The meaning of technology itself is transformed, simultaneously with the emergence of a completely new media function: “Specifically, technologies mediate the preindividual in a way that facilitates collective individuations that are not simply agglomerations of individuals but new, properly collective individuations of preindividual potential” (Hansen M., 2009, p. 135), which appeals to the concept of transindividualization through Simondon’s technical objects. Luciana Parisi theoretically explores the cybernetization of sensations and affectivity, which brings us closer to a deeper understanding of the nature of affects as more than just a human way of responding to external stimuli through technological mediation. Luciana Parisi (2009, pp. 182–199) theoretically formulated modern technical media structures that cybernetize sensory modes through the development of bioinformatics, integration of sensors (bionics), mobile media and the digital network called “technoecologies of sensation”. The new cybernetic affectivity, which combines the biological and the digital, gives rise to the experience of the insensitive connection between the organic and the inorganic, a new type of affectivity that Parisi calls “symbiosensation” (2009, p. 191).

Conclusions. In this perspective, Guattari’s primary intuition about the transformation of subjectivity in the post-media era, as well as the transindividualization of Simondon’s technical objects, emphasizes not only the acquisition of a new ontological and aesthetic power of “self-feeling” from the key position of transversality of our time, but also the foundations and horizons of this movement. If there has always been a kind of technological dispersion and exteriorization of subjectivity, the vectors of ecological subjectivity today clearly show everyone that the processes of psychological and collective individualization coexist with the individualization of technical objects with which they are already inseparable. Subjectivity is now conceived based on new media technologies and the use of their means of obtaining, processing and producing information, as well as the techniques that have made this possible. From an ecological perspective, this gives rise to new forms of “beyond human” experience and affective (cybernetic or hybrid) states, the specifics of which must be taken into account in the search for existing and new techno-ecological connections.

References

1. Anton Corey, 2016, *On the Roots of Media Ecology: A Micro-History and Philosophical Clarification*. *Philosophies*, 1(2), pp. 126–132.
2. Anton Corey, 2017, *Media ecological orientations to philosophy and philosophical problems*. *Review of Communication*, 17(4), pp. 224–239.
3. Bernet Rudolf, 1994, *An intentionality without subject or object?*. *Man and World*, 27(3), pp. 231–255.
4. Clarke Bruce. & Hansen Mark, 2009, Hansen Mark, *System-Environment Hybrids*. In *Emergence and embodiment: new essays on second-order systems theory*. Durham, NC: Duke Univ. Press, pp. 113–142.
5. Ezrahi Yaron, Mendelsohn Everett and Segal Howard, 1997, *Technology, Pessimism, and Postmodernism*. *Technology and Culture*, 38(2)
6. Floridi Luciano, 2013, *Artificial Agents and Their Moral Nature*. *Philosophy of Engineering and Technology*, 17, pp. 185–212.

7. Guattari Félix, 2009, *Soft subversions: Texts and interviews 1977–1985*, Los Angeles: Semiotext(e).
8. Guattari Félix, 2014, *The three ecologies*, London : Bloomsbury Academic.
9. Heidegger Martin, 1977, *The question concerning technology, and other essays*. New York : Garland Pub.
10. Husserl Edmund, 1983, *Ideas pertaining to a pure phenomenology and to a phenomenological philosophy*. Dordrecht : Kluwer Academic Pub.
11. Husserl Edmund, Findlay, J. and Moran, D., 2001. *Logical investigations*. London: Routledge & Kegan Paul.
12. Parisi Luciana, 2009, *Technoecologies of Sensation*. In Deleuze/Guattari & ecology. Basingstoke England : Palgrave Macmillan.
13. Petit Victor and Guillaume Bertrand, 2018, *We Have Never Been Wild: Towards an Ecology of the Technical Milieu*. *Philosophy of Engineering and Technology*, 29, pp. 81–100.
14. Piaget Jean, 1997, *The language and thought of the child*. London : Routledge.
15. Simondon Gilbert, 2008, *Du mode d'existence des objets techniques*. Paris : Aubier.
16. Steyerl Hito, 2021, *A Sea of Data: Apophenia and Pattern (Mis-)Recognition*. [online] E-flux.com. URL : <<https://www.e-flux.com/journal/72/60480/a-sea-of-data-apophenia-and-pattern-mis-recognition/>> [Accessed 26 February 2021].
17. Verbeek Peter-Paul, 2008, *Cyborg intentionality: Rethinking the phenomenology of human-technology relations*. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 7(3), pp. 387–395.

ТРАНСФОРМАЦІЇ СУБ'ЄКТА ТА ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ В ТЕХНО-ЕКОЛОГІЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Олег Бохун

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

e-mail: oleh.bohun@yahoo.com

ORCID ID 0000-0001-8504-6312

Метою статті є аналіз змін у розумінні предмета та властивих йому форм уваги у зв'язку з розвитком технічних об'єктів, що змінюють конфігурацію відносин між людиною та навколишнім середовищем. Технологічна діяльність та новітні технологічні культури, які вона породжує, зрештою формують і нові системи інтелекту та ведуть до глибокої трансформації уваги суб'єкта – трансформації, що перезапускає критичне та утопічне мислення у контексті екологічної проблематики зокрема. Розкриття конструктивних альтернатив антропоцентричній опозиції природи та людини через можливості технічної медіації здатне змінювати їхні взаємодії, а також, що не менш важливо, ідеї таких взаємодій. Сучасна екологічно орієнтована думка схиляється до необхідності ревізії розуміння технологій як медіуму між людиною та природою задля подолання антропо- та суб'єктоцентризму у гуманітарних та суспільних науках та помислення екологічної ситуації як просторової ситуації, що виходить за межі суб'єкт-об'єктної опозиції. Аналіз новітніх досліджень Марка Гансена, Гіто Штеерль, Лучіана Парізі та багатьох інших доводить первинну тезу статті про «гібридизацію» агентності сприйняття у технологічно-екологічному середовищі, де привілеї людського суб'єкта ставляються під сумнів через щораз більше використання засобів технічної медіації (мікрочіпів, датчиків тощо). До прикладу, на думку Гіто Штеерль, людська увага та сприйняття в загальному потоці інформації поступається технічному зчитуванню та аналізу даних, займає лишень незначну частину обробки інформації. Ставиться під сумнів також і панівне становище людини в сфері відчуттів та афективності, які відтепер поєднують у собі біологічне та цифрове те, що Лучіана Парізі називає «симбіосенситивністю». Така нова кібернетична афективність породжує досвід нечутливого зв'язку між органічним та неорганічним. Із цієї

перспективи важливо ще раз переглянути теорії свідомості ХХ століття: поняття та розуміння інтенціональності у феноменології Едмунда Гусерля, а також «аутистичного мислення» в процесах самоідентифікації та сприйняття у дослідженнях Жана Піаже. Як показують Фелікс Гваттарі та Жильбер Симондон, процеси психологічної та колективної індивідуалізації співіснують з індивідуалізацією технічних об'єктів, з якими вони взаємоінтегруються. Тож адекватне розуміння людського начала техніки сприяє кращому розумінню внутрішніх психічних та когнітивних процесів свідомості, з одного боку, а з іншого – глибшому осмисленню технологічної культури як медіуму між людиною та природнім середовищем.

Ключові слова: екологія, технологія, суб'єкт, інтенціональність, свідомість, афективність, сенситивність.

УДК 321+323(477+476)

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.3>

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РЕВОЛЮЦІЙ НА ПОСТСОВЕТСЬКОМУ ПРОСТОРИ НА ДЕМОКРАТИЧНІ ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІ)

Ірина Грабовська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна

e-mail: grabovskai@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7416-9541

Людмила Сорочук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна

e-mail: lvs1166@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-0478-356X

У статті проаналізовано специфіку революційних подій у сучасній Білорусі, які розпочалися після виборів президента країни у 2020 р. Аналіз проведено на основі залучення широкої джерельної бази: від матеріалів ЗМІ, аналітично-інформаційних текстів, до перших наукових розвідок, які присвячені, зокрема, порівнянню подій української Революції Гідності та протестних акцій у Білорусі 2020–2021 рр.

Дослідження сконцентровано довкола проблеми впливу вказаних вище революційних подій на державотворчі процеси в постколоніальних країнах колишнього СРСР на прикладі України та Білорусі та проведено на основі соціофілософського та політологічного аналізу заявленої теми.

Відзначено, що революційні події та їхній вплив на державотворення у двох сусідніх країнах має як багато відмінностей, так і чимало спільного. Стосовно революційних подій в Україні та Білорусі доведено, що українська Революція Гідності і революція в Білорусі дуже схожі. Недаремно події в Білорусі чимало аналітиків і самих білоруських громадян називають «Білоруською революцією гідності і свободи».

У висновках, зокрема, зазначено, що Білоруська самостійність так ніколи за усі постсоветські роки не перетворювалась у незалежність. Теперішня революція в Білорусі – це фактично запізніла революція, політичні лідери якої, як і значна частина учасників протестів, не визначились із вектором руху. Тому її небезпекою є те, що можлива зміна диктатора може закінчитись глибшою залежністю від колишньої метрополії, яка сама відрізняється нестабільністю і можливими серйозними революційними потрясіннями. Результат білоруських протестів невідомий, оскільки в процесі революційних виступів взаємодіють суперечливі тенденції та різноспрямовані групи сил. Як українські революції, особливо Революція Гідності, так і білоруська революція мають надзвичайно важливе значення для процесів державотворення у цих країнах.

Ключові слова: Україна, Білорусь, революція, постсоветський простір, державотворчі процеси, гідність, свобода.

Актуальність проблеми. Після розпаду Советського Союзу серія так званих «кольорових» революцій прокотилась колишніми колоніями СРСР, а перед тим у часи перебудови хвиля «оксамитових» революцій змінила реальність «соціалістичного табору» Східної Європи.

Революції, схоже, стали ознаками початку ХХ та ХХІ ст. Як зазначав П. Сорокін у своєму широко відомому дослідженні «Соціологія революції»: «Ми живемо в її стихії. Ми можемо спостерігати, аналізувати та вивчати її, подібно до кожного природодослідника. Якщо вчений безсилий запобігти Революції, то принаймні він повинен користуватися сучасними, виключно сприятливими умовами її вивчення. Це важливо теоретично... Це важливо і практично: глибше пізнання Революції може допомогти виробити більше цільових завдань щодо практичного ставлення до неї» [12, с. 26].

Вивчення досвіду революцій, що відбулися вже і відбуваються сьогодні на постсоветському просторі, є вкрай актуальним для України, адже тридцять років української новітньої незалежності відзначені двома масштабними подіями: Помаранчевою революцією (2004 р.) та Революцією Гідності (2013–2014 рр.), які в народі також отримали назву першого та другого Майданів. Проте напередодні референдуму за незалежність 1991 р. відбулась ще одна широкомасштабна акція непокори, яка увійшла в підручники новітньої історії України як Студентська революція на Граніті, або Революція на граніті 1990 р. Вже тоді першою і головною вимогою протестуючих було недопущення підписання Україною нового союзного договору, отже вимога державного суверенітету. Ці революційні події у постколоніальній Україні відіграли важливу роль у становленні української державності, прискоренні трансформаційних процесів та завершенні постколоніального перехідного періоду.

Прикметною подією теперішнього часу стала революція в Білорусі (2020 р. – донині), яка так і не набула свого точного найменування. Чимало аналітиків називають її «недореволуцією», «пасіонарним вибухом білоруського народу», «Білоруською революцією гідності і свободи» тощо.

Зрештою, існує і досить популярна думка, що будь-які події такого масштабу і штибу отримують назву «революція» тільки внаслідок переможного закінчення. А в Білорусі ще далеко до завершення процесу. І це відзначають як внутрішні, так і зовнішні спостерігачі.

Дослідник із Білорусі О. Агеєв, осмислюючи події, пише так: «Народна революція, національна революція, жіноча революція, заколот, повстання, протистимульоване ззовні, спроба перевороту, заворушення – найрізноманітніші, а часом і протилежні назви подій 2020 р. у Білорусі вимагають пояснень. Не випадково нарешті з'явилася загальна назва – ПРОТЕСТИ, яка закріпилася через відсутність точнішого однозначного опису» [1, с. 13].

Схожість і відмінність революційних рухів на постсоветському просторі та виявлення їхньої специфіки в Україні та сучасній Білорусі є необхідною умовою осмислення постколоніального періоду в історії колишніх країн-членів ССРСР, зокрема в аспекті державотворення, тим більше, що «неповторний в цілому історичний процес зітканий з повторюваних елементів» [12, с. 27].

Метою запропонованої розвідки є спроба проаналізувати специфіку революційних подій в Україні та сучасній Білорусі з точки зору їх впливу на процеси державотворення в цих країнах, виявити спільне і відмінне в цих подіях, що сприятиме поглибленому вивченню державотворчих соціальних процесів на постсоветському просторі. Дослідження проведено на основі соціофілософського та політологічного аналізу заявленої теми.

Аналіз публікацій. До аналізу зазначеної проблеми залучені аналітичні матеріали відомих експертів з України, Білорусі, Росії; наукові розвідки із зазначеного питання [1; 10; 13], а також матеріали ЗМІ [14; 16; 18].

У сучасній Білорусі з'явилось чимало цікавої та ґрунтовної аналітики з характеристикою подій, які пережила вже країна і переживає зараз [7; 8; 11]. Що ж до аналітики, присвяченої українській Революції Гідності, то сьогодні з неї можна скласти окрему бібліотеку. Серед авторів, чії книги, статті та інтерв'ю аналізувались при висвітленні даної теми – В. Горбулін, С. Грабовський, В. Портніков. І. Лосєв, О. Агеєв, Н. Статкєвіч, Ф. Вєчорка,

Т. Аласанія, А. Піонтковський, А. Ілларіонов, А. Невзоров, Л. Шевцова, Ю. Латиніна та інші. Також залучались авторські роботи з аналізом специфіки української Революції Гідності та її впливу на процес українського соціогенезу і державотворення [3; 4; 13].

Виклад основного матеріалу. У найзагальнішому вигляді під поняттям «революція» розуміється «повалення усталеного ладу, яке передбачає перехід державної влади від однієї групи лідерів до іншої. А іноді – радикальну реструктуризацію соціально-економічних відносин» [9, с. 584].

П. Сорокін називав революцію «трагікомедією» людської історії. «На історичній сцені вона йшла і йде досить часто. При цьому кожна постановка не схожа на іншу. Різні умови часу та місця, різні декорації і актори, костюми і грим, монологи, діалоги та хор натовпу, число актів і розмах «історично-театральних ефектів». І, тим не менше, при всіх цих відмінностях повторюється множинність подібностей. При всій відмінності декорацій, акторів і т. д., розігрується одна і та ж п'єса, що і дає підстави називати різні її постановки одним і тим же ім'ям «революція» [12, с. 28].

Вже у 2017 р. Н. Статкевіч, один із видних опозиційних політичних діячів Білорусі, заявив, що у країні відбувається духовна революція, і ми є «свідками кінця системи й народження білоруської нації» [6]. Тоді ж, відповідаючи на запитання щодо очільників народних протестів, політик прозорливо зазначив: «Протест був би все одно, а майбутнє Білорусі залежить від того, хто його очолить. Зараз його очолює патріотична опозиція, – і це головна гарантія того, що Білорусь залишиться незалежною» [6].

У протестному 2020 р. ситуація із білоруською державністю виглядає дещо інакше. Насамперед, протести в Білорусі не змогла очолити національно-патріотична опозиція в силу низки причин. Головною з яких стало фізичне усунення з політичної арени під час підготовки та проведення президентських виборів опозиційних до Лукашенка кандидатів: комусь відмовили під різними приводами у реєстрації кандидатом на вибори, а когось, як Сергія Тихановського, заарештували та відправили до тюрми.

А між тим, сьогодні конфліктна ситуація в цій країні набуває все загрозливіших форм. Йде нагнітання жорстокості з боку влади, зростає кількість постраждалих з числа небайдужих громадян, наростає відчуття страху та невідворотності важкої, можливо, кривавої розв'язки. «Репресивна машина у Білорусі діє на всіх рівнях. Для прикладу, «у школі батьки, учасники мирних акцій проти Лукашенка, відчувають тиск. Адже у школах створені ради у складі директора, завуча, вчителів, на які викликають батьків для профілактичної бесіди. Там, ...погрожують позбавленням батьківських прав» [14].

На зустрічі двох президентів А. Лукашенка та В. Путіна 23 лютого 2021 р., яка відбулась у Ялті, А. Лукашенко заявив про свою перемогу над вуличними протестувальниками і подолання конфлікту в Білорусі. За три дні до вказаної зустрічі С. Тихановська констатувала, що вуличні протести владі вдалося придушити і опозиція втратила вулицю, отже, масовий відкритий спротив. Проте, на думку аналітиків та частини білоруської опозиції, це тимчасове затишшя, яке закінчиться з часом. Початком нового протистояння могло стати 25 березня 2021 р., «День Волі», який і в попередні роки білоруської історії збирав чисельні акції на вулицях Мінська та інших міст країни. Однак за масштабами воно виявилось не значним.

Негативну роль у процесах, що відбуваються з білоруською державою й суспільством, відіграє путінська Росія. Існує обґрунтована аналітична думка про те, що Кремль готує «повзучий» аншлюс Білорусі [5]. Принаймні цей варіант розвитку подій не варто відкидати, хоча чимало аналітиків з РФ попереджають власне керівництво держави про негативні наслідки розгортання вище вказаного сценарію аж до виникнення партизанського руху в Білорусі проти зовнішнього окупанта та гострого збройного протистояння.

Про помилковість обраного Москвою курсу щодо подій у протестуючій Білорусі заявила С. Тихановська у зверненні до російської влади напередодні нового 2021 року. Вона заявила: «Майбутнього уникнути не можна. На зміну старому, віджилому своє, завжди приходиться нове. Підтримка Путіним Лукашенка сприймається в Білорусі як схвалення насильства: тортур, звалтувань і вбивств мирних громадян, а це призвело до того, що у нас різко знизилося число тих, хто вважає Росію дружньою країною. І ось це дійсно велика загроза нашим подальшим відносинам. Ми будемо вітати участь Росії в розв'язанні політичної кризи, але разом із тим звертаємо увагу, що продовження підтримки Лукашенка може привести до того, що Росії буде складніше підтримувати забезпечення своїх законних інтересів в Білорусі на тому ж рівні. Лукашенко – це минуле, він не майбутнє. Його час минув» [15].

Фактично С. Тихановська попередила очільників Кремля про можливість конфлікту Росії з Білоруссю. Лідерка білоруських протестувальників наголосила, що «практична підтримка Росгвардією режиму Лукашенка буде розглядатися як іноземне збройне втручання у внутрішньополітичну кризу в Білорусі. Звернення за подібною допомогою означатиме торгівлю національним суверенітетом в обмін на особисту владу. Про те, що подібні дії Росії щодо підтримки диктатури Лукашенка наносять репутаційну шкоду Росії, я вже говорила. Причому не тільки на міжнародному рівні, але головним чином – в Білорусі» [15].

Як би не розвивались надалі події в Білорусі, вже тепер соціологи зафіксували факт падіння проросійських настроїв у країні внаслідок підтримки Кремлем президента А. Лукашенка. Соціолог А. Вардомацький в інтерв'ю виданню «Комерсант» зазначив, що у листопаді 2020 р. прихильників об'єднання в єдиному союзі з РФ в Білорусі стало на 11% менше у порівнянні із вереснем того ж року. Це свідчить про стрімкі зміни у масовій свідомості, і вони не на користь Росії. Очевидно, «мова може йти про формування нового тренда, який в перспективі здатний викликати геополітичну напругу в стосунках із Росією» [16]. І це фактично збігається із «антипутінською» пропагандою, реально «проведеною» самим Путіним в Україні під час Революції Гідності. Підтримка Януковича з боку Кремля і фактичне військове втручання у внутрішній конфлікт (доведено фактологічно, що саме російські снайпери розстрілювали Майдан) призвело до остаточного і рішучого вибору спільнотою європейського вектора розвитку для власної держави з боку українського соціуму. Саме тоді у 2014 р. закінчилась двовекторність української державної політики. Така двовекторність до 2004 р. була характерною і для Білорусі, а потім розпочався активний дрейф у бік Росії.

У процесі розгортання подій українського Майдану 2013–2014 рр. остаточо сформувалась політична нація і громадянське суспільство в Україні. Подібні процеси характерні для сучасної Білорусі. І це, попри всі відмінності, «ріднить» українську та білоруську революції гідності і свободи. Якщо раніше при проведенні того чи іншого політичного рішення державного рівня лукашенківська номенклатура на чолі із президентом мало зважала на думку народу, то тепер вони повинні не лише дослухатися до неї, але й рахуватися, бо сподівання на придушення протестів, як показує досвід, не спрацювало. Незадоволення суспільства існуючим владним режимом та станом справ у Білорусі нікуди не поділось. Початок нового 2021 р. вже у січні був відзначений новою хвилею масових виступів у Мінську.

Білоруські дослідники стверджують, що «незважаючи на поляризацію та певний розкол у суспільстві, існує чіткий загальний попит на суверенітет як від електорату С. Тихановської, так і від прихильників А. Лукашенка. Тепер усім політичним силам доведеться рахуватися з фактором існування та активної участі у політичному процесі білоруської політичної нації» [1, с. 13]. С. Тихановська у своєму зверненні до Росії

29 грудня 2020 р., зокрема зазначила, що Білорусь готова мирно співіснувати та працювати з усіма країнами, які визнають її суверенітет [15]. Дослідники констатують, що «білоруська політична нація розуміє цінність суверенітету» [1, с. 20].

Українська Революція Гідності стала закінченням двовекторності у внутрішній політиці держави, як, зрештою, і у масовій свідомості громадян України. Сьогодні майже 70% українців підтримують інтеграцію до Євросоюзу. Порівнюючи білоруські події та Революцію Гідності, варто зазначити, що білоруси у плані визначення вектору власного державного розвитку знаходяться ще в стані перехідного постколоніального періоду, для якого якраз і є характерною біполярність державної орієнтації та світоглядна невизначеність соціуму.

Дослідники підмітили низку важливих явищ, притаманних білоруській революції. Насамперед, це активне формування горизонтальних зв'язків у суспільстві, що, на думку політологів і соціологів, свідчить про високий ступінь самоорганізації білорусів та готовність соціуму до демократичної форми державного управління. Цікавим є і таке спостереження: «Спочатку завдяки відео- та фотоматеріалам здавалося, що це новий тип революції – революція емансипованих жінок, які відчули свою силу та значення. Коли у перші дні протестів були ув'язнені активні чоловіки, жінки взяли на свої плечі тягар боротьби. Здавалося, вони й надалі тягнули б цей віз, але поступово правоохоронні органи перейшли на звичні жорсткі методи. Жінки в цьому сенсі досягли рівності, але завдяки їм чоловіки знову були втягнуті у вир боротьби» [1, с. 19].

Вже ніхто, окрім самого Лукашенка, не заперечує широку соціальну базу протестів. Участь у них брали різні вікові, професійні, соціальні шари населення. Варто погодитись із думкою дослідників із Білорусі, що революційні демонстрації в країні справді носять всенародний характер. А «діяльність жінок, пенсіонерів та робітників свідчить про зміну їх ролі у політичному житті пострадянських країн, підтримка протестів іншими традиційними та новими професійними групами свідчить про загальнонаціональний характер протестів» [1, с. 19].

Події білоруської революції послідовно перекреслювали тезу за тезою провладних пропагандистів та російських прокремлівських експертів. Так, було намагання нав'язати тезу, що у країні відбувається дрібнобуржуазна революція, потрібна лише невеличкому сегменту білоруського суспільства. Стверджувалось, що «трудові колективи були на боці президента, але виступи робітників фабрик, страйки та походи громадян у робочому одязі спростували цю тезу. Революція – це справа молодих, але це здавалося лише на перший погляд. Вікова категорія під час протестів та номенклатурних акцій була очевидною, хоча опитування в Інтернеті показали, що люди у віці 25-45 років найбільше беруть участь у протестах. Тезу про юнацький характер протестів підхопила державна пропаганда. Але після двох місяців протестів пенсіонери масово вийшли на вулиці. Протест пенсіонерів – це щось нове, чого не спостерігалось на початку акцій. Це стало несподіванкою для усіх і для уряду в першу чергу. Пенсіонери традиційно вважалися електоральною підтримкою президента. Та частина суспільства, яка все ще жила під впливом ідей колишнього СРСР, яка через вік прагне підтримувати стабільність, придивлялася, розмірковувала, а потім багато пенсіонерів вийшли на вулиці, підтримуючи своїх дітей та онуків. Велика кількість пенсіонерів виявилася однією з найбільш бойових груп протестувальників» [1, с. 19].

Вимоги білоруської революції також заперечують думку, що особливо широко мусувалась у російських аналітичних і ідеологічних матеріалах, з приводу принципової відмінності протестів у Білорусі та української Революції Гідності. Про білоруську революцію як революцію цінностей йдеться в інтерв'ю Сергія Тихановського. «У Білорусі – революція людяності, громадянського суспільства й справедливості. Революція – це процес, і він не загасне сам собою», – стверджує С. Тихановський [11].

Білоруський науковець О. Агеєв пише про те, що порівняння з українською Революцією Гідності спочатку протестів сприймалось більшістю з насмішкою. Проте сьогодні це фактично стало загально вживаним порівнянням, адже саме цінності свободи і гідності виводили маси в Білорусі на протести та підтримували спротив владному «беспределу» Лукашенка. Автор роздумує: «Оскільки очевидних соціально-економічних вимог з боку протестуючих немає, чи можливо, що Українська Революція Гідності 2014 року – це новий тип революції? Назва, над якою насміхалися і зневажали в політичному та інформаційному полі Росії, є, мабуть, адекватним описом нинішнього революційного вибуху, оскільки «ферментом» пробудження білорусів було почуття власної гідності, прагнення до свободи» [1, с. 19].

Чимало осуду щодо довготривалого мирного характеру білоруської революції звучало з вуст її симпатиків. В основному абсолютна більшість критики такого гагунку висловлювалась від спостерігачів з-за кордону. Самі ж білоруські аналітики вважають, що ніякі інші форми протесту, окрім мирних, в Білорусі не були можливими. «Мирний характер протестів викликав до них прихильність не лише з боку світової демократичної спільноти, але й з боку громадян країни. Те, що іноземні спостерігачі, в тому числі і з тих країн, де відбулися успішні політичні перевороти (Грузія, Вірменія, Україна), протести вважали слабкими та нерішучими, а по суті, це була єдина можливість протестувати в Білорусі так довго» [1, с. 19]. І це таки принципова відмінність білоруської революції, вона йде мирним шляхом, від якого досить швидко довелось відмовитись українському Майдану. Не останню роль в подіях білоруської революції зіграла і мотивуюча ідея – спільна власна держава, яку не можна руйнувати. Ця ідея постійно проводилась патріотичною опозицією. Н. Статкевіч говорив так: «Головна цінність – що у нас, білорусів, є свій дім, своя держава. Це наша держава, і ми не повинні її руйнувати» [6].

Цікавою є думка білоруського вченого О. Агеєва: «Білоруси – нащадки партизанів, а українці – козаків. Щодо таких стереотипних висловлювань існує чимало припущень і критики. ... але форми протестів у 2014 та 2020 роках, схоже, підтвердили вище наведені тези. Якщо для українців історично важливо було сформуувати власний острів свободи, власну Січ чи власний Майдан, то для білорусів найбільш придатною партизанською тактикою була диверсійна боротьба. Наносити удар та відступати, не вступати в пряме протистояння, виснажувати сили противника тривалою напруженою боротьбою, коли небезпека для противника прихована, здавалось би, в самому ворожому середовищі – ось основи партизанської тактики, які були прописані в інструкції для радянських партизан» [1, с. 18].

Таким чином, неважко помітити, що, попри часові «затримки» та національну специфіку, державотворчі процеси у постколоніальних країнах колишньої советської імперії мають багато спільного як позитивного, так і негативного. Вочевидь, варто дослухатись до думки В. Горбуліна, який вважає, що сучасна Україна просто «приречена» на успіх у справі самоутвердження себе як держави і нації у швидко змінюваному світі. І вона має людський потенціал, щоб пройти шлях до кінця, інакше ніхто інший, окрім самих українців, не буде винен у тому, що вони втратили свій дім [2]. Точно таке ж завдання є найактуальнішим сьогодні і для білоруських громадян.

Висновки. Сучасна білоруська революція і українська Революція Гідності мають багато спільних рис, проте, як і кожна унікальна подія, вони багато чим різняться. Наприклад, мирним/немирним характером протестів, мотиваційними факторами, специфікою впливу зовнішнього оточення.

Українські революції – покрокове просування до фактичної незалежності держави, насамперед, від колишньої метрополії, і перетворення таким чином задекларованої незалежності у реальність. У цьому плані революції можна розглядати як постколоніальні із

визначеним західним вектором. Коротко процес можна описати гаслом М. Хвильового «Геть від Москви!»

Білоруська самостійність так ніколи за ці 30 років і не перетворювалась у незалежність, навпаки, це була форма неоколоніальної залежності, коли економіка повністю є залежною від метрополії – Росії. Теперішня революція в Білорусі – це фактично запізнана революція, політичні лідери якої, як і значна частина учасників протестів, не визначились із вектором руху. Тому небезпекою для неї є те, що можлива зміна диктатора може закінчитись глибшою залежністю від колишньої метрополії, яка сама відрізняється нестабільністю і можливими серйозними революційними потрясіннями, або ж перетворенням на режим зразка Північної Кореї за своєю суттю.

Результат білоруських протестів остаточно ще невідомий, оскільки в процесі народних виступів взаємодіють суперечливі тенденції та різноспрямовані групи сил. Проте головною перешкодою для демократичного успішного соціально-політичного є слабке громадянське суспільство і слабка національна держава.

Як українські революції, особливо Революція Гідності, так і білоруська революція – мають надзвичайно важливе значення для закорінення громадянських процесів і демократичного національного державотворення у цих країнах. І наш спільний успіх залежить від сили громадянського суспільства в поєднанні зі стійкою національною ідентичністю. Як зауважує у своїй останній монографії Ф. Фукуяма, звертаючись до євроскептиків, щоб подолати антиліберальні настрої і недемократичні ідеї – «потрібно не відкидати ідентичність як таку, а навмисно сформувані національні ідентичності в такий спосіб, щоб вони посилювали почуття демократичної та відкритої спільноти» [17, с. 146].

Список використаної літератури

1. Агеев О. Білоруські протести 2020 у контексті дослідження конфліктних процесів на пострадянському просторі. *Українознавчий альманах*. Випуск 27. 2020. С. 13–21.
2. Горбулин В. Как победить Россию в войне будущего. К. Брайт Букс, 2020. 256 с.
3. Грабовська І. Розділ 7. Єврореволюція як Революція Гідності в контексті цивілізаційної проблематики. *Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді: Монографія*. Київ : ВЦ «Київський університет», 2017. С. 162–182.
4. Грабовська І.М. Протестні акції в сучасній Беларусі в контексті проблем націєтворення. *Zbiór artykułów naukowych. «Aktualne naukowe problemy: rozpatrzenie, decyzja, praktyka»*. Czestochowa (PL). 30.03.2017 – 31.03.2017. P. 78–80.
5. Илларионов А. Кремль начал поглощение Беларуси. URL : <https://inforesist.org/kreml-nachal-pogloshhenie-belarusi/>.
6. Николай Статкевич: В Беларуси происходит духовная революция. URL: <https://charter97.org/ru/news/2017/3/22/244478/>.
7. Пазняк Зянон. «Без Канстытуцыі 1994 года немагчыма ўвайсці ў легітымнае прававое поле». *Вызвольны беларускі рух «Вольная Беларусь»*. 13 кастрычніка 2020. URL: https://t.me/volnaja_belarus/.
8. Позняк: Бабарико больший враг Беларуси, чем Лукашенко. *Telegraf.by*. 24 чэрвеня 2020. URL: <https://telegraf.by/politika/poznyak-babariko-bolshij-vrag-belarusi-chem-lukashenko/>.
9. Революция. Короткий оксфордский политический словарь / Пер. з англ. ; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 584–586.
10. Світова гібридна війна: український фронт : монографія. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.
11. Сергей Тихановский из тюрьмы: «В Беларуси – революция человечности». URL: <https://www.dw.com/ru/sergej-tihanovskij-iz-tjurny-v-belarusi-revoljucija-chelovechnosti/a-56101346>.

12. Сорокин П. Социология революции. Москва : Астрель, 2008. 786 с.
13. Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді : монографія. 2-ге вид., доповн. Київ : Міленіум, 2019. 416 с.
14. Терещук Галина. «Білоруський кризовий центр» відкрили у Львові для тих, хто втік від репресій Лукашенка. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/bilorus%CA%B9kyu-kryzovuu-tsentru-lyvovi/31042813.html>.
15. Тихановская: Россия должна понять, что Лукашенко – это прошлое. URL : https://eodaily.com/ru/news/2020/12/29/tihanovskaya-rossiya-dolzha-ponyat-cto-lukashenko-eto-proshloe?utm_source=smi2&utm_term=cb7e9f79-9db4-4be5-a40e-96d85a0bb88a&utm_content=77365.
16. Фильченко Н. Белорусы отворачиваются от союза с Россией. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4583>.
17. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба гідності і політика скривдженості / пер з англ. Т. Сахно. Київ : Наш формат, 2020. 192 с.
18. Шелин С. Белорусскую нацию теперь не отменит: главное в соседней стране уже произошло. *Др. Ру.* 31 августа 2020. URL: https://www.dp.ru/a/2020/08/31/Beloruskuju_naciju_teper/.

PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF REVOLUTIONS ON THE POST-SOVIET SPACE ON DEMOCRATIC STATE-BUILDING PROCESSES (ON UKRAINE AND BELARUS EXAMPLES)

Iryna Grabovska

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
e-mail: grabovskai@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7416-9541*

Liudmyla Sorochuk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
e-mail: lvs1166@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-0478-356X*

The article analyzes the specifics of the revolutionary events in modern Belarus, which began after the presidential election in 2020. The analysis is based on the involvement of a wide source base: from media materials, analytical and informational texts, to the first scientific research events of the Ukrainian Revolution of Dignity and protests in Belarus 2020–2021.

The study focuses on the problem of the impact of the above revolutionary events on state-building processes in the postcolonial countries of the former USSR on the example of Ukraine and Belarus and is based on socio-philosophical and political analysis of the stated topic.

It is noted that the revolutionary events and their impact on state formation in the two neighboring countries have both many differences and much in common. With regard to the revolutionary events in Ukraine and Belarus, it has been proved that the Ukrainian Revolution of Dignity and the revolution in Belarus are very similar. No wonder the events in Belarus are called by many analysts and the Belarusian citizens themselves the Belarusian revolution of dignity and freedom.

The conclusions, in particular, state that Belarusian nominal independence has never been transformed into real independence in all post-Soviet years. The current revolution in Belarus is in fact a belated revolution, the political leaders of which, like many protesters, have not decided on the vector of the movement. Therefore, its danger is that a possible change of dictator may result in a deeper

dependence on the former metropolis, which itself is characterized by instability and possible serious revolutionary upheavals. The result of the Belarusian protests is unknown, as contradictory tendencies and divergent groups of forces interact in the process of revolutionary demonstrations. Both the Ukrainian revolutions, especially the Revolution of Dignity, and the Belarusian revolution are extremely important for the processes of state formation in these countries.

Key words: Ukraine, Belarus, revolution, post-Soviet space, state-building processes, dignity, freedom.

УДК 14

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.4>

«ПОСТ-ПРАВДА» І «ТРИ НЕДУГИ» ЗАХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА: РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ ЧАРЛЬЗА ТЕЙЛОРА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Євген Ланюк

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

e-mail: yevhen.lanyuk@lnu.edu.ua

ORCID ID 0000-0003-0171-9802

«Пост-правда» – це одне із найбільш обговорюваних явищ у сучасному житті, що потребує філософського аналізу. Це поняття стало широковідомим після того, як Оксфордський словник англійської мови проголосив його «словом року» у 2016 році. Згідно із визначенням цього видання, «пост-правда» характеризує «умови, за яких апеляції до емоцій та суб'єктивних переконань стають впливовішими під час формування громадської думки, ніж об'єктивні факти». Чимало дослідників пов'язують це явище із ефектами цифрових комунікаційних технологій, які забезпечують персоналізовану подачу інформації, що часто є суб'єктивною і заангажованою, а також призводять до зміщення фактів і особистих думок в онлайн-дискусіях.

Багатоаспектна природа «пост-правди» потребує певної філософської інтерпретаційної площини. Ми знаходимо таку площину у праці Чарльза Тейлора «Етика автентичності» (1992 р.), в якій він окреслив три негативні тенденції розвитку сучасного західного суспільства, які він назвав «недугами». До цих «недуг» Тейлор зараховує: 1. Надмірний індивідуалізм; 2. Превальювання інструментального мислення; 3. Втрату політичної свободи. Сучасну свободу, як вказує Тейлор, було здобуто шляхом дискредитації традиційних нормативних обмежень. Починаючи з кінця 18 століття, ідеалом стала «автентичність» – визнання унікальної вартості людського життя в його індивідуальних проявах. Цей ідеал, однак, здатний набувати викривлених («хворобливих») форм, якщо зосередження на «Я» стає абсолютним і людина нехтує «горизонтами значущості» – джерелами смислу, що існують поза і незалежно від неї. З першою «недугою» безпосередньо пов'язана друга. Інструментальна раціональність, яка полягає в розрахунку найвигідніших засобів для досягнення певної мети, загалом є позитивним ідеалом, але тільки не в тих випадках, коли вона поширюється на сфери, які потребують іншого – морального та цілісного – ставлення. Інструментальне ставлення до людей як сировини чи засобів для чийось політичних та економічних проєктів – це друга «недуга» західного суспільства. З цих двох «недуг» випливає третя – формування «безмежної опікунської влади», яка загрожує втратою політичної свободи.

У цій статті ми намагаємось обґрунтувати тезу, що сучасне явище «пост-правди» можна інтерпретувати як прояв цих «недуг». По-перше, цей термін позначає занепад правди саме як «горизонту значущості», який мав би надавати опору для індивідуального самоздійснення, яке, своєю чергою, відбувається без нього. Це дозволяє вважати «пост-правду» проявом першої «недуги». По-друге, цей феномен характеризує інструментальна маніпуляція інформацією з метою управління людьми та їх використання у політичних та економічних цілях, як це засвідчила, наприклад, діяльність компанії «Cambridge Analytica». Таким чином, її можна тлумачити у світлі другої «недуги». По-третє, низка сучасних інтелектуалів визнають небезпеку втрати політичної свободи унаслідок використання цих тактик (чи ж, навпаки, відстоюють їх як утилітарний метод формування «кращого» суспільства – необтяженої демократичними інституціями технократії), що дозволяє пов'язати «пост-правду» з третьою «недугою». Усі ці обставини роблять концепцію трьох «недуг» Чарльза Тейлора актуальним підходом до осмислення феномену «пост-правди».

Ключові слова: пост-правда, цифрове суспільство, автентичність, «горизонт значущості», інструментальна раціональність, політична свобода.

Актуальність проблеми. Ми живемо у часи, коли нові суспільно-політичні, економічні та технологічні умови кидають виклик давнім, усталеним цінностям, які лежать в основі людської культури. «Пост-права» – це саме один із таких викликів. Те, що на перший погляд може здаватись ще однією формою макіавеллістської політики, яка привернула до себе увагу дослідників та журналістів у 2016 році під час референдуму щодо членства Великої Британії в ЄС та президентських виборів у США, є радше випробуванням однієї з найфундаментальніших цінностей людського буття – правди – та її ролі у політичній та суспільній сферах.

Багатоаспектна природа «пост-правди» потребує певної інтерпретаційної площини. Одне із найактуальніших питань про неї полягає у тому, чи можна її вважати безпрецедентним феноменом чи радше продовженням якихось давніших тенденцій? «Етика автентичності» (1992 р.) Чарльза Тейлора подає саме такий концептуальний підхід. У праці, опублікованій тридцять років тому, філософ ідентифікував три так звані «недуги» сучасного суспільства, під якими він розуміє «особливості нашої сучасної культури та суспільства, котрі сприймаються людьми як втрата або занепад, навіть у той час, коли наша цивілізація «розвивається» [2, с. 5]. Ці «недуги» – це надмірний індивідуалізм, домінування інструментального розуму та втрата політичної свободи. Це – довготривалі тенденції, витoki яких можна простежити ще до 17-18 ст. і навіть раніше, й Тейлор розглядає їх не ізольовано, а у зв'язку з тими процесами, які сформували західну цивілізацію з усіма її перевагами і недоліками.

Так само як у перебігу недуги можуть виникати нові її симптоми, хоча її причини залишаються тими самими, «пост-правду» також можна вважати новим проявом трьох «недуг», які описав Чарльз Тейлор. Пов'язати її з ними означає діагностувати проблему, встановити так би мовити її «етіологію» та «патогенез». Правильний діагноз, своєю чергою, – це перший крок до знаходження ліків і одужання.

У цій статті ми розглянемо, як сучасне явище «пост-правди» можна інтерпретувати у контексті «недуг» західної цивілізації, які Чарльз Тейлор окреслив у «Етиці автентичності». Такий аналіз спонукає трактувати «пост-правду» не стільки як безпрецедентний феномен, а радше як новий прояв глибших історичних тенденцій. Це, своєю чергою, підштовхує до висновку, що подолання цієї проблеми потребує не лише технологічних рішень, спрямованих на лікування «симптомів», але й культурних та світоглядних змін, які б дозволили подіяти на першопричини «недуги». Спершу, однак, потрібно окреслити поняття «пост-права».

Поняття «пост-права» та його філософська рефлексія. Чимало науковців висловлюють занепокоєння, що ми живемо в епоху «пост-правди», тобто правда перестає бути важливою під час формування громадської думки й поступається апеляціям до емоцій та суб'єктивних переконань.

Термін «пост-права» набув широкого вжитку у 2016 р., коли Оксфордський словник англійської мови обрав його «словом року». Згідно із визначенням цього словника, пост-«права» позначає «умови, за яких апеляції до емоцій та суб'єктивних суджень стають впливовішими під час формування громадської думки, аніж об'єктивні факти» [9]. Дві політичні події зіграли ключову роль у приверненні уваги до цього поняття: президентські вибори у США та референдум у Великій Британії за вихід із ЄС (так званий «Brexit»). В обох подіях, на думку багатьох коментаторів, факти менше вплинули на їхні результати, ніж апеляції до емоцій та суб'єктивних переконань.

Однак історія цього поняття давніша. У науковий та медійний дискурс першим його ввів сербсько-американський драматург Стів Тесіч у статті «Уряд брехні» (1992 р.), в якій він застосував його до опису так званого «Вотергейтського синдрому», або ситуації, коли

американці воліли уникати некомфортних істин: «Ми почали ототожнювати правду з поганими новинами. – писав Тесіч. – А ми більше не хочемо поганих новин, незалежно від того, наскільки вони важливі для нашого життя і здоров'я як нації. Ми хочемо, щоб уряд захищав нас від правди» [12]. У 2004 р. Ральф Кіз опублікував книгу «Ера пост-правди: безчесність та обман у сучасному житті», в якій він стверджував, що сучасну епоху характеризує дедалі більше розмивання кордонів між істиною і брехнею, фактом і фікцією, чесністю і лицемірством [6]. У тому ж році британський політичний філософ Колін Крауч запровадив споріднений термін «пост-демократія», під яким розумів політичні системи, що мають зовнішні ознаки демократії (наприклад, регулярні та конкурентні вибори), які, щоправда, нагадують пусту оболонку [5]. У пост-демократії змагання відбувається між PR-спеціалістами та політехнологами за те, хто ефективніше зманіпулює громадською думкою, а не між ідеями розвитку суспільства. Демократичні інститути у такій системі існують не для вираження «Vox populi» «знизу», а радше для махінації ним елітами «зверху». У книзі Лі Макінтайра «Пост-правда» (2018 р.) автор визначив це явище як «відстоювання ідеологічної переваги, завдяки якому її послідовники намагаються заставити когось повірити у щось усупереч фактам» [8, с. 12]. На його думку, хоча приклади такого відстоювання були завжди, низка особливостей, зокрема недовіра до науки, поширення упереджених ЗМІ, ефект «інформаційних бульбашок» в Інтернеті та постмодерністське переконання у відносності істини, дозволяють трактувати «пост-правду» радше як сучасний феномен.

Префікс «пост-» означає «після або пізніше у часі». Коли мова йде про суспільні явища, його використовують для характеристики факторів, які раніше лежали в основі значимих соціальних поділів, але більше такими не є. Наприклад, борці проти расової дискримінації у 1960-х рр. мріяли про «пост-расове» суспільство. У такому суспільстві, звісно, і надалі житимуть люди з різним кольором шкіри, але раса більше не визначатиме політичний, соціальний чи економічний статус людини. Аналогічно існує і феміністична настанова на «пост-гендерне» суспільство, в якому біологічні відмінності між чоловічою та жіночою статтю не транслюватимуться в економічні, культурні та соціальні. Поняття «пост-правда», отже, позначає суспільство, в якому правда і надалі присутня та її відкрито не забороняють (на відміну від пропаганди у минулому столітті), але вона перестає бути значимою для нього так само, як колір шкіри в «пост-расовому» суспільстві або стать у «пост-гендерному».

Отже, як це поняття можна інтерпретувати з філософського погляду? «Етики автентичності» Тейлора, на нашу думку, дозволяє пролити світло на цей феномен і пов'язати його з давнішими тенденціям в історії західної цивілізації.

«Пост-правда»: інтерпретація з погляду «Етики автентичності» Чарльза Тейлора. Чарльз Тейлор (1930 р. н.) – один із найвпливовіших сучасних мислителів. Він народився у м. Монреаль (провінція Квебек, Канада) та сьогодні є професором-емеритом в Університеті Макгілла. Тейлор – автор шістнадцяти книг та лауреат низки престижних нагород за свій внесок у гуманітарні науки, зокрема Кіотської премії, Темплтонівської премії, Премії ім. Джона Клуге та Бергруенської премії, яку неформально вважають Нобелівською премією для філософів. У цій статті ми спершу окреслимо три «недуги» західного суспільства, як їх виділяє Тейлор, а згодом перейдемо до інтерпретації у їхньому контексті «пост-правди».

Першою із цих «недуг» є надмірний індивідуалізм. Філософ вказує, що сучасну свободу, зокрема право особи самостійно розпоряджатися своїм життям і формувати власні переконання, було здобути унаслідок дискредитації старих сакральних порядків, таких як «великий ланцюг буття» або небесні ієрархії, віддзеркалені в ієрархіях людського суспільства. Така дискредитація мала характер визволення, оскільки «речі, що колись були встановлені певною зовнішньою реальністю – скажімо, традиційним правом

або природою – тепер належать до нашого вибору. Питання, в яких ми мусили приймати приписи авторитету, тепер мусимо вирішувати самі» [2, с. 67]. Услід за Максом Вебером Тейлор називає цей процес «розчаклуванням світу» і вказує, що його супроводжував «великий суб'єктивний поворот сучасної культури», який настав приблизно наприкінці 18 – на початку 19 століття. Якщо попередні моральні погляди вбачали джерело смислу за межами людини – у Богові, розумі, природі, історії чи традиціях, – то відтепер його стали знаходити глибоко всередині особи. Такі філософи, як Жан-Жак Руссо та Йоганн-Готфрід Гердер, обґрунтували ідею, що існує «певний спосіб людського буття, який є моїм. Я покликаний прожити своє життя у цей спосіб, не уподібнюючи його до чийогось іншого. Якщо я нечесний, я втрачаю сенс свого життя, я не знаю, що ж для мене означає бути людиною» [2, с. 28]. Тейлор називає цей моральний ідеал «автентичністю» і трактує його як принцип, який потрібно захищати і відстоювати.

Причиною занепокоєння, однак, є не сама автентичність, а її екстремальні форми, в які вона ризикує потрапити. Хоча старі сакральні порядки обмежували свободу, встановлюючи правила мислення та поведінки, від яких люди не мали права відхилитися, вони також наділяли людське життям смислом, утворюючи те, що Тейлор називає «горизонтами значущості». Сучасний ідеал самореалізації натомість тяжіє до абсолютизації «Я» і відкидання будь-яких моральних вимог, що не походять безпосередньо від «Я» і обмежують його. «Річ не лише в тому, що люди приносять у жертву своє кохання й турботу про дітей заради своєї кар'єри. – пише Тейлор. – Щось подібне існувало завжди. Річ у тому, що сьогодні багато людей відчувають покликання так чинити, відчувають, що вони повинні так чинити, бо якщо поведуться інакше, то їхнє життя стане, у певному сенсі, марним або нереалізованим» [2, с. 18]. Хибні форми автентичності включають нарцисизм – світогляд, який «робить головною цінністю в житті самоздійснення і який, здається, не визнає зовнішні моральні вимоги та серйозні зобов'язання щодо інших» [2, с. 47], – а також моральний релятивізм, який заставляє трактувати усі життєві рішення однаково, навіть якщо вони мають тривіальний, розбещений чи фальшивий характер.

Тейлор стверджує, що «форми, які обирають самоздійснення без зважання (а) на потреби наших зв'язків з іншими або (б) на будь-які вимоги, породжені чимось більшим або іншим, ніж людські бажання й прагнення, є саморуйнівними й руйнують умови для реалізації самої автентичності» [2, с. 32]. Екстремальний антропоцентричний підхід до автентичності, що включає (а) і (б), нівелює «горизонти значущості», тобто смисли, що існують поза і незалежно від «Я». Такий підхід полягає у тому, що ми будемо наділяємо наші дії смислом, лишень думаючи або відчуваючи, що вони правильні, й проголошує, що до усіх форм самоздійснення потрібно ставитись однаково. За Тейлором, він не враховує міжособистісну природу цінностей, які формуються не наодинці, а у взаємодії з багатьма іншими людьми. «Коли ми приходимо до розуміння того, що ж це означає – самовизначитись, і в чому полягає наша самобутність, – то бачимо, що повинні взяти за основу певне уявлення про те, що є важливим. – пише філософ. – Самовизначення означає пошук того, що є важливим у моїй відмінності від інших. Я не можу просто вирішити, що найзначущіша дія – це бовтати ногами у теплому багні. Без окремого пояснення – це не є розумним твердженням. Тому я не знаю, яке почуття приписати комусь, хто нібито відчуває, що це так» [2, с. 32].

Міжособистісна природа характеризує не лише цінності, але й наші власні «Я», які формуються не наодинці, а у діалозі з іншими людьми (Джордж Герберт Мід називає їх «значимими іншими»). Оскільки «значимі інші» відіграють вирішальну роль у формуванні наших особистостей, ми не можемо трактувати їх лишень як інструменти для самореалізації й відкидати серйозні моральні зобов'язання перед ними.

Тейлор, отже, доходить висновку, що самореалізація має сенс лише тоді, якщо вона спирається на об'єктивні «горизонти значущості», які передують «Я» і виражають міжсуб'єктивну природу цінностей. Ці «горизонти» не залежать від того, що ми про них думаємо і як до них ставимось. Автентичність є позитивним ідеалом лише тоді, якщо її здійснення відбувається з опорою на суспільно значущі цінності, а не окремо від них. Протилежний підхід, який дозволяє кожному впасти у власне, суб'єктивно визначене самоздійснення, при цьому дотримуючись мовчазного компромісу не критикувати одне одного, є не лише саморуйнівним, але й небезпечним, оскільки він відкриває шлях двом іншим «недугам».

Наступною з них є надмірність інструментального розуму, який Тейлор трактує як «різновид раціональності, який ми залуцаємо, коли обчислюємо найекономічніші засоби для досягнення певної мети. Мірою його успіху є максимум ефективності, найкраще співвідношення між витратами та результатом» [2, с. 8]. Становлення цього ідеалу має свою власну інтелектуальну традицію, але Тейлор виводить його передусім із тенденції «розчаклування світу»: «Немає сумніву, що відкидання старих порядків значно розширило сферу інструментального мислення. – пише філософ. – Відтоді суспільство вже не має сакральної структури, відтоді соціальні порядки та способи діяльності вже не ґрунтуються на порядку речей або волі Бога, вони, певною мірою, стають відкритими для привласнення. Їх здобутки можна переорієнтувати, спрямувати на досягнення мети – щастя й добробуту окремої особи. Критерій, що відтепер застосовують, належить до інструментального мислення. Подібним чином, коли істоти, які оточують нас, втрачають своє значення, відведене їм у ланцюгу буття, з ними можна поводитися як із сировиною або інструментами для наших проєктів» [2, с. 8]. Філософське підґрунтя принципу інструментального розуму заклала ідея Рене Декарта, який відокремив розум від тіла й почав трактувати його як чисте мислення, здатне прорахувати найкращі засоби до поставленого результату, і Френсіса Бекона, який започаткував підхід до знання як до різновиду влади над світом (зокрема, у своїй відомій формулі «*ipsa scientia potestas est*», тобто «знання – це сила»).

Як і автентичність, інструментальний розум сам по собі є позитивним ідеалом. Саме він лежить в основі економіки, науки і технологій. Проблемою є не сам цей ідеал, а його надмірність, зумовлена егоїстичним світоглядом, який Тейлор описав як першу «недугу». Ця надмірність полягає у тому, що речі, які вимагають іншого ставлення, стають сировиною для наших проєктів. Ми вже завдали значної шкоди природі заради нашого матеріального процвітання, але і люди стають жертвою інструментального ставлення до себе як до сировини заради чийогось самоздійснення. Чарльз Тейлор вже описав це ставлення, коли охарактеризував ставлення багатьох людей до своїх взаємин як до несуттєвих інструментів задля розваг, позбавлених будь-яких серйозних моральних зобов'язань. Таке ставлення до людини є і в ширшому економічному контексті, в якому присутні «абсурдні підрахунки, за якими людське життя оцінюється в доларах» [2, с. 9].

Проблема полягає в тому, що ринкові механізми та інституції сучасного суспільства спонукають людей діяти за принципом інструментального розуму навіть тоді, коли їхні моральні цінності вимагають від них чинити інакше. «Будь-який менеджер, незважаючи на свою власну орієнтацію, може бути примушений умовами ринку прийняти стратегію максимізації, яку вважає руйнівною. – пише Тейлор. – Будь-який бюрократ, незважаючи на своє особисте розуміння, може бути примушений правилами, згідно з якими він діє, прийняти рішення, яке, і він це знає, спрямоване проти людства й здорового глузду» [2, с. 10]. Філософ описує сучасне суспільство як «залізну клітку», запозичивши цю метафору у Макса Вебера, який розумів під нею безособові механізми технологічно розвиненого суспільства, які заставляють індивідів діяти раціонально і з позиції розрахунку навіть там, де б вони хотіли чинити більш гуманно. Людину, яка перебуває усередині такої «клітки»,

оцінюють передусім за її користю для суспільства, яку вимірюють в грошових одиницях, тоді як більш гуманістичний і цілісний підхід до її життя витісняється на узбіччя.

Окремим проявом надмірності інструментального мислення є аура престижу, яка оповиває технології і змушує людей вірити, що за допомогою технологій можна вирішити практично будь-яку проблему. Тейлор цитує Альберта Боргманна, чия концепція «парадигми речей» позначає ситуацію, коли люди змушені відійти від «різноманітної взаємодії» зі світом заради дешевих і тимчасових предметів споживання, які здатні приносити лише миттєву вигоду.

Автентичність та інструментальний розум – це два великих відкриття модерної культури, які водночас доповнюють і суперечать одне одному. «Самоочевидне» право людей на «досягнення щастя», яке проголошує Декларація незалежності США, стало могутнім політичним ідеалом наприкінці 18 століття і залишається ним дотепер. Реалізація цього права неможлива без інструментальної раціональності, яка дозволяє людям досягати своїх цілей та боротися з індивідуальними та колективними лихами. Але такий розум водночас має потенціал стати дегуманізуючою силою, як показує досвід тоталітарних держав 20 століття, які є прикладом необмеженого мораллю і правом раціонального (утилітарного) підходу до суспільства. Антиномію і спадкоємність між ідеалами автентичності та інструментального розуму відобразило мистецтво минулого століття, яке коливалось між автентичними формами самовираження (експресіонізм, футуризм, сюрреалізм, абстрактне мистецтво) та тяжінням до раціоналізації і стандартизації (функціоналізм, архітектура Баухауза, хмарочоси, абстрактне мистецтво). Ці тенденції продовжуються і в 21 столітті, коли інформаційні технології мають водночас потенціал визволення (адже вони створюють можливості для думок і дій, які були неможливі до їхньої появи) і пригноблення (оскільки вони здатні сформувати безпрецедентні форми контролю).

Тим часом потрібно розглянути третю «недугу», яку виокремив Чарльз Тейлор, а саме втрату політичної свободи. Ця проблема є похідною від перших двох. «У суспільстві, де люди перетворюються на осіб, «замкнених у своїх серцях», – пише філософ, – мало хто захоче брати активну участь у самоуправлінні. Вони вважатимуть за краще залишатися вдома і насолоджуватися перевагами приватного життя доти, доки їхній уряд продукуватиме засоби для цих переваг і задоволень й повсюдно поширюватиме їх. Це відкриває небезпеку нової, специфічно сучасної форми деспотизму, яку А. де Токвіль називав м'яким деспотизмом. Це не буде тиранія терору і гноблення, як за колишніх часів. Уряд буде помірним і патерналістським. Він може навіть підтримувати демократичні форми існування суспільства за допомогою періодичних виборів. Але насправді усім керуватиме «безмежна опікунська влада», над якою люди матимуть незначний контроль» [2, с. 12].

Кілька ознак вказують на те, що сучасні західні суспільства (і, зокрема, американське) рухаються цим шляхом. Однією з них є занепад громадської активності, яку описав Роберт Патнем у праці «Гра в боулінг наодинці» [10]. Ця тенденція пов'язана з іншою, а саме – з фрагментацією суспільства, яка настає тоді, коли, за словами Тейлора, «люди більше не ототожнюють себе зі своєю політичною спільнотою, а їхнє відчуття корпоративної приналежності переноситься будь-куди або взагалі атрофується» [2, с. 97]. Філософ покладає провину за цю тенденцію на великомасштабні, бюрократизовані та централізовані уряди, які викликають у громадян відчуття безсилля. Це спонукає їх дистанціюватись від публічної сфери і зосередитись виключно на своєму приватному житті. Що більше людей нехтують своїми громадськими обов'язками, тим більше в уряді виникає бажання втрутитися і поширити свій покровительський вплив на суспільство. Політики лишень погіршують ситуацію, адже фокусують енергію на служінні упередженим групам своїх виборців, а не ширшим національним інтересам, і, отже, лише підживлюють процес фрагментації.

Трьома негативними тенденціями сучасної культури, які Чарльз Тейлор називає «недугами», отже, є надмірний індивідуалізм, примат інструментального розуму і втрата політичної свободи в умовах «безмежної опікунської влади». Як вказує Анатолій Карась, хоча Чарльз Тейлор окреслює автентичність як, безумовно, позитивний ідеал модерної культури, водночас його (поруч з Джеффрі Александером) можна вважати прихильником «орієнтацій на децентралізоване соціальне життя громад за універсального християнського солідаризму» [3, с. 385], що свідчить про актуальність цього ще домодерного суспільно-політичного ідеалу для сучасних спільнот.

Яким чином в контексті цих «недуг» можна тлумачити явище «пост-правди»? За словами Тейлора, що більше наша культура «розвивається», тим чутливішим стає загострення цих «недуг». На нашу думку, сучасне явище «пост-правди» можна інтерпретувати саме як їхній час-пік. Те, що Чарльз Тейлор тридцять років тому означив як тенденції культури, сьогодні радше нагадує повномасштабні суспільні і політичні проблеми. Розгляд «пост-правди» як прояву цих «недуг» свідчить про те, що вона може бути лишень симптомом глибших тенденцій і, отже, потребує більш комплексного «лікування», аніж лишень симптоматичного.

«Пост-правда» продовжує суб'єктивний поворот, що розпочався у західній культурі ще в епоху Відродження, яка відкрила для себе формулу Протагора: «Людина – це міра всіх речей». Зміст цього повороту полягає у тому, що особливості свідомості та поведінки людини, які раніше визначалися зовнішньою реальністю (Богом або сакральним порядком природи), відтепер полишені їй самій. Починаючи з епохи Відродження, людина поступово стає центром свого власного світу, господарем своєї долі та розпорядником свого життя.

Цю ідею висловив італійський мислитель-гуманіст Джованні Піко делла Мірандола: «Я тебе не створив ні небесною, ні грубою землею істотою, – сказав Творець першій людині, – ні смертною, ні безсмертною, але тільки тому, щоб ти, за власною волею, став своїм власним творцем і скульптором. Звірі виносять із черева матері усе, що в них має бути; вилці одразу або невдовзі після народження, – те, чим вони залишаються аж до смерті. Тільки в тебе є розвиток, ріст за вільною волею; тільки в тобі полягає зародок різноманітного життя» [1]. Максиму Протагора, яку відкрили і переосмислили гуманісти Ренесансу, Леонардо да Вінчі зобразив на своєму знаменитому малюнку Вітрувіанської людини (приблизно 1490 р.). Великий художник показав на ньому людину як мікрокосм, що встановлює мірило безмежності Всесвіту.

Суб'єктивний поворот, який локус значимості почав вбачати у самій людині, а не у чомусь поза нею, ліг в основу модерного розуміння свободи, проте, як Чарльз Тейлор показав у своєму аналізі, він також здатен набувати спотворених форм, якщо нехтуються «горизонти значущості». Правда – це якраз один із таких горизонтів і, можливо, найголовніший, адже усі інші їх види, про які писав Тейлор (Бог, природа, історія, традиції, «великий ланцюг буття» тощо), вважалися – і досі вважаються – лише її різновидами. «Пост-правда» означає передусім дві речі: по-перше, правда перестає бути одним із «горизонтів значущості»; по-друге, формування переконань, думок та ідей, на підставі яких людина діє в суспільстві, полишене передусім їй самій – на її «емоції та суб'єктивні переконання» – і більше не опирається на незалежний від неї авторитет правди.

Такий підхід дозволяє інтерпретувати «пост-правду» як прояв надмірного індивідуалізму, що нехтує «горизонтами значущості» і є проявом першої «недуги», яку означив Чарльз Тейлор. За словами Тейлора, проявом надмірного індивідуалізму є нарцисизм. У давньогрецькому міфі юнака Нарциса настільки зачарувала його власна краса, віддзеркалена у ставку, що він помер від голоду, споглядаючи сам себе, а німфа Ехо, яка закохалася у нього, вчинила самогубство. Трьома елементами цього міфу є самозакоханий Нарцис;

Ехо, тобто Інший, з яким він не зміг встановити соціальний зв'язок, і поверхня озера, яка втрутилась між Нарцисом і Ехо, віддзеркалюючи на нього його ж красу. «Віддзеркалення» часто вважають сутнісною рисою цифрової епохи, яка відображена, зокрема, у назві культового британського науково-фантастичного серіалу «Чорне дзеркало», що розглядає неочікувані наслідки інформаційних технологій. Онлайн-алгоритми, «бульбашки фільтрів» та «ехо-кімнати» діють, наче технологічне «дзеркало», що підсилює людські упередження і стереотипи й рефлектує їх назад на користувачів мережі. Це водночас руйнує соціальні зв'язки між ними й перетворює їх на «людей, замкнених у своїх серцях». Неважко уявити собі сучасну версію цього міфу: Ехо розпачливо шукає увагу Нарциса, але, замість ставка, він дивиться у свій смартфон. Це можна навіть не уявляти, адже, мабуть, кожен був у ролі Нарциса або Ехо. Тисяча віртуальних «друзів» не можуть замінити одного справжнього друга, а сотні лайків – єдиного щирого підбадьорювання. Те, що люди постійно віддають перевагу цим віртуальним ерзацам, а не справжньому світу любові і дружби, свідчить про дедалі більшу загрозу нарцисизму (самолюбубання), в який вони впадають, не усвідомлюючи цього сповна.

Тейлор доводить, що надмірний індивідуалізм, або нарцисизм, провадить до інструментального ставлення до інших людей як до знарядь для самоствердження. Дослідник з Католицького університету Америки Стівен Шнек стверджує, що відносини між людьми базуються на довірі, однак він розрізняє два різновиди довіри – «вузьку довіру» (thin trust), яка ґрунтується на корисливому розрахунку, і «широку довіру» (thick trust), в основі якої лежить спільна віра, що «ми є частиною чогось більшого, ніж ми самі» [11]. Неважко помітити, що другий різновид довіри практично ідеально збігається з концепцією «горизонтів значущості» Чарльза Тейлора. Визволення від такої «спільної віри» беззаперечно сприяє індивідуалізові, утім, воно водночас руйнує довіру як той невидимий клей, що утримує суспільство.

Друга «недуга» – превалювання інструментального розуму – також пов'язана із «пост-правдою», адже частиною цього явища є штучне створення інформаційних бульбашок та їхнє пристосування до свідомості конкретних користувачів з метою маніпуляції. Нарцисизм одних, отже, перетворює їх на інструментальне знаряддя у руках інших. Як приклад, можна навести діяльність британської фірми «Cambridge Analytica», яка встановила зв'язок між персональними характеристиками користувачів соціальних мереж та їхніми політичними переконаннями й досягала їх точно налаштованою політичною рекламою. Це не лише призвело до гротескної ситуації, коли виборці бачили рекламу лише тих кандидатів та партій, яких вони підтримували (ефект «віддзеркалення»), але й стало прикладом їх інструментального використання задля чужих політичних цілей.

«Пост-правда» актуалізує і третю «недугу», яку визначив Чарльз Тейлор, – поглинання політичної свободи «безмежною опікунською владою». Ми живемо в епоху, коли дедалі більше рішень про людське життя приймають автоматичні алгоритми. Ситуація «пост-правда», що пов'язана із алгоритмічним вибором інформації на основі історії попередніх переглядів, – це лишень частина проблеми, яка полягає у консолідації влади безособових та анонімних технологічних механізмів над людським життям. За словами Ювала Ноя Гарарі, «біотехнології у поєднанні з інформаційними технологіями дозволяють урядам і корпораціям систематично “зламувати” мільйони людей. Ми дуже близькі до тієї точки, коли уряди і корпорації достатньо оволодіють біологією та зосередять у своїх руках достатньо даних і обчислювальних потужностей, щоб пізнати людей краще за них самих. І тоді, озброївшись новими потужними алгоритмами, вони зможуть не лише передбачати наш вибір, а й маніпулювати нашими бажаннями і продавати нам все, що їм заманеться, – як товари, так і політиків» [4].

Найбільше хвилює те, що низка інтелектуалів вітають цей процес і захищають його як спосіб формування «кращого» суспільства. «Демократія не є ціллю-в-собі, – пише американський політолог Параг Ханна у книзі «Технократія в Америці. Формування інфо-держави». – Набагато вищою метою є ефективне управління та національний добробут» [7, с. 21]. Альтернатива до демократії, яку Ханна називає «інфо-державою», за його планом, складатиметься із «колективного президентства» із пів дюжини осіб, які керуватимуть суспільством, спираючись на меритократичну цивільну службу та інформаційні технології. З їхньою допомогою держава зможе ефективно «реагувати на складні виклики та відповідати на потреби громадян» [7, с. 15]. За словами Ханни, така держава не сповідуватиме жодної ідеології – усе, чим вона займатиметься, буде прагматична оптимізація кількісних показників. Своїм політичним кумиром Ханна називає творця «економічного дива» Сінгапуру Лі Куана Ю. Саме його він вважає взірцем для майбутніх поколінь, а не, наприклад, автора Декларації незалежності США Томаса Джефферсона [7, с. 46]. Цінності Джефферсона – переконання, що «усі люди створені рівними й наділені своїм Творцем однаковими правами – на життя, свободу та прагнення щастя» і що «для захисту цих прав створені уряди, які отримують свою владу із згоди тих, ким вони управляють», – різко контрастують з цінностями Ю, відомого своїм авторитарним правлінням і нетерпимістю до опозиції.

Втрата політичної свободи, тобто третя «недуга», яку описав Тейлор, у державі, яку проголошує Ханна, ґрунтується на необмеженому застосуванні інструментальної раціональності до суспільства, а, отже, впливає із другої «недуги». Вони обидві, своєю чергою, походять із першої – турботи суспільства про самоздійснення без огляду на моральні «горизонти значущості». Людство у минулому столітті пережило досвід тоталітаризму, який був зумовлений саме цими трьома «недугами» – втратою ціннісних горизонтів, захопленням інструментальними методами управління суспільством (концтабори та евтаназія – це приклади «утилітарних» рішень, яких не обмежують жодні моральні норми) й надіями на «безмежну опікунську державу». Запитання, чи може щось схоже повторитися у 21 столітті, залишається відкритим, проте Чарльз Тейлор у своїх дослідженнях застерігає: щоб уникнути цього, не можна нехтувати симптомами «недуг», які він описав ще тридцять років тому. Вони стають дедалі очевиднішими в діагностиці «моди на пост-правду».

Висновки. Питання «пост-правди» кидає виклик свободі людини у цифрову епоху. «Етика автентичності» Чарльза Тейлора дозволяє інтерпретувати «пост-правду» як проявлення довготривалих «недуг» західної цивілізації, а саме надмірного індивідуалізму, превалювання інструментального розуму і девальвації політичної свободи. Якщо індивідуальне та колективне «*чуттєве самоздійснення*» набуває екстремальних форм і нехтує «горизонтами значущості», зокрема правдою, із нього випливає ставлення до людей як до сировини для чийось політичних чи економічних проєктів. Це, зі свого боку, здатне інституціалізувати «безмежну опікунську владу», яка у 21 столітті може набути форми непідконтрольного технократичного уряду, що керуватиме свідомістю та поведінкою громадян за допомогою баз даних та алгоритмів. Усе це залишає відкритим питання про те, як знайти ліки від цих загроз. Сподіваємось, що зможемо відповісти на це питання у наших наступних публікаціях.

Список використаної літератури

1. Пико делла Мирандола Д. Речь о достоинстве человека. URL: http://psylib.org.ua/books/_pikodel.htm.
2. Тейлор Ч. Етика автентичності. Київ : Дух і літера, 2002. 128 с.
3. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Київ-Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

4. Харари Ю.Н. Вы можете голосовать, но правда не зависит от вашего выбора. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/mir/pravdivaja-istorija-995/>.
5. Five Minutes with Colin Crouch: 'A Post-democratic Society Is One That Continues to Have and to Use All the Institutions of Democracy, but in Which They Increasingly Become a Formal Shell'. The London School of Economics and Political Science. 2013. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/five-minutes-with-colin-crouch/>.
6. Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York : St. Martin's Press, 2004. 312 с.
7. Khanna P. Technocracy in America: Rise of an Info-State, 2017. 132 с.
8. McIntyre L. Post-Truth. Cambridge : MIT Press, 2018. 236 с.
9. Post-Truth / English Oxford Living Dictionaries. 2016. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>.
10. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Robert Putnam. New York : Simon & Schuster, 2001. 544 с.
11. Schneck S. Thin or Thick? Reflections on Trust From a Catholic Social Thought Perspective / Steven Schneck, 2017. (Living in an Age of Mistrust. An Interdisciplinary Study of Declining Trust and How to Get It Back). С. 19–25.
12. Tesich S. A government of lies. 1992. URL: <https://www.thefreelibrary.com/A+government+t+of+lies.-a011665982>.

“POST-TRUTH” AND THE “THREE MALAISES” OF THE WESTERN SOCIETY: THE RECEPTION OF CHARLES TAYLOR’S IDEAS IN THE DIGITAL AGE

Yevhen Laniuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: yevhen.lanyuk@lnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-0171-9802*

“Post-Truth” is one of the most outspoken contemporary phenomena requiring a philosophical analysis. The concept became widely known after the Oxford English Dictionary declared it “word of the year” in 2016. According to the dictionary’s definition, Post-Truth “relates or denotes circumstances, in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief”. Post-Truth is attributed by many experts to the effects of digital communication technologies featuring a personalized access to various information outlets, which are often skewed toward subjective interpretations, as well as increasing convergence between facts and opinions in online discussions.

A multidimensional nature of “post-truth” demands an adequate philosophical framework of its interpretation. We find this framework in the work of Charles Taylor “The Ethics of Authenticity” (1992), in which he outlined three negative tendencies in the development of the modern Western society that he called “malaises”. These “malaises” include: 1. Excessive individualism; 2. The primacy of instrumental reason; 3. The loss of political freedom. Modern freedom, according to Taylor, was won by the discrediting of the old traditional normative constraints. Since the end of the 18th century, “authenticity” has become a powerful ideal, namely the recognition of the unique value of human life in its individual manifestations. This ideal, however, is capable of acquiring distorted (“morbid”) forms if the emphasis on the “Self” becomes extreme and neglects the “horizons of significance” – the sources of meaning that exist outside and independently of the Self. The second “malaise” is directly related to the first one. According to Taylor, instrumental reason, or the kind of rationality we draw when we calculate the most economical application of means to a given end, is generally a positive ideal, but not in those cases when it extends to areas that need a different – moral and holistic – attitude. An instrumental

attitude towards people as raw materials or means for someone's political and economic projects is the second "malaise" of the Western society. From these two "malaises" follows the third one, namely the loss of political freedom in the hands of "immense tutelary power".

In this article, we attempt to give weight to the idea that the contemporary phenomenon of post-truth can be interpreted as a manifestation of these underlying "malaises". First, this term designates the decline of truth precisely as one of "horizon of significance" that should provide a basis for a person's self-realization, which, in turn, occurs without it. This allows to interpret "post-truth" as a symptom of the first "malaise". Second, this phenomenon is characterized by the instrumental manipulation of information in order to control people and use them for political and economic purposes, as it was testified, for example, by the Cambridge Analytica firm. Thus, "post-truth" can be interpreted in the light of the second "malaise". Thirdly, a number of modern intellectuals recognize the danger of losing political freedom as a result of the use of these tactics (or, on the contrary, defend them as a utilitarian way of forming a "better" society, namely technocracy, which is not burdened with democratic institutions), which makes it possible to link "post-truth" with the third "malaise". All these circumstances make the concept of three "malaises" by Charles Taylor a relevant approach to understanding the phenomenon of "post-truth".

Key words: post-truth, digital society, authenticity, horizon of significance, instrumental reason, political freedom.

УДК 14

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.5>

ПОНЯТТЯ «ПОСТСЕКУЛЯРНИЙ ДИСКУРС» У РОЗРІЗІ КЛАСИЧНОЇ ТА НЕКЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ТЛУМАЧЕННЯ ДИСКУРСУ

Олександр Мартиненко

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

вул. Коцюбинського, 2, 58000, Чернівці, Україна

e-mail: Dr.Martynenko@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-1939-9387

Телеологія дослідження пов'язана з появою нових теоретичних перспектив у сфері діалогу між наукою та релігією. Однією з них є налагодження спільного дискурсу, яким може стати постсекуляризм.

Термін «постсекуляризм» увів в обіг Ю. Габермас. Вчений, опираючись на теорію дискурсу, виокремив феномен нового постсекулярного типу суспільства, розкрив особливості взаємодії релігійної та секулярної частин соціуму. Результатом цієї взаємодії, на думку вченого, стане прийняття консенсусу, якому слідуватимуть обидва учасника процесу комунікації, тобто, виникне постсекулярний дискурс. Роздуми вченого стали початком дискусій, присвячених проблемі постсекулярного дискурсу. Більша частина учасників схильна до критичної оцінки моделі взаємодії секулярної та релігійної частин соціуму за Ю. Габермасом, вона бачиться ними як надто ідеалізована, відірвана від реальності. Ще одна позиція критики стосується специфіки ужитку Ю. Габермасом поняття «дискурс».

Термін «дискурс» належить до найуживаніших слів сьогодення, однак навіть серед спеціалістів не існує єдиної думки щодо його трактування. Сучасний зміст поняття «дискурс» багатозначний, пов'язаний з різними традиціями – класичною і некласичною (постмодерністською). Відповідно до тої чи тої традиції, того чи того типу раціональності зміст його може варіюватися. Щоб дослідити таку можливість, доцільно проаналізувати це поняття в історико-філософському ключі.

Основний метод дослідження – історико-філософський. У статті також застосовано концептуальний аналіз, що передбачає: а) дефініювання (формування смислових ознак); б) контекстуальний аналіз (вивчення функціональної специфіки слів та їхніх значень у текстах, де ці слова застосовувались, аналіз залежності значення слова від цього контексту); етимологічний аналіз. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо.

У підсумку дослідження стверджується, що постсекулярний дискурс не належить ні до класичної, ні до некласичної традиції, а є явищем синтетичної природи.

Ключові слова: наука, дискурс, постсекулярне суспільство, постсекулярний дискурс, релігія, розсудок, секулярність.

Постановка проблеми, ступінь її наукової розробки. Історичне становлення поняття «дискурс» розглядається Г. Гутнером, А. Огурцовим [3], М. Макаровим [9], М. Можейко [11]. Г. Гутнер та А. Огурцов в історико-філософському ключі розкриває специфіку значень поняття «дискурс» в класичній та некласичній (постмодерністській) традиціях. Перша тісно пов'язана із особливостями розсудкового мислення, друга – як «мова у мові», тобто певна лексика, семантика, прагматика і синтаксис, які показують себе в актуальних комунікативних актах, мові і текстах» [3, с. 671]. М. Можейко, на відміну від матеріалу Г. Гутнера та А. Огурцова, більше уваги звертає на становлення поняття «дискурс» у постмодернізмі. Автор, звертаючи увагу на внесок М. Фуко у розвиток новітньої теорії дискурсу, робить висновок: «Дискурс – це складна і диференційована практика,

що підкоряється доступним аналізу правилам і трансформаціям... Форма об'єктивації одного і того ж змісту може – в залежності від домінуючого в суспільстві типу раціональності – варіюватися в найширшому діапазоні» [11, с. 234]. Головна специфіка постмодерністського тлумачення дискурсу полягає, на її думку, в процедурі відмови від класичного типу дискурсу [там само, с. 236]. Монографія М. Макарова – ґрунтовна праця, яка присвячена різноманітним аспектам теорії дискурсу, дискурс-аналізу. Це не історико-філософська праця, але на її сторінках можна знайти чимало інформації щодо становлення поняття «дискурс» у класичній і некласичній філософських традиціях.

Окрім історичні аспекти, пов'язані із концептуальним становленням дискурсу, є у працях Н. Гудзь [2], М. Поповича [13], В. Карасика [5], Ю. Колісник [6], Ю. Габермаса [20, 21, 26], І. Ярославцевої [23].

Дискурс як спосіб функціонування постсекулярного типу суспільства, – так, як його тлумачить Ю. Габермас, – аналізували: Т. Сунайт – як фікцію, що не існує насправді: «Постсекуляризм Габермаса – це інтелектуальна побудова і запрошення до діалогу, але ніяк не опис вже нового й оформленого постсекулярного типу культури» [16, с. 143]; Д. Узланер критикує «магістральну» лінію Ю. Габермаса щодо вироблення справедливого консенсусу плідної комунікації секулярною та релігійною частинами суспільства [17]; Т. Панченко заперечила думку, що теорія дискурсу Ю. Габермаса є новим постсекулярним проектом, здатним подолати «тотально-репресивний характер попередніх культурних епістем» [12, с. 83].

Можливості синтетичного поєднання різних типів дискурсу досліджували М. Макаров [9], Д. Шифрін [27].

Мета статті – розглянути поняття «постсекулярний дискурс» в оптиці класичної та некласичної філософських традицій тлумачення дискурсу, з'ясувати його концептуальний характер. Досягненню мети має сприяти вирішення таких завдань: а) здійснення концептуального аналізу поняття «дискурс»; б) визначення класичної і некласичної (постмодерністської) традицій у історії філософії; в) аналіз поняття «постсекулярний дискурс» в дискурсивній діалектиці Д. Шифрін.

У другій половині ХХ століття релігійний світогляд продемонстрував свою перевагу над науковим в глобальній культурі. Цей факт спричинив потребу переосмислення теорії секуляризації – домінуючої західної соціокультурної стратегії. Одним із наслідків такого переосмислення стала поява постсекулярної концепції. Згідно з одним із розробників цієї концепції – німецьким філософом Ю. Габермаса – ідея постсекуляризму полягає в виробленні консенсусу між представниками релігійного та секулярного суспільств. Досягненню консенсусу має сприяти діалог між ними. Проміжна мета діалогу – створення рівноваги між цінностями релігійного та секулярного сегментів культури, їх поступова синхронізація. У разі досягнення консенсусу стає можливим постсекулярний дискурс. Цей дискурс зможе виробити нові актуальні значення, здатні не тільки розв'язати спектр давніх суперечностей між релігійною та науковою картинами світу, а й дати початок перетворенню західної культури.

Проблема теоретичних викладок Ю. Габермаса, на думку критиків, у тому, що концепція постсекуляризму є надто ідеалізованою. Її важко реалізувати на практиці – кожна зі сторін буде «тягнути ковдру у свій бік». Незважаючи на це, концепція постсекуляризму заслуговує уваги, тому, що вона є: а) свідченням проблем програми секулярного розвитку, потенціал якої вичерпався; б) спробою розв'язання актуальної проблеми взаємодії світського та релігійного способу життя; в) розглядом перспектив, які отримує Західна цивілізація у разі пасивного ставлення до проблеми цілепокладання свого розвитку; г) використанням передових досягнень комунікативної філософії. Останній пункт – ключ до подальшого осмислення проблеми постсекулярного дискурсу.

Термін «дискурс» – один із найпопулярніших у сучасній філософії. Зміст цього поняття варіюється залежно від тої чи тої філософської традиції – класичної і неklasичної (постмодерністської). Тому «постсекулярний дискурс» можна тлумачити по-різному. Дослідженню цього нюансу, присвячена ця стаття.

Виклад основного матеріалу.

1. Етимологія та семантика терміна «дискурс».

Категорія «дискурс» стала центральною в комунікативній лінгвістиці та сучасній соціогуманітаристиці. Завдяки значному поширенню в сучасній масовій та інтелектуальній культурах цей термін допускає безліч тлумачень. У нього є тісний зв'язок з такими словами, як «мовлення» (російською – «речь»; англійською – «speech», французькою – «discours»), «текст», «діалог». Він також пов'язаний з безліччю характеристик, класифікацій, які пішли далеко за межі наукового вжитку. У мові припустима зміна значень слова «дискурс» через вимову (з наголосом на першому чи другому складі) [9, с. 84]. Наголос на першому складі відкриває комплекс значень, характерних для наукового застосування. Узус – наголос на другому складі – значення, що, як правило, має художньо-естетичне спрямування, характерне для мистецького середовища.

Етимологія слова «дискурс» пов'язана зі смисловими референтами грецьк. «Διαξοδος» – шлях, розповідь, або лат. *discoursus* – бесіда, аргумент, розмова [3, с. 670]. Дослідниця Н. Гудзь відмічає, що «поняття «дискурс» належить до найуживаніших понять сьогодення, однак, навіть серед лінгвістів не існує єдиної думки щодо його трактування, оскільки, оперуючи цим поняттям, дослідники часто виходять з полярних позицій» [2, с. 442]. Сучасний зміст поняття «дискурс» багатозначний, пов'язаний з різними традиціями – класичною і неklasичною (постмодерністською). Навряд чи можна тлумачити ці традиції як полярні, але різниця між ними відчутна. Отже, потрібно враховувати, що відповідно до тої чи тої традиції, того чи того типу раціональності зміст поняття може варіюватися в найширшому діапазоні [11, с. 232].

2. «Дискурс» у класичній філософській традиції.

У традиційній філософії термін «дискурс» мав переважно формальні значення [6, с. 111], поняття «текст» і «дискурс» не розрізнялись. Історично поняття «дискурс» використовувалося для відображення розсудкового дискретного типу мислення, вираженого в поняттях та судженнях. Вважається, що першими філософами, які розпочали цю практику, були Платон і Аристотель. Дискурсивне мислення в них протиставлялось інтуїтивному, цілісному, аналоговому схопленню думки. Відповідно, звідси ростуть корені поділу істини на два типи: безпосередню й опосередковану – таку, що приймається на основі доведення [3, с. 670]. Із невеликою долею інтерпретації подібне тлумачення поняття «дискурс» зберігалось до XVII ст. У раціоналістичній філософії Декарта, Спінози, Ляйбніца інтелектуальна інтуїція дістала перевагу над дискурсивним мисленням, забезпечивши йому доказовість (аксіоматичний «самодостатній» спосіб доведення). В епоху Просвітництва (Якобі, Гаман) розсудковому дискурсивному мисленню протиставили не тільки інтуїцію, а й «почуття та віру». Згодом це протиставлення буде осмислюватись у працях Н. Лоського – концепція чуттєвої містичної інтуїції; Л. Шестова – «віра» як можливість виходу за межі умовностей розуму тощо. У Канта і кантіанській традиції розсудок – здатність практичного розуму – чітко пов'язувався із ціннісним світобаченням: «Філософське розмежування пізнавального і ціннісного сходиться до його протиставлення теоретичного розуму, спрямованого на пізнання сутнього, і практичного, зверненого до людської моралі – особливого світу належного (цінностей, норм)» [10, с. 29]. Хоча мислитель використовував термін «дискурс» у традиційному значенні – як синонім «розсудку», він вкладав у нього ширше значення, що вийшло за межі традиційного розуміння розсудкового, тобто дискурсивного судження.

Неокантіанець Г. Рікерт продовжив аналіз дискурсу в науках про історію, культуру, суспільство. Він дійшов висновку, що «яким би холодним і тверезим» цей розсудок не був, все одно виявиться, що він «за своєю інтимною сутністю є визнанням цінностей», а віра у відносність усіх цінностей – це забобон, догма, що не може встояти супроти трансцендентної філософії» [14, с. 156–159]. На думку Л. Мікешиної, філософ приходять до важливого розрізнення «філософії оцінок і філософії цінностей» [10, с. 45].

Отже, відкидаючи оцінки класичних філософів щодо ролі розсудкового мислення в існуючому глобальному порядку, підведемо підсумок. Класична філософська традиція тлумачення дискурсу – це примат форми над матерією – метафізика концептуалізму. В її оптиці світ сприймається за посередництва понять, норм, цінностей тощо. Поєднуючись між собою, останні утворюють «концептуальну схему». Поєднання концептуальної схеми з мовленням у діяльнісному вимірі створює дискурс. Призначення такого дискурсу – споглядання, а не активна участь у пізнавальному процесі. Інформація, отримана під час споглядання, зв'язується з концептуальною схемою. Досконалість концептуальної схеми забезпечена її спрямованістю на світ доконаного – істину, благо, трансценденталії тощо. Дискурс такого роду можна називати «релігійним». Інтелектуальні зусилля низки мислителів – Спінози, Юма, Канта, Ніцше, Бергсон тощо [4, с. 7] – призвели до перегляду домінуючої ролі метафізики, а разом із нею – і релігії. За умови втрати концептуальною схемою домінантного значення роль дискурсу змінюється. Осмисленням чого зайнялися представники постмодерністської філософії.

3. Категорія «дискурс» у некласичній філософській традиції.

Некласичну (постмодерністську) філософську традицію слід розглядати як протистояння метафізиці [4, с. 13], передусім, концептуалізму. Цілі постмодернізму досить різноманітні. Загалом їх можна відобразити у вигляді програми перегляду класичного типу філософствування. Категорія «дискурс» у цій програмі отримала значну увагу.

3.1. *Дискурс, текст, комунікація.* У філософії ХХ–ХХІ ст., завдяки «лінгвістичному повороту», поняття «дискурс» набуло переважно функціонального значення перед формальним [9, с. 82], почало означати когнітивне відображення певної свідомості, вираженої у тексті. Для сучасної комунікативної філософії дискурс – це «текст, занурений у спілкування» [5, с. 147], або інакше: «текст, занурений у життя» [1, с. 137]. До 70-х рр. ХХ століття поняття «текст» і «дискурс» були тісно пов'язані, перетинаючись у більшій частині площини змісту, володіли високим рівнем синонімічності. В 70-х рр. їх спробували розділити, ввівши в їхню змістову площу поняття «ситуація» – «дискурс пропонувалося тлумачити як «текст плюс ситуація», а текст, відповідно, як «дискурс мінус ситуація»» [23, с. 177]. Видатний український філософ М. Попович у книзі «Бути людиною» дає таке визначення дискурсу: «Дискурс – це те в мовленнєвому акті, що дає змогу мовцеві вважати свої слова відповіддю на запитання, поставлене тим, хто його слухає, або структуру типу «запит – відповідь», яка зв'язує текст і робить можливою комунікацію» [13, с. 53].

3.2. *Діалектика становлення дискурсу за М. Фуко.* Дискурс в постмодерністській філософії перестає бути спогляданням, стає активною дією – дискурс-аналізом. Дія, спрямована на текст, змінює «концептуальну схему» стосовно контексту, у який занурена людина. Функціональні можливості дискурсу у цьому сенсі добре демонструє діалектика становлення Мішеля Фуко, яку вчений застосовував у монографії «Археологія знання» [19].

Вчений починає оперувати такими поняттями, як «дискурсивне поле» і «дискурсивна практика». Дискурсивне поле – синтез інтелектуального і соціального поля, де соціальна дія постає причиною переходу в той чи той вид діяльності – дискурсивну практику. Інтелектуальне поле можна трактувати як певну формальну потенцію, що має здатність до розвитку, збагачуючись за рахунок соціальної дії. М. Фуко звертає увагу на дискурсивну

сумісність – зв'язок смислів, які пов'язують людей однієї доби. Наприклад: «Якісні описи, біографічні оповіді, з'ясування точних відомостей, тлумачення та розрізнення знаків, міркування за методом аналогій, дедуктивні висновки, статистичні оцінки, експериментальні дослідження та багато інших форм висловлювання – ось що можна знайти в мові медиків XIX століття. Від одних до інших – які існують зчеплення, які необхідні зв'язки? Чому саме ці, а не якісь інші?» [19, с. 80].

М. Фуко вказує на певні чинники, що еднають людей однієї професії, однієї доби. За аналогією можемо звернутися до середньовічного наукового дискурсу, де уявлення про місце розташування нашої планети – центр Усесвіту – єднало людей. Світ середньовічної людини був теоцентричним. Слова «Бог» і «Диявол» означали геть не те, що нині. М. Фуко звертає увагу на те, що, досліджуючи текст іншої епохи, сучасник має змогу розпочати концептуальні «розкопки» минулих значень, стати «читачем» – «археологом знання», відновивши на короткий час дискурс минулої доби. Отже, «текст – це «дрімаючий» до певного часу дискурс, а прочитаний текст – це вже дискурс» [23, с. 179]. Цю думку можна розвинути, змінивши вектор історичної спрямованості з минулого у майбутнє.

3.3. *Дискурсивний аналіз як примат читача над автором.* Значимим концептом постмодерністської філософії є «смерть суб'єкта». Це твердження виросло з ніцшеанського «*Бог мертвий*», розвинулось у «*Смерть автора*». Цей концепт компенсується в сучасній дискурсивній філософії своєрідним народженням читача. «На зміну пласкій і однозначній фігурі автора приходять багатовимірна постать читача-інтерпретатора» [23, с. 180]. Звернімо увагу на те, що в ту чи ту конкретну dobu, крім актуальних текстів, є й потенційні. У будь-який час було так, що частина «культурного коду» залишалася непрочитаною. Це не тільки тексти, що були відкладені осторонь. Це можуть бути ті самі тексти, які були лідерами з прочитання. Нові смисли можуть приховуватися серед рядків неодноразово прочитаного тексту, стати актуальними у геть іншу dobu, завдяки новому дискурсу, який дозволяє «читати» інакше. Наприклад, у 1975 р. французький лінгвіст і філософ П. Серіо здійснив новітню «езегезу» – дискурсивний аналіз радянського когнітивно-текстуального поля. Політичний дискурс СРСР у його зображенні – зріз особливої радянської ментальності й знеособленої ідеології [15]. Вчений показав, що радянський тип дискурсу використовує особливу граматику й особливі правила лексики, створюючи «дерев'яну мову» [3, с. 671]. Така постановка змістових акцентів розвиває уявлення про світогляд «читача», як активний процес конструювання реальності.

Варто звернути увагу на те, що у XX столітті нове уявлення про «реальність» стало змістом «лінгвістичного повороту»: «Аналіз мови приводить філософів до ідеї конструювання «потенційних світів». Осмислення процесу створення потенційного інтелектуального світу, повного творчої свободи та інтелектуальної естетики, вступило у конфлікт з уявленнями про одиничну цілісність справжньої реальності. Ідея приписувати дискурсу здатність будувати реальне стає живим нервом гуманітарних дискусій, займаючи уми лінгвістів, психологів, літературознавців, антропологів, філософів. Тепер інтерес повертає конструювання реальності, що виникає знову і знову в мовах культур» [23, с. 180]. Отже, визнаючи реальне як множинну сутність, постмодернізм протистоїть також і реалізму, не тільки концептуалізму.

3.4. *Проблема визначення належності дискурсу до тої чи тої традиції у постсекулярній концепції.* Перші вагомі теоретичні результати осмислення явища «постсекулярності» були отримані в галузі соціології П. Бергером під час аналізу феномена «десекуляризації». Вчений запропонував по-новому поглянути на життєздатність релігії в умовах глобальної сучасності. Десекуляризація постає у його праці зримим двійником клерикалізації у дещо пом'якшеному варіанті з оглядом на суспільні реалії третього тисячоліття.

У будь-якому разі, поняття «десекуляризація» можна вважати цілком прийнятною спробою концептуалізації процесів, що відбувалися у суспільних та культурних сферах. Його недолік – схожість на клерикалізацію. Такий ухил неминучий, адже «десекуляризація» – це зворотній до секуляризації процес, що вже реально існує в суспільній практиці у виді феномену клерикалізації, що є дискурсом класичної традиції. В таких умовах важко уникнути дихотомічної пастки, дати пояснення чомусь новому. У цьому ставленні критика спирається на тезу неможливості відтворення минулих практик – в одну і ту саму ріку не вступити двічі. Будь-яка сучасна суспільна практика має свою специфіку. Якщо існуючий теоретичний апарат не здатний її схопити, то потрібно застосувати альтернативу або шукати нову гіпотезу, здатну пояснити нову емпіричну реальність. Отже, актуальним запитом стала потреба в терміні, який би зміг адекватно позначити знайдений соціологами суспільний феномен.

Вважається, що авторство терміна «постсекулярність» належить Ю. Габермасу: «Знаменитий німецький філософ ввів в обіг вираз «постсекулярне суспільство»» [7]. Насправді, слово «постсекулярність» з'явилося вперше 1997 року в праці соціолога В. Коннолі «Чому я не секулярист» [25], хоча, на думку Д. Узланера, вжитий ним термін ще не мав концептуального характеру, про що «свідчить його відсутність в індексі понять, які автор опублікував наприкінці книги» [17]. Отже, хоча Ю. Габермас і не ввів термін «постсекуляризація», він його концептуалізував. Слово було вжито як епітет-конотація до іменника «суспільство» [22].

Це відбулось у жовтні 2001 року. Саме тоді німецький філософ Ю. Габермас виголосив промову «Віра і знання» на врученні «Премії Миру» німецьких книговидавців, яка була присвячена події 11 вересня 2001 року. Ю. Габермас інтерпретував атаку терористів на Всесвітній торговий центр у Нью-Йорку як наслідок зіткнення секулярної та релігійної цивілізацій: «11 вересня напружені стосунки секулярного суспільства і релігії були висаджені в повітря... Вбивці, зважившись на самогубство, перетворили цивільні транспортні засоби на живі снаряди, спрямували їх на капіталістичні цитаделі західної цивілізації, мотивували свої дії релігійними переконаннями (про це ми знаємо із «Заповіту Атти» та з власних уст Усами бен Ладена). Символи глобального модерну означали для них Сатану» [20, с. 117]. Реалії сучасного світу такі, що актуальність розв'язання проблеми секулярно-релігійного протистояння стала дорівнювати збереженню західноєвропейської культури та цивілізації. «Той, хто хоче уникнути війни культур між собою, повинен пам'ятати про відкрити, незавершену діалектику свого власного, західного, процесу секуляризації. «Війна проти тероризму» – це зовсім не війна; в тероризмі знаходить своє вираження зіткнення різних світів...» [20]. Зіткнення зі східним релігійним радикальним фундаменталізмом стало болючим ляпасом для Заходу, усвідомленням, що світове лідерство втрачається – науковий світогляд виявився безсилим перед релігійним [26]. Звідси увага наукової спільноти Заходу до релігійних основ власної культури – спроба знайти протизагугу ісламізму. Українська дослідниця У. Луц зауважує із цього приводу: «філософське зацікавлення питанням християнських джерел західної культури, навпаки, продовжує зростати... неможливо знехтувати значенням християнської парадигми, в межах якої сформувався горизонт європейської новочасної культури [8, с. 103].

Ю. Габермас створив концепцію «постсекуляризму» відповідно до своєї теорії дискурсу: «Ще в сімдесятих роках минулого століття Юрген Габермас розробив теорію дискурсу в ситуації мультикультурного соціуму, що втратив, як він каже, «фонову» (або основу) згоду. Якщо немає основної згоди, то згода має бути вироблена в ході раціонального обговорення. Дискурс – шлях до суспільної злагоди» [12, с. 94]. Суть постсекуляризму, за Ю. Габермасом, полягає у тому, що зорієнтована на науковий світогляд західноєвропейська

цивілізація повинна пом'якшити свої позиції, стати відкритішою щодо комунікації та діалогу з релігійними соціумами. Мусить початися новий дискурс, що має досягти «гармонічного партнерства і «універсального примирення»» [там само], «консенсусу» [17] між цими культурами. Це стосується як внутрішнього аспекту комунікації (усередині власного культурного ареалу), так і зовнішнього (поза ареалом).

Концепцію постсекуляризму Ю. Габермаса нині критикують більше, ніж схвалюють. Т. Сунайт, аналізуючи постсекулярний дискурс, зауважує: «Постсекуляризм залишається інтелектуальним концептом або бажаною проекцією майбутнього. Але ніяк не наявними етапом розвитку культури» [16, 143]. Д. Узланер пише: «Запропонована Габермасом стратегія при всій своїй логічності має цілий ряд очевидних недоліків... сумнівна мета постметафізичного мислення. Його відмова від мислення абсолюту аж ніяк не призводить до того, що уявлення про абсолют зникають. Швидше, цією відмовою філософія вивільняє колись зайнятий нею простір, який одразу займають всі, кому не лінь» [18, с. 35]. Якщо слова Т. Сунайта звучать як звинувачення Ю. Габермаса у слідуванні метафізичному курсу, то критика Д. Узланера, навпаки, стосується відмови Ю. Габермаса від нього.

Щодо досягнення консенсусу між секулярною і релігійною частинами соціуму, завдяки якому має актуалізуватися постсекулярний дискурс, Д. Узланер зауважує: «Не будемо зараз зупинятися на питанні про те, наскільки правильна ця позиція Габермаса, відзначимо лише, що саме в цьому пункті розгортаються найбільш активні дискусії стосовно постсекулярного суспільства: якщо релігійний світогляд менш вагомий, ніж секулярний, але при цьому його носії все ж таки можуть брати участь в публічних дискусіях, то де знаходяться межі такої участі? Де саме повинен бути встановлений той фільтр, який буде відсікати релігійні змісти, пропускаючи їх далі лише за умови їх перекладу на універсальну і загальнозживану мову секулярного світогляду? При вході в публічний простір? При вході в інститути світської держави? При вході в нормативні документи світської держави?» [18, с. 128].

Критика Н. Панченко жорсткіше, ніж у Д. Узланера: «Теорія дискурсу Габермаса містить багато ідеальних, нездійснених умов. Це утопія абсолютно прозорої, беззасновкової комунікації. Учасники дискурсу – свого роду безтілесні духи, що не мають ні приватних інтересів, ні слабкостей, ні залежностей; їх не можна ні підкупити, ні примусити; на них не поширюються стосунки панування і підпорядкування» [12, с. 95]. Знову можна зауважити оцінку «постсекулярного дискурсу» Ю. Габермаса як слідування метафізичному курсу – класичній традиції тлумачення дискурсу.

Однак, все складніше: постсекулярний дискурс Ю. Габермаса може бути синтетичною концепцією, що враховує обидві традиції. Щоб зрозуміти можливий синтетичний аспект концепції Ю. Габермаса, слід звернутися до аналізу теорії дискурсу американською лінгвісткою Д. Шифрін.

4. Діалектика класичного і некласичного тлумачення категорії «дискурс» у Д. Шифрін. Американська лінгвістка Д. Шифрін трактує поняття «дискурс» з трьох позицій. Її трактування перегукується із підходами лінгвістів М. Стаббса та М. Макарова [2, с. 443].

Перші дві позиції відтворюють класичний і некласичний підхід в тлумаченні поняття «дискурс». У першій позиції дискурс – це «мова вищого рівня, ніж словосполучення чи речення» [27, с. 23]. Дискурс – формальний смисловий зв'язок речень і словосполучень між собою. Друга позиція виявляє домінування функціональної ролі дискурсу над формальною. Природне спілкування виходить за формальні межі. Соціальний складник комунікації превалює над будь-якими штучними способами обмеження процесу. Дискурс, як «будь-який ужиток мови» [27, с. 31], розкриває зумовленість функцій мови у всій повноті соціокультурного контексту. Третя позиція репрезентує синтез формальної

і функціональної ролі мови – «дискурс як висловлення» [27, с. 39]. Це визначення підкреслює, що дискурс – не ізольований від соціального буття процес.

Д. Шифрін, формулюючи свої визначення, діяла цілком діалектично, в дусі Г. Гегеля, відобразивши дискурс у тріаді «теза-антитеза-синтез». Дискурс як формальний процес – теза. Він відображає автономну, самодостатню природу мовлення. Формалізація дискурсу – те, що дозволяє впорядкувати природний хаос соціального. Формальна мова – окультурена віха комунікації, належно впорядкована, пристосована до застосування у тій чи тій галузі. Дискурс у функціональному відображенні – антитеза, що є сукупністю хаотичних алогічних смислів, зрозумілих учасникам процесу комунікації. Сміслові референти в такому дискурсі виставляються по-різному – зв'язки, часто безглузді та невірніважені, зовні можуть виглядати як типові формалізовані структури. Безумовно, формальний дискурс не може існувати без природної могутності живого мовлення – він живиться будь-яким актом використання мови, збагачуючись за її рахунок – синтез. Водночас очевидно, що процес синтезу взаємозумовлений, характерний для обох сторін. Формальна частина дискурсу також впливає на функціональне мовлення, підлаштовуючи його під свої стандарти. Будь-який учасник соціально-культурного життя, включаючись у ту чи ту інституційну сферу, буде захоплений їхньою формальною частиною – соціалізацією. Дискурс – це реалізація соціальної взаємодії в мовній формі, структура і процес мовної творчості та пізнання світу людиною. Отже, «дискурс як висловлення» – соціалізуюча потенція формального мовлення, здатна збагачуватися за рахунок функціональних можливостей живої мови.

Висновки. Отже, якщо сприйняти постсекулярний дискурс Ю. Габермаса як синтез класичної і некласичної традицій тлумачення дискурсу, – своєрідне об'єднання метафізики і анти- або постметафізики, – то стають зрозумілими реакції критиків, які знаходять у його концепції метафізичні риси, при тому, що теорія дискурсу філософа не є класичною. Такий підхід Ю. Габермаса щодо пояснення феномену постсекулярності виявився доволі продуктивним, оскільки дав ґрунт для подальших інтерпретацій стосовно того, чим може бути постсекулярний дискурс.

Зокрема, Д. Узланер зауважує: «Чи так все просто? ...Інтерпретація постсекулярного в працях соціологів релігії і політичних філософів, зокрема Габермаса, може створити враження, ніби постсекулярність – це дуже проста концепція» [17]. Розвиваючи думку далі, російський соціолог приходять до висновку, що постсекулярне – це «нова оптика» – вихід за межі не тільки секулярної, але й релігійної картини світу. Постсекулярний дискурс – це поривання із класичною і некласичною традицією тлумачення дискурсу. І метафізика, і антиметафізика в ньому однаково корисні – в цьому консенсус, а не в тому, що учасники комунікації є «безтілесними духами, відірваними від реалій життя». Нові синтетичні значення обов'язково народяться у процесі діалогу – взаємної просвіти: «У цій диференціації саморозвитку відбивається структура мовної комунікації. Тільки тут, у дискурсивно освоєному «просторі смислів», видові здібності до культури в їхній диференціації численних Я- і світових перспектив можуть виявити свою об'єднуючу, креаційну консенсус-силу» [20, с. 25]. Тож нині постсекулярний дискурс існує і набуває обертів. Однак, оскільки це явище мейнстрімового характеру, оперативно відслідковувати зміни важко, проте їх можна прогнозувати засобами теоретичного мислення.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Сов. энцикл., 1990. С. 136–137.
2. Гудзь Н.О. Генезис поняття «Дискурс» у сучасній лінгвістиці. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2012. Вип. 105. С. 442–445.

3. Гутнер Г.Б., Огурцов А.П. Дискурс. *Новая философская энциклопедия*. В 4 томах. 2010. Т. 1. Москва : Мысль, 2010. С. 670–671.
4. Долгих А.Ю. Метафизика и постмодернизм. *Вестник Вятского государственного университета*. vol. 4, № 3, 2010. С. 6–13.
5. Карасик В.И. «Дискурс». *Дискурс-Пи*. vol. 12, № 3-4. Екатеринбург, 2015. С. 147–148.
6. Колісник Ю. Текст і дискурс: проблеми дефініцій. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 111–114.
7. Кырлежев А.И. Секуляризация и постсекулярное общество. URL : <http://www.bogoslov.ru/text/1314267.html> (дата звернення: 28.05.2021).
8. Луш У. «Теорема секуляризації»: християнські витоки чи делегітимація нового часу? *Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки*. 2012. Вип. 15. С. 112–120.
9. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
10. Микешина Л.А. Эпистемология ценностей. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. 439 с.
11. Можейко М.А., о. Сергей Лепин. Дискурс. *Постмодернизм. Энциклопедия*. Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом. 2001. С. 232–236.
12. Панченко Т.Н. О тотальности, секулярности и постсекулярности (размышления о статье Г.Б. Гутнера). *Вестник Свято-Филаретовского института*. №. 16. Москва, 2015. С. 83–99.
13. Попович М.В. Бути людиною. Київ : Видав. Дім «Києво-Мог. Акад.», 2011. 223 с.
14. Риккерт Г. Философия жизни / Пер. с нем. А. Воден. Киев : «Ника-Центр», «Вист-С», 1998. 505 с.
15. Серио П. Как читают тексты во Франции / Пер. с фр. И. Кузнецова. *Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса*. 1999. Москва. С. 12–53.
16. Сунайт Т. Секуляризация как проблема теории и истории культуры : дис. ... кандидата культурологии : 24.00.01 / С.-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2016. 162 с.
17. Узланер Д.А. Картография постсекулярного. URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2013/1/kartografiya-postsekulyarnogo.html> (дата звернення: 22.05.2021).
18. Узланер Д.А. Постсекулярный поворот. Как мыслить о религии в XXI веке. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2020. 416 с.
19. Фуко М. Археология знания. Пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.
20. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / Пер. с нем. М. Хорьков. Москва : Весь Мир, 2002. 144 с.
21. Хабермас Ю. Модерн – незавершенный проект / Пер. с нем. А. Григорьев. *Вопросы философии*. 1992. № 4. С. 40–51.
22. Хабермас Ю. Против «воинствующего атеизма». «Постсекулярное» общество – что это такое? / Пер. з нем. И. Фридман. URL : <http://www.russ.ru/pole/Protiv-voinstvuyuschego-ateizma> (дата звернення: 27.04.2021).
23. Ярославцева И.П. Теория дискурса и специфика современного философского дискурса. *Известия Южного федерального университета. Технические науки*. 2005. vol. 53, №. 9. С. 176–181.
24. Berger P.L. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Ed. Peter L. Berger. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1999. 143 p.
25. Connolly W. Why I Am Not a Secularist. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. 210 p.
26. Habermas Jürgen. Notes on Post-Secular Society. *New Perspectives Quarterly: journal*. 2008. September (vol. 25, no. 4). P. 17–29.
27. Schiffrin D. Approaches to Discourse. Oxford; Cambridge, MA, 1994. 872 p.

THE CONCEPT OF “POST-SECULAR DISCOURSE” IN THE CONTEXT OF CLASSICAL AND NON-CLASSICAL PHILOSOPHICAL TRADITIONS OF DISCOURSE INTERPRETATION

Oleksandr Martynenko

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Kotsyubynsky str., 2, 58000, Chernivtsi, Ukraine

e-mail: Dr.Martynenko@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-1939-9387

The teleology of the study is linked to the emergence of new theoretical perspectives in the system of dialogue between science and religion. One of them is the establishment of a common discourse, i.e., post-secularism.

The term «post-secularism» was introduced by J. Habermas. The scientist, describing theories of discourse and the separate phenomenon of a new post-secular type of society, reveals the peculiarities of the interaction of religious and secular parts of social communication. The result of this interaction, according to the doctrine, is the adoption of consensus. It will follow the individual participant in the communication process due to the emergence of a post-secular discourse. His thoughts were the beginning of a discussion on the problem of post-secular discourse. According to J. Habermas, the majority of participants tends to critically evaluate the models of interaction between the secular and the religious parts of society, it is seen by them as above idealized, detached from reality. Another position of criticism concerns the specifics of J. Habermas use of the term «discourse».

The term “discourse” is one of the most commonly used words today, however, there is no consensus on its interpretation even among experts. The modern meaning of the term «discourse» is ambiguous, used with different traditions – classical and non-classical (postmodern). Depending on the traditions or types of rationality it may change. To explore this possibility, it is advisable to analyze this concept in historical and philosophical terms.

The main method of research is historical and philosophical. The article also uses conceptual analysis, which provides: a) definition (formation of semantic features); b) contextual analysis (study of the functional specificity of words and their meanings in the texts where these words were used, analysis of the dependence of word meanings on its context); etymological analysis. General scientific methods were used: analysis, synthesis, comparison, abstraction, etc.

As a result of the study, it is investigated that post-secular discourse does not belong to either classical or non-classical traditions but is a phenomenon of synthetic nature.

Key words: science, discourse, post-secular society, post-secular discourse, religion, understanding, secularity.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.6>

НОВІ КУЛЬТУРНІ ІНДУСТРІЇ ЯК СКЛАДНИК СУЧАСНОГО УРБАНІЗМУ ТА МАРКЕР АНТРОПОЛОГІЧНИХ ЗРУШЕНЬ

Анжеліка Семененко

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

вул. Вознесенський узвіз, 20, 04053, м. Київ, Україна

e-mail: semlika71@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-3989-2152

У статті досліджується роль культурних індустрій як чинника міської антропології й втілення провідних векторів сучасного урбаністичного дискурсу. Базуючись на міждисциплінарному підході та ідеях сучасної філософії, соціології, культурології, урбаністики, пропонується розуміння сучасного міста як динамічної структури визначеної не тільки виробничими потребами, а й активно включеного у процеси культуротворення та соціальної взаємодії. В контексті постіндустріальної економіки розглянуті напрямки культурних стратегій, що визначають концепції сучасної урбаністики. Центральними поняттями для аналітики нових культурних індустрій є поняття «креативного міста» та «креативного класу», тому приділена увага як авторським концептам Ч. Лендрі та Р. Флоріди, так і дискусії навколо цих понять, в яких визначається їх зміст та ті перебільшення та ідеалізації реальності, які допущені авторами.

Особлива увага надана соціальним вимірам міського життя. Спираючись на розвідки урбаністів, соціологів, антропологів, розглянуто особливості соціальної тканини сучасних міст та численні проблемні вузли, які втілюються у нерівнозначний за культурним значенням територіальний розподіл міського простору між різними спільнотами, жорстке розмежування, сегрегацію певних груп, уніфікацію міського простору. Усе це породжує втрати ідентичності, капсулювання етнічних, класових спільностей і, головне, розриви у культурному та технологічному розвитку суспільства, що тісно пов'язано з соціальними і політичними напруженнями та конфліктами. Усвідомлення взаємозв'язків соціального життя та матеріальних форм, що його опредметнюють, фіксується як складова частина нового урбанізму і відображається у понятті «екосистема міста» (Д. Джейкобс). Головними технологіями, що приймаються ним на озброєння, стає проектування публічних та інтерактивних міських кластерів (креативних просторів) та культурні індустрії активно задіяні у житті мегаполісів.

В останніх розділах наводяться приклади застосування та втілення зазначених урбаністичних трендів. Приділено увагу соціальним функціям культурних індустрій, їхньому потенціалу долавання відчуженості, відсталості, ексклюзії. Означено та проаналізовано поняття «партисипації» як альтернативи консьюмеризму та складової частини інноваційної економіки та практики єднання соціального простору. Робляться висновки про дійсне місце креативних індустрій у процесі приведення міських просторів до антроповідповідного масштабу. Технології створення креативного міста та місце культурних індустрій у цьому процесі пропонуються для дискусії та обговорення.

Ключові слова: економіка вражень, креативне місто, креативний клас, міська антропологія, публічний простір, розумне місто, арт-стратегії, партисипація.

Вступ. Одна з актуальних задач сучасного гуманітарного знання – це осмислення новітніх та традиційних культурних практик, зумовлених бурхливими соціотехнічними

перетвореннями. Дослідження характеру та напрямків проективної активності, втіленій у предметності (реальній та віртуальній), дає змогу глибше зрозуміти характер цивілізаційних трансформацій, їх зв'язок із сутнісними вимірами людського. У статті аналізуються сутність та види культурних індустрій у проектуванні та реалізації просторів сучасного міста. Дослідження арт-індустрій як складової частини урбанізму та специфічного феномена, що виникає у межах топоса розумного міста, передбачає просування інформаційних технологій у творчість, процес естетичної рецепції, оформлення та функціонування арт-об'єктів. У роботі окреслюються перспективи розвитку елементів арт-просторів й відповідні трансформації проективного мислення в урбанізмі.

Мета роботи – проаналізувати сучасні культурні практики як втілення нової акцентуації людської природи, означеного як формування «креативного класу» (Річард Флоріда). Об'єктом дослідження обрано урбаністику, в якій наочно проявлені сьогодні тенденції комплексної містобудівельної стратегії планування та перебудови міст за участю культурних індустрій, що матеріалізує нові характеристики антропоного світу.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження креативних індустрій як феномена сучасної культури достатньо давно у фокусі уваги соціально-гуманітарних дисциплін. Зокрема, саме поняття культурних індустрій, введене Т. Адорно у 1947 р., фіксує онтологічні зрушення у бутті культури. Він як представник франкфуртської школи критикував процеси масовізації, тиражування культури й консьюмерізації людини. Розкриття суті креативних індустрій починається з вивчення їх історії (Д. Тросбі, Дж. Хартлі), розкриття їх зв'язку з стратегіями розвитку сучасного міста (Ч. Лендрі, Дж. Пайн, Дж. Гілмор), дослідження взаємообумовленості з соціальною тканиною міст та конструювання міських кластерів (Р. Флоріда) й визначення «економіки вражень», «економіки послуг» як основи нового типу міської культури (Ч. Лендрі, Ф. Вуд).

У фарватері означеної теми маємо також спиратись на роботи урбаністів ХХ ст. (Л. Вірт, Я. Гейл, Л. Гемзо, Д. Джейкобс, Ч. Лендрі, Р. Флоріда, Р. Ллойд, Т. Кларк, Р. Парк, К. Халінен). У багатьох дослідженнях простежується думка, про місто як особливу структуру з типовими рисами та потребами. Так досвід одних міських просторів може успішно застосовуватись для інших. Крім того, місто, що завжди було плавильним котлом етносів та культур, виробляє нові культурні практики та інститути у процесі перетворення, занепаду та зникнення старих.

Важливим також бачиться ознайомлення з дослідженнями соціально-антропологічних проектів, що фіксуються у поняттях «креативна людина», «людина функціональна», «людина мобільна», «людина оператор» й окреслюють нові акцентуації людської природи, що дозволять їй бути ефективною у постіндустріальній економіці, орієнтуватись у міській культурі, включатись у глобальний комунікаційний простір. Користуючись поняттям «креативний клас», маємо змогу спиратись на роботи соціологів, економістів, політологів, культурологів тощо. Насамперед, це автор теорії креативного класу американський соціолог Р. Флоріда [11].

Основна частина. Місто, за висловом Р. Парка, природне середовище цивілізованої людини – продукт культури та рушій економічного та соціокультурного розвитку [9]. Сьогодні осмислення процесів неперервної глобальної урбанізації у фокусі уваги гуманітарного і природничого знання. У сфері антропології навіть виокремився напрямок «міської антропології», що досліджує урбанізм як образ життя та вплив міст на людину і культуру.

Процес становлення культури постіндустріального суспільства унаочнив протиріччя та складності, успадковані від доби капіталізму та індустріалізму. У науковій та суспільній думці формується усвідомлення зміни парадигм економічного, соціального та культурного життя. Цілі та пріоритети побудови індустріального міста виявляються

знеціненими й неактуальними. Досвід стрімкого відтоку людського ресурсу, економічний, соціальний та культурний занепад (таких міст як Детройт, Баффало, Сент-Луїс, Манчестер та ін.), кризи та колапси інфраструктури у ряді індустріальних міст, унаочнили задачу соціокультурного перетворення міського середовища, необхідність розробки нових моделей, стратегій та шляхів розвитку міста як простору, що конденсує та концентрує творчу та інтелектуальну енергію, стимулює розвиток культури.

У контексті цієї задачі проявляються два напрямки її вирішення: подолання індустріальних пережитків (зонування міст, типове житло, розвиток транспортних мереж без врахування потреб пішоходів та альтернативних видів транспорту тощо) та підвищення якості життя у великих густонаселених містах (антроповідповідність масштабів, подолання соціальної відчуженості, децентралізація культурних кластерів, вирішення екологічних та інфраструктурних проблем тощо).

Постіндустріальна економіка з появою нових технологій та нових типів соціально-економічних стосунків перетворює виробництво культури на торгівлю культурою, вбудовуючись у «економіку послуг», де головний товар – «враження». Більше того, виробництво вражень стає ознакою міського життя, умовою присутності міста у глобальному культурному просторі і відсутність імпресії рівнозначне зникненню міста. Сутність міста визначається сьогодні його сприйняттям, іміджем та здатністю пропонувати все нові і нові переживання навіть одних і тих самих локацій.

Діяльність, пов'язана зі створенням, виробництвом та розповсюдженням товарів та послуг, що базуються на творчості та інтелектуальному капіталі, включає сектори, які забезпечують неперервний розвиток культурного простору і часто визначається як креативні індустрії. Це музика, образотворчі мистецтва, культурний туризм, галерейний бізнес, індустрія моди, ремесла, медіа (видавництво, радіо, реклама, телебачення, кіно, PR, онлайн СМІ, продюсування), фото, дизайн, архітектура, інтернет та комп'ютерні технології.

Культура як ресурс та результат модернізації міст

У сучасній американській моделі модернізації міста вихідною є ідея розвитку креативної економіки та полікультурного суспільства, європейські ж дослідники схильні до інтенсифікації соціокультурного життя містян й акцентують використання культури як економічного ресурсу й основу для модернізації міського середовища.

До складу найвпливовіших концептів сучасної урбаністики входять ідеї Чарльза Лендрі, викладені у «The Creative City. A Toolkit for Urban Innovator», де автор формулює ряд підходів до креативного мислення й поведінки в контексті міськобудівного проектування. Автор пропонує поняття «креативне місто», що відображає нову концепцію міста, жителі якого здатні оцінити свій творчий капітал, множити його й використовувати як засіб у конкурентній боротьбі з іншими містами [6, с. 14]. На його думку, центральну позицію у творчій дії займають культурні об'єкти, що є культурними ресурсами. Саме культура є сховищем можливостей, які мають бути винайдені та задіяні у ході творчої дії: «Культурні ресурси – матеріал, що використовується для створення базових цінностей міста, сировина, яка заміняє сьогодні вугль, сталь та золото. Креативність – метод експлуатації та відтворення цих ресурсів» [6, с. 30].

В основі теоретичної складової частини концепції «креативного міста» лежать концепції, що з'явилися одночасно й артикулюють одну і ту саму ідею на перехресті декількох сфер знання. Це концепція «креативної економіки» (Джон Хоукінс), суть якої – в дослідженні взаємозв'язку економіки та креативності на тлі очевидних зсувів економічних пріоритетів від «фінансів» до «ідей» та «здатності до навчання», як головних принципів економічного успіху [12]. Та концепція «креативного класу» (Річард Флоріда) як соціального прошарку, орієнтованого на проектування й створення інновацій [11]. Річард Флоріда

навіть виводить «індекс креативності», що містить індекс інновацій, індекс високих технологій, сукупний індекс різноманітності (включає гей-індекс і є показником толерантності), індекс плавильного котла (доля народжених закордоном) та індекс таланту (частку населення з вченим ступенем і власне креативного класу) [11].

Зафіксовані у теоретичних розробках феномени втілюються у цілком реальні культурні стратегії, що стають помітним векторами розвитку сучасної урбаністики. Таким напрямками є створення сучасних багатоструктурних креативних міських просторів, таких як лофти, зони коворкінга, арт-території, арт-квартали, дизайнерські рітейл-стрит тощо. На думку Тобі Хаям, засновника Creative Space Management, «у креативному просторі мають бути всі необхідні для комфортної роботи умови ... , але найважливіше – культура, точніше, дух співпраці, його теж можна спроектувати» [10, с. 51]. Одним із напрямків розвитку таких просторів виступає ревіталізація – підхід до розвитку промислових зон, заснований на балансі між площами комерційного й житлового використання, а також суспільними просторами (виставкові зали, креативні кластери, культурні центри, центри сучасного мистецтва тощо). Прикладами європейських арт-просторів, що існують у форматі культурних центрів є Cable Factory у Хельсинки, Melkweg в Амстердамі, Tea Factory у Лондоні, Superstudio в Милані, лофт Rizzordi Art Foundation та креативний простір «Ткачі» у Санкт-Петербурзі, культурний центр «Арт завод «Платформа» у Києві тощо.

Так, у комерційному плані кожне місто має змогу стати «всесвітнім центром» якогось культурного феномена, як Фрайбург сьогодні вважається центром екологічних досліджень, Новий Орлеан – блюзу, англійське містечко Гей-на-Вей – антикварної книготоргівлі. Сюди можна додати довгий список міст – центрів різноманітних фестивалів та світ (від кулінарних продуктів до мистецьких творів). Сучасна дослідниця поняття креативного міста у теорії та практиці відтворення постіндустріального міста М. Давиденко застерігає від спрощеного сприйняття креативності як «розкрутки» торгової марки та вічним святом на вулицях: «Складна природа життя міста, зі всією різноманітністю проблем, потребує різноманітні типів креативності. Це креативність вчених, направлена на вирішення проблем, пов'язаних з забрудненням оточуючого середовища або розробкою нової міської політики; це креативність інженерів для вирішення актуальних технічних проблем у сфері транспорту; це креативність художників, спрямована на зміцнення міської ідентичності; це креативність ділових людей у сфері виробництва нових продуктів або послуг для підвищення добробуту міста; креативність людей, що працюють у соціальній сфері, спрямована на боротьбу з такими соціальними явищами, як соціальна фрагментація або соціальна відчуженість» [3].

Соціальні спільноти як основа міських кластерів

Роберт Парк у своїй праці «Місто як соціальна лабораторія» спираючись на статтю Е. Бергеса, стверджує, що місто зростає у ході експансії, але воно набуває свого особливого характеру в ході селекції та сегрегації свого населення; так що кожний індивід знаходить місце, де він може жити, або де він повинен жити [9, с. 7]. Розгортаючи цю думку, автор фіксує, що природа соціальності у місті не стосунки, а потреба одне в одному, функціональні зв'язки: «Люди живуть разом не тому, що вони схожі, а тому, що вони потрібні одне одному. Це особливо вірно для великих мість, де соціальні дистанції зберігаються не дивлячись на територіальну близькість» [9, с. 8]. Так виникає явище міської сегрегації і, при більш уважному погляді, місто перестає виглядати «плавильним котлом» і стає множинністю культурних утворень, зі своїми стандартами та уявленнями морального, естетичного тощо. Уважне вивчення сучасних мегаполісів фіксує наявність розривів соціальної тканини міського простору, подекуди екстремальне просторове та темпоральне розшарування ідентичностей та образів життя (квартали та дома певних соціальних груп, закриті комплекси або подвір'я, високі паркани приватного сектору тощо). Опис територіальних

структур сучасного суспільства супроводжується часто метафорами «дірок», «пористості», «порожнин» (Е. Амін, Н. Трифт, А. Турен). Саме ці простори конденсують спільноти невлаштованих, неадаптованих, незабезпечених і є джерелом депресивних настроїв або протестних хвиль. На рівні містобудівних стратегій робота з цими локаціями є однією з найважливіших, адже навіть проривні соціальні та технологічні інновації, капсульовані на рівні еліт або малих соціальних груп, не входять у практику більшості громадян і містян й не реалізують свій потенціал перетворень.

У практиці виникнення креативних просторів існують дві моделі: креативні простори та зони, створені «згори» (результат містобудівних стратегій реабілітації та поживлення депресивних районів) та створені «знизу» (сформовані природнім шляхом як результат самоорганізації суспільства в процесі культурної, економічної, політичної діяльності). Статистика, що наводиться Ч. Лендрі, де з тридцяти інноваційних проектів облаштування міського середовища третина спрямовані на подолання ексклюзії певних соціальних груп, підтверджує, що культурні індустрії урбаністики, насамперед, спрямовані на зшивання міського простору, налагодження соціальної комунікації та подолання відчуженості різного ґатунку: «Міські проблеми складаються із сукупності приватних життєвих дилем, кожна з яких є фрагментом досвіду спільноти, у якій відбувається громадянське, публічне життя індивіда. Це життя знаходиться в залежності від фінансових, економічних та політичних структур ... цілком не підконтрольних окремим індивідам. ... Відновлення цих втрачених зав'язків і є, мабуть, головна задача креативної діяльності» [6, с. 57].

Соціальним підґрунтям розвитку креативних стратегій містобудування і розкриття творчого потенціалу міста, за Ч. Лендрі, є критична маса творчих особистостей, у тому числі на ключових позиціях; ефективне лідерство, лідерська мережа організацій різного профіля широких поглядів та загальним розумінням міських проблем; соціальне і культурне різноманіття, відкритість і толерантність суспільства; творчий тип організаційної культури з передачею повноважень, партнерством, горизонтальними проектними командами, прийняттям ризиків; місцева ідентичність як система координат при прийнятті рішень [6].

Доречно згадати також поняття екосистеми міста, введене американською дослідницею Джейн Джейкобс в рамках принципів постіндустріального урбанізму, що забезпечується розумінням внутрішнього функціонального соціально-економічного порядку для підтримки різноманітності міського середовища [13]. Д. Джейкобс виокремлює чотири базових умови для генерації різноманітності та активного життя у великих містах: змішане використання вуличних просторів, забезпечення максимальної присутності людей на вулиці; подолання економічної та просторової ізоляції всередині міста за рахунок маленьких кварталів; наявність старих будівель; необхідність у концентрації.

Нові урбаністичні стратегії підтримки екосистем мегаполісів

Саме міські суспільні простори – місця взаємодії людей та обміну ідеями, енергією, ресурсами – точки опори життєдіяльності екосистем великих міст. Причому це мають бути як макролокації (площі, майдани, набережні, пішохідні вулиці, центри тощо), так і мікролокації (кафе, кав'ярні, паби, таверни, клуби, парки, бібліотеки, двори тощо), які американський соціолог Рей Ольденбург назвав «третіми» місцями (не дім і не робота).

Основними стратегіями розбудови та перетворення міст є сталий розвиток, збереження ідентичності та підвищення інтерактивності. Сталість втілюється у відношенні до природного ландшафту як до головної цінності й досягається відповідними засобами: відтворення екологічного балансу, дотримання антроповідповідного масштабу, організації системи зелених просторів як природних каркасів районів, планування зелених маршрутів, пішохідних вулиць, точкових ландшафтних тем, маскування комунікаційних об'єктів тощо. Прикладом такої реорганізації може бути досвід району Фенпфул (Берлін)

визначений гаслом «Життя на природі у центрі міста» і побудований навколо зеленої пішохідної осі, що проходить скрізь район, поєднує два парки Volkspark Prenzlauer Berg й Fernpark і концентрує навколо себе всі суспільні функції [5, с. 261].

Ідентичність виражається у проектуванні, що поєднує архітектурно-просторову єдність з глибокою диференціацією, багатоманітністю форм, атмосферністю для кожного мікрорайону відповідно його соціально-демографічній структурі, традиціям, історії та інтересам. Інтерактивність нарощується практиками партисипативного проектування та арт-стратегіями, включенням мистецтва у середовище (карбування пам'яті про людей, будівлі, події, виховання та розвиток художнього смаку; формування загальних ідей, образів, слоганів локації).

Головними технологіями додання порожнин суспільного простору та його гомогенності стає створення нових просторових структур для життя соціальності, що відповідає новим моделям житлової забудови та запитам комунікації. Проектування міських просторів сьогодні має дотримуватись принципу багатофункціональності, що реалізується за рахунок включення інтерактивних елементів у публічні простори, створення спеціалізованих площадок для різних вікових груп (скейт-парки, більярдні, спортивні, камерні, танцювальні майданчики тощо), позбавлення просторових границь (перетікання суспільного простору в напівсуспільний або приватний) як втілення «soft edges» (Ян Гейл) тощо.

Міські простори як місця дії: економічної, соціальної, політичної, культурної

Складовою частиною культурних індустрій, задіяних у сучасній урбаністиці, є вуличне мистецтво (стріт-арт, флеш-моб, паблік-арт, фестивалі та виставки у депресивних районах міста), організації спеціальних заходів, де маркетинговим компонентом виступають культурні події разового характеру (концерти, церемонії нагородження, виставки арт-кластерів, концерти, ігрові заходи у торгових центрах, тощо), спеціалізовані заходи (пропозиції безкоштовного разового відвідування у певний час доби («Ніч музеїв», «Бібліоніч», «Ніч у театрі» тощо). Серед основних урбаністичних арт-стратегій сучасні дослідники називають: концепцію «Місто-сад» (запропонована Е. Говардом у 1920 р. й оновлена Р. Елвіном у 1922 г.); «Зелена архітектура» – еко-будівництво (ідеї безпечного, економічного й екологічного стилю життя, а також зовнішня привабливість архітектурних об'єктів); концепцію інноваційного міста (ідеї, де досконалі технології є функціональним та естетичним рішенням); «Місто як атракціон» (поняття введене Р. Колхасом, має на увазі підпорядкування всього міського простору цілям туристичного бізнесу) [4, с. 95]. Популярна та актуальна концепція «Розумне місто», яку, наприклад, компанія «Frost & Sullivan» в аналізі стратегічних можливостей глобального ринку «Smart City» до 2025 визначає як «міста, побудовані на «інтелектуальних» рішеннях і технологіях, які приведуть до втілення мінімум 5-ти з 8-ми параметрів «розумного» міста: розумна енергія, розумна будівля, розумна мобільність, розумна система охорони здоров'я, розумна технологія, розумна влада та розумна освіта, розумний містянин, розумна інфраструктура» [1, с. 3].

Тенденція, що проявляє новий кодекс проектування та розвиває культуру співучасті мешканців, долаючи відчуженість міського простору, є практика «співучасті у проектуванні» – проведення альтернативних публічних слухань, обговорень тощо. Це один із ракурсів прояву переорієнтації самої людської активності на ідеали співтворчості, розвиток креатосфери, вивільнення від пресингу запрограмованості й тотальної типізації та уніфікації життя. Потреба справжнього опікування власним буттям має онтологічний статус у структурі людського й підкріплена прагненням особистісного зростання та підвищення компетенції, бажанням підкреслити свою індивідуальність, що стає основою нової економічної практики, яку Ф. Бродель у своїй праці «Матеріальна цивілізація, економіка та капіталізм XV–XVIII» означив як «позаринкова економіка» [2]. Набуття популярності майстер-класів «handmade» з кулінарії, художньої творчості, бісероплітіння, скрапбукінгу,

печворку, квілінгу, флористиці, декорування тощо свідчить про DIY-орієнтованість («do it yourself» англ. «зроби сам») суспільства і цей запит миттєво опановується ринком.

Така реальність є ілюстрацією концепції Генрі Джеккінса про культуру партисипації, або культуру співучасті, в якій він стверджує, що всі користувачі Мережі є одночасно її творцями й учасниками виробництва тих додаткових реальностей, які вона продукує [14]. Наприклад, нових масштабів та можливостей набуває така культурна практика, як добротність (спонсорство, донорство, краудфандінг, волонтерство), перетворюючись на практики громадської співучасті та відповідальності, де он-лайн активність реалізується в оф-лайн події суспільного та особистого життя. Цікаво, що краудфандінгова підтримка спрямовується як на соціально незахищені суб'єкти та об'єкти культури, так і на стартапи, наукові дослідження, кіновиробництво, образотворчу діяльність, музеї тощо. Таким чином мають шанс реалізуватись багато «не-форматних» ідей, що не мали такої можливості в умовах ринкової та ідеологічної кон'юнктури.

Культура партисипації здатна також трансформувати класичні, традиційні культурні сфери, яким для виживання необхідне осучаснення їх комунікативної мови. Наприклад, концепція «музей 2.0», партисипативного музею, в якій сучасні інституції, де зберігаються і транслуються культурні цінності та об'єкти, передбачає не тільки відвідування і споглядання, а й можливість створити щось нове. Тут активно використовуються цифровий інструмент, цифрові прилади, які доповнюють колекції, виставки, які потребують машино-людської взаємодії й інтенсифікують людський досвід. Або поява та розвиток партисипативного мистецтва, в якому акцент переноситься зі створення об'єкта на створення процесу, заснованого на залученні спільноти, взаємодії художника з аудиторією. Партисипативне мистецтво може втілюватись у мікроурбаністичних тактиках як засіб репрезентацій мистецьких та архітектурно-дизайнерських продуктів, як соціальний дизайн або як мистецька провокація. Нові культурні практики формують запити, що формують нові культурні групи (ефективні партнерства) та професії (анімація культури, арт-менеджмент).

Культурні індустрії очевидно виступають у ролі технологій, що не тільки реалізують економічні задачі, а й здатні сповнити міський простір «антропономією», зробити його комфортним, безпечним і дружнім для людини, включаючи до повістки проектування міст «кодекс технопішоходів», поняття «м'якої інфраструктури», еко-проблематику, організацію комунікативно-культурних кластерів тощо.

Результати та обговорення. Базовими складовими частинами позаринкової/інноваційної/творчої/креативної економіки є креативні індустрії, творчий клас, креативне місто і кластер. Наочність арт-проекування та арт-стратегій, залучених до проектування міст, доводить, що ці концепти пов'язані з мистецтвом та про мистецтво. Це очевидно не тільки в тому, що теорія «креативного міста» робить культурну компоненту провідною стратегією розвитку міста, а й тому, що вона підносить виробництво міських просторів до рангу мистецтва, що балансує між точними та гуманітарними науками (інженерія, біологія, екологія, соціологія, антропологія, культурологія, філософія тощо). Суть «креативного міста» у сприйнятті його як твору мистецтва, перетворення якого безпосередньо пов'язане зі стилем життя та потребами містян. Тому сама креативна індустрія не є самоціллю, адже «балаганізація» та «карнавалізація» модних міст, несе загрози їх функціональності, й так само небезпечна як забуття та спустошення.

Висновки. Спираючись на розвідки теоретиків сучасної культури та практику урбаністичних стратегій, доведено, що майбутнє проектування міст знаходиться у площині розробок «нової мови» містобудування, яка засновується на максимальному використанні потенціалів креативного класу та креативної економіки. Базовими для формування міського простору є відносини «людина-природа-техніка», що сьогодні реалізується

у трансформативності, амбівалентності, поліморфічності, інтерактивності проектних продуктів, і пропонують нові алгоритми екологічного людського побутування у світі, вільного від диктату функціоналізму, технократичних соціальних стандартів і стереотипів, на основі залучення у креативні індустрії.

Список використаної літератури

1. Анализ стратегических возможностей глобального рынка. URL: https://science.pnzgu.ru/files/science.pnzgu.ru/05_02_maksim_perevezencev.pdf (дата звернення: 20.04.2021).
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.: У 5 т.: Пер. з фр. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 543 с.
3. Давиденко М. Креативный город. Теория и практика воссоздания постиндустриального города. ACC. URL : <http://www.accbud.ua/architecture/tekstura/-kreativnyj-gorod--teorija-i-praktika-vossozdanija-postindustrialnogo-goroda> (дата звернення: 05.05.2021).
4. Дробышева Е.Э., Лапина Е.В. Арт-стратегии как инструмент городского развития. *Вестник академии русского балета им. Вагановой*. 2017. № 4. С. 90–101.
5. Козлова Л.В. Опыт Германии в трансформации общественных пространств микрорайонов 1960-80-х гг. *АМИТ*. 2(39). 2017. С. 255–267.
6. Лэндри Ч. Креативный город / пер. с англ. В. Гнедовского, М. Хрусталева. Москва : Классика-XXI, 2011. 399 с.
7. Мартыянов В.С. Креативный город: урбанистическая теория неолиберализма и ее альтернативы. *Социодинамика*. 2016. № 7. С. 38–48. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18678 (дата звернення: 28.04.2021).
8. Микитинец О.И. Urban anthropology: роль креативных индустрий в конструировании городского культурного пространства. *Вопросы духовной культуры – Культурология*. С. 163–167. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/91604/43-Mikitinets.pdf?sequence=1> (дата звернення: 25.04.2021).
9. Парк Р. Город как социальная лаборатория. *Социологическое обозрение*. Т. 2. № 3, 2002. С. 3–13.
10. Хаям Тоби. *Коммерсантъ Секрет Фирмы*. 2011. № 3 С. 52. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1585474> (дата звернення: 20.04.2021).
11. Florida R. The Rise of the Creative Class: And How it's transforming work, leisure, community and everyday life. New York : Perseus Book Group. N.Y. : Basic Books, 2012. 512 p.
12. Howkins J. The Creative Economy: How People Make Money From Ideas – Allen Lane, 2001. 288 p.
13. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. Vintage Books, 1961. 473 p.
14. Jenkins, Henry *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York : New York University Press. 2006. 318 p.

NEW CULTURAL INDUSTRIES AS A COMPONENT OF CONTEMPORARY URBANISM AND A MARKER OF ANTHROPOLOGICAL PROGRESS

Anzhelika Semenenko

National Academy of Fine Arts and Architecture

Voznesenskyi uzviz str., 20, 04053, Kyiv, Ukraine

e-mail: semlika71@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-3989-2152

The article surveys the meaning of cultural industries as a factor for urban anthropology and implementation of leading vectors of contemporary urban discourse. Being based on multidisciplinary approach and contemporary philosophical, sociological and urbanistic ideas, the paper suggests understanding

a modern city as a dynamic structure, which is not only defined by production needs but is also actively involved into cultural processes and social interactions. Cultural strategies' vectors that delineate ideas of contemporary urban studies are observed in the context of post-industrial economics. The key concept for new cultural industries' analytics is the one of "the creative city" and "the creative class", which is why Charles Landry's and Richard Florida's ideas are highlighted as well as debates on these concepts that uncover the meaning of those along with exaggerations and idealizing tendencies they contain.

Particular attention is paid to social dimensions of urban life. Drawing on urbanists', sociologists' and anthropologists' investigations the article examines specificities of social matter in modern cities and multiple issues embodied in uneven from the point of cultural significance territorial allocation of urban space between different communities, strict demarcation, segregation of certain groups, unification of urban space. All of the above generates loss of identity, gaps in cultural and technical development, which is closely aligned to social and political tension and conflicts. Realizing interrelationships between social life and material forms that make it tangible is captured as a component of new urbanism and is reflected in the term "city ecosystem" (Jane Jacobs). The leading technologies adopted by new urbanism are designing public interactive urban clusters (creative spaces) and cultural industries actively engaged in mega-cities' life.

In the last chapters, the examples on how urban trends are applied and brought to life are provided. Social functions of cultural industries and the potential those have to overcome alienation, underdevelopment and exclusion are highlighted. The concept of participation as an alternative to consumerism and a component of innovative economics is outlined and analyzed. The conclusion is made about the actual position of creative industries in the process of making urban spaces suit the human scale. Creative city technologies and cultural industries' part in this process are suggested for discussion and debate.

Key words: the economy of impressions, creative city, creative class, city anthropology, public space, smart city, art-strategies, participation.

УДК 130.2:141.155

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.7>

«CULTURAL POLICY STUDIES» ЯК АКАДЕМІЧНА ГАЛУЗЬ

Богдан Білобровець

Житомирський державний університет імені Івана Франка

вул. Шевченка, 85, м. Житомир, 10024, Україна

e-mail: andreslouismoreau@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-2628-3008

У статті проаналізовано виникнення та формування академічного поля досліджень cultural policy studies та його основних теоретичних підходів в контексті глобальних світових змін. Автором показано, що поширення та реалізація культурної політики на практиці викликала необхідність її дослідження, формування теоретичного фундаменту та основних підходів, а також критичної оцінки практичного втілення різних моделей. Друга світова війна стала відправною точкою радикальних змін як в національних політиках різних держав, так і в міжнародному полі.

Зміни в політиці відбувались на фоні глобальних змін у світі та появи нових форм культури в рамках постфордистської інформаційної економіки. Зазначено, що разом зі зміною світових тенденцій в культурі, економіці, та політиці змінилось і розуміння терміну «культура»: від культури як об'єкта до культурного як сигніфікації феноменів сучасного пізньокapіталістичного світу. Антропологічне визначення культури почало використовуватись на політичному рівні в адміністративних документах. Також культура була визнана як універсальна база соціального розвитку на всіх рівнях.

У статті описані відмінності між дисциплінарним, мультидисциплінарним і трансдисциплінарними підходами в контексті розвитку cultural policy studies та менеджменту мистецтва. Хоча сьогодні cultural policy studies є більшою мірою міждисциплінарним полем дослідження, все ж воно рухається до трансдисциплінарності. Визначено, що академічне поле cultural policy studies надзвичайно складне і строкате, а також характеризується фрагментарністю та неоднорідністю знання.

Автор показує, що культурний поворот сильно вплинув на гуманітарні та соціальні науки, а також політизацію знання. Найбільш прогресивно культурний поворот маніфестував себе в cultural studies, які послуговувались великою теоретичною базою соціальної філософії, а саме марксизмом, неомарксизмом, критичною теорією та працями Антоніо Грамші. Тоні Беннетт в 1990-х, намагаючись позбавитись від радикальної риторики cultural studies, створює нове академічне поле досліджень cultural policy studies. З цього моменту почалася дискусія про природу дослідження та подальший шлях cultural policy studies, яка найяскравіше виражена в працях Тоні Беннетта та Джима МакГігана. Позиція Беннетта базується на працях Мішеля Фуко і вимагає створення «культурних техніків», які будуть змінювати систему зсередини. Джим МакГіган звертається до Юргена Габер-маса, захищаючи критичну діяльність інтелектуалів і вважає, що впливати на владу потрібно ззовні, завдяки публічній сфері та громадянському суспільству.

Ключові слова: культура, культурна політика, cultural policy studies, культурний поворот.

Актуальність. Сьогодні більшість країн світу проводять власну культурну політику, що орієнтована як на загальні тренди та світовий досвід, так і на унікальну ситуацію кожної із держав. У сучасну епоху питання культури є надзвичайно важливими та критичними для розвитку будь-якої держави. Саме тому протягом останніх 50-ти років культурна політика та підходи до регулювання культури постійно еволюціонували та змінювались. Згідно дослідника культури Лаклана Макдоуолла, «в останні роки культура та культурний розвиток

стали міжнародно визнаними як важливі виміри сучасного управління та державної політики» [8; с. 1]. Відповідно, і дослідження культурної політики поступово наростало новими теоретичними підходами і методами. Cultural policy studies є надзвичайно широким міждисциплінарним полем досліджень, в якому поєднані різні теоретичні підходи. Отже, актуальності набуває проблема практичного втілення цих теоретичних підходів в конкретних суспільствах.

Метою статті є дослідження виникнення та формування cultural policy studies та її основних теоретичних підходів в контексті глобальних світових змін.

Науково-дослідницькі завдання: розкрити сутність культурної політики як поствійськового феномену в контексті глобалізаційних процесів; дослідити зміну розуміння поняття культура; показати процес виникнення та формування cultural policy studies; проаналізувати основні теоретичні підходи cultural policy studies на основі дискусії Тоні Беннетта та Джима МакГігана.

Аналіз літератури. Дослідженню академічного наукового поля cultural policy studies (cultural policy researcher), його формуванню, теоретичним підходам, представникам та окремим проблемам присвятили свої праці А. Френандер та М. Йонссон, а також К. Грей. Дослідженням розвитку культурної політики в історичному контексті займалися М. Пююкконен, Н. Сіманайнен, С. Сокка. Аналізу основ та динаміці виробництва знань в менеджменті культури та культурній політиці та дослідженню концептуальних відмінностей між дисциплінарністю, мультидисциплінарністю, інтердисциплінарністю та трансдисциплінарністю присвятили свої праці Дж. Пакетт та Е. Редаеллі. Історію та теоретичний фундамент культурного повороту в своїх працях висвітлює С. Лоусон, а на впливі культурного повороту на соціальну теорію та важливості теорії культурної політики акцентує свою увагу К. Неш. Трансформацію поняття культури в епоху cultural studies досліджує К. Ліндрус.

Виклад основного матеріалу.

1. Культурна політика як постмілітарний феномен

Культурна політика як академічна сфера досліджень включає питання фінансування мистецтва, комунікацій та медіа, високої та популярної культури, моделей культурної політики, міжкультурної взаємодії, громадянства, цінностей та багато іншого. Феномен «культурної політики» утворився після Другої Світової Війни в рамках перебудови міжнародного поля та національних політик, поступовою глобалізацією та деколонізаційними процесами, а також поширенням західних демократичних ліберальних цінностей, в першу чергу на новоутворені держави. Появу культурної політики пов'язують зі створенням Британської ради з питань мистецтв у 1946 році та французьким Міністерством культури в 1959 році. Саме з цього моменту формування та проведення «культурної політики» стало необхідністю для урядів всіх західних демократій. Поступово завдяки зусиллям ЮНЕСКО «культурну політику» вдалось інституціоналізувати в більшості держав. Сьогодні лише три країни, які є членами ЮНЕСКО, не мають міністерства культури. Першим міністром французького міністерства став Андре Малраукс, який не лише запровадив програму для інновацій та реформ культурної політики, але також створив відділ для досліджень та розвитку [3, с. 1–2]. Незважаючи на обмеженість питань, яким займався цей відділ, він дав початок для дослідження та аналізу культурної політики.

Починаючи з 1960-х років ЮНЕСКО стало тією організацією, яка поширила ідею «культурної політики» та необхідність її запровадження державами-учасниками. Діяльність ЮНЕСКО об'єднувала країни, науковців та експертів, а також просувала проекти «демократизації культури» та «культурної демократії». Обмін досвідом, експертні оцінки та формування нових перспектив у рамках конференцій поступово рухало як розуміння необхідності регулювання культури в добу глобалізації та постфордистської інформаційної економіки, так і необхідність дослідження культурної політики.

По-перше, формування «культурної політики» та її дослідження залежало й залежить від розуміння та використання терміна «культура». Поняття «культура» з початку ХХ століття поступово переосмислювали та доповнювали новими визначеннями з різних академічних дисциплін. Згідно з положеннями Кіа Ліндрос одним із головних зсувів у розумінні культури на початку ХХ століття було розмиття диференціації між прогресом та декадансом (між культурою та варварством). У кінці ХХ століття концептуальною трансформацією стала «трансформація від 'культури' як об'єкта та субстанції до 'культурного' як сигніфікації сучасних пізнокапіталістичних та посттехнологічних феноменів» [7, с. 205]. Отже, розуміння поняття «культури» також пов'язане з історичними подіями та змінами, що відбувались в європейських країнах та світі загалом. Національні культурні політики в основі яких було ортодоксальне, піднесене поняття культури зіткнулись з проблемою легітимізації після Другої світової війни.

Такі зміни, як розмиття диференціації мистецтва на 'низьке' та 'високе', експансія популярної культури та відступ імперіалізму в глобальному масштабі, мали наслідки як для формування і впровадження політик, так і для створення нових інститутів. Саме тому вже в 1960-х роках антропологічне визначення культури дісталось до формулювань адміністративної політики. Розуміння сфери культури, перш за все, як сфери мистецької в першій половині ХХ століття в політичному вимірі передбачало субсидування традиційних форм мистецтва. Визнання культурного різноманіття, актуалізація критичних питань та застосування критичного підходу (що стали базою для *critical cultural policy studies*) зумовили підвищену увагу до питань доступності культури, мультикультуралізму та значення цінностей локальних громад. Насамперед, це було здійснено в ході теоретичних напрацювань в рамках дослідження культурної політики [13, с. 15]. Як зазначає дослідник культурної політики Джим МакГіган, відбувся «зсув від фордистської індустріальної економіки до 'пост-фордистської інформаційної економіки', в якій створення речей поступається створенню сенсів (*meanings*)» [9, с. 126]. Отже, розуміння «культури» в більш широкому значенні, зміни в економічних підходах, поява нових форм культури та перетворення політичного поля в бік міжнаціональної взаємодії вимагали нових підходів до регулювання культури в контексті нових викликів. Зміни відбувались і в академічному полі через поступове зростання інтересу не тільки до дослідження «культури», але і до культурної політики як такої.

Зміни в культурній політиці залежать від більш глобальних змін і загальних тенденцій у світі. Демократизація культури як необхідність зробити культуру доступною для всіх регіонів, соціальних груп та меншин була в тому числі пов'язана з ідеєю побудови в 1960-х в більшості країн Європи держави загального добробуту (*Welfare state*). Культурна демократія та політики, які будувались на основі цього тренду, вимагали врахування культурних потреб населення на основі їхнього повсякденного життя та їхнього власного бачення мистецтва, а не високих естетичних стандартів. Це було, перш за все, пов'язано зі змінами в економіці, формуванням суспільства споживання та інших соціальних трендів. Поява великих міжнародних організацій та мистецьких політик (*art policies*), визнання «культури» як бази соціального розвитку на всіх рівнях, розвиток ідеї європейської інтеграції відбувались в рамках інтернаціоналізації та глобалізації. Це призвело до втілення в життя нових дослідницьких схем, а саме порівняння моделей національної політики, спостереження за роллю культури в країнах, що розвиваються, оцінки високої та популярної культури на міжнародному рівні, важливості культурних галузей та креативної індустрії в міжнародній торгівлі та інших. Також з 1990-х поступово зміцнювалось усвідомлення зв'язку між економікою та культурним сектором [13, с. 15–21].

Протягом ХІХ-го століття ідея культури пов'язувалась з поняттям цивілізація, у той час як останнє в контексті цінностей Просвітництва асоціювалось з ідеєю прогресу. Цінності

Просвітництва, універсального розумового та морального культивування, західна ідея прогресу та цивілізації перебували у глибокій кризі протягом двох світових воєн. Ця криза також позначила поширення «культурного песимізму», який розширився від критичної теорії до культурної теорії та практики завдяки працям Макса Горкгайма, Джорджа Стайнера та Хосе Ортега-і-Гассета. Культурний песимізм підтримувався політичним лівим крилом у поствійськовий період, яке критикувало капіталізм, масову культуру та культурну індустрію до 1970-х-1980-х років [7; с. 196–197]. Саме в 1970-х – 1980-х рр. відбувся 'культурний поворот', активно розгорнули свою діяльність *cultural studies*, а пізніше і *cultural policy studies*.

2. Дисциплінарність, міждисциплінарність, інтердисциплінарність, трансдисциплінарність

Академічне поле культурної політики та менеджменту мистецтва є надзвичайно широким та складним, у тому числі через залучення акторів не лише з академічного дискурсу. Знання в середині цього поля має неоднорідний (характер). Академічні дисципліни передбачають вивчення конкретних способів комунікацій з використанням відповідних дисциплінарних систем, смислів та практик, а також прийнятих контекстів. У свою чергу, прийняті контексти складаються з ідей, питань, теорій та методологій. Якщо одні дисципліни чітко дотримуються визначених традицій, методологій, тем та стандартів якості, в інших – дисциплінарні межі можуть бути дуже розмитими. Розділення в XIX столітті на практиків (тих, хто втілює знання) та академіків (тих, хто знання продукує) зумовило професіоналізацію знання та виникнення знання як експертизи. Менеджмент мистецтва був інтегрований в університетські програми в зв'язку з професіоналізацією знання після Другої світової війни і ще не викристалізувався в окреме поле досліджень. Отже, якщо дослідження менеджменту мистецтва було частиною дисципліни менеджменту, культурна політика виникла як тема дослідження у розпалі досліджень державної політики (*public policy*) [12, с. 7–11].

Як поле дослідження менеджменту культури, так і поле культурної політики характеризуються мультидисциплінарністю, інтердисциплінарністю та трансдисциплінарністю. Мультидисциплінарність означає протиставлення дисциплін, які розглядають одну і ту ж тему або сукупність проблем, не відступаючи від своїх дисциплінарних методів дослідження. Основним недоліком даного підходу є те, що стосунки між різними дисциплінами є взаємними, але не інтерактивними [12, с. 11]. Згідно з вченням Клайв Грей (2010) складалося таке враження, що багато публікацій, що мають справу з культурною політикою, «працюють у наборі герметично закритих аналітичних силосів» та зовсім не приділяють увагу іншим підходам [4, с. 215]. Інтердисциплінарний підхід був популяризований в 1960-х – 1970-х рр., коли інтеграція знання стала основоположним принципом освітніх реформ. Отже, інтеграція є основною характеристикою даного підходу, що дозволяє зрозуміти як правильно пов'язати дисциплінарні знання та виявити концептуальні зв'язки [12, с. 12].

В останні десятиліття виникли, розробляються та поширюються нові підходи, які дозволяють краще досліджувати конкретні явища. Якщо кросдисциплінарність вимагає переглядати цілі та концепти в світлі конкретної проблеми, то трансдисциплінарність – це спосіб продукування знань, який об'єднує різні інституційні знання. Майкл Гіббонс, Мартін Трой, Пітер Скотт, Саймон Шварцман (1994) розвинули концепцію трансдисциплінарності – «Спосіб 2» (*Mode 2*). Він здійснюється з пріоритетом на використання/практику; є трансдисциплінарним, що допускає неоднорідність та організаційне різноманіття; має соціальну відповідальність і вимагає рефлексії та контролю якості. Інші дослідники використовують термін «потрійна спіраль» («*triple helix*»), який позначає нову організаційну різноманітність у виробництві знань. У дослідженні менеджменту мистецтва та культурної політики трьома основними організаційними групами є університети (академічне середовище), уряд та індустрія. Кожна група виконує окрему функцію: глибше

розуміння та концептуалізація; підтримка сфери та ідентифікація стандартів та найкращих практик; проведення досліджень, які орієнтовані на вирішення проблем та конкретні дії. Основними акторами в даних полях досліджень є академічні кола, мистецькі організації, уряд та приватні організації [12, с. 14–15]. Зважаючи на специфіку сучасних культурних політик, можна також виділити окремих індивідів (наприклад артистів), які в тому числі можуть бути впливовими акторами в даних відносинах.

Роль інтелектуалів у сфері культурної політики та управління культурою є необхідною та надзвичайно складною. Яскравим прикладом поєднання теорії з практикою у сфері культурної політики є слова професора культурної теорії Філіпа Шлезінгера (2013) про залученість британських академіків (як прихильників так і критиків) в креативних індустріях. Він зазначає, що, окрім того, що існують як чисті практики, так і чисті теоретики, багато хто прийшов в академічну сферу саме з практики, журналістського середовища, медія та політичної сфери. З іншого боку, існують науковці, які співпрацюють із владою або окремими організаціями. Багато хто поєднує ці ролі або змінює їх час від часу [11, с. 35]. На думку дослідників Вікторії Дюрер, Тобі Міллера та Дейва О'браєна, поява *cultural policy studies* «дозволила з'явитись крос-, мульти-, та інтер-дисциплінарним підходам, які синтезували дискусії та ідеї дисциплін, що намагаються зрозуміти культурну політику як державну політику і культурну політику, визначену більш широко, антропологічно» [2, с. 6]. Це вказує на складність та особливість дослідження питань культурної політики.

3. Cultural Studies як маніфестація культурного повороту

Дослідженням культури займаються різні науки та велика кількість дисциплін, а починаючи з 1970-х увагу дослідників почала привертати і культурна політика. У сучасній науковій літературі можна зустріти термін *cultural policy research*, яким почасти позначаються всі дослідження з даного явища, тобто використовується у значенні 'the study (or research) of cultural policy'. Водночас під терміном *cultural policy studies* (часто ці два терміни використовуються як синоніми) позначають міждисциплінарне поле досліджень, яке вийшло з *cultural studies*. Власне, термін «культурна політика» (*cultural policy*) також може вживатись в сенсі двох попередніх. Однією з причин є те, що дослідження культурної політики, з одного боку, передбачає теоретичний аналіз політики, а з іншого – взаємодію з політиками в спробі вплинути на формування політики [11, с. 36]. Також, як зазначають В. Дюрер, Т. Міллер та Д. О'браєн, *cultural policy studies* з початку свого заснування мали маргінальне життя у політичній науці з питань арт-менеджменту (менеджменту мистецтва) і лише з часом набули поважного статусу в рамках гуманітарних наук [2, с. 5].

Культурний поворот став одним з найбільших зрушень у соціальних та гуманітарних науках за останні 50 років і до сьогодні залишається популярним трендом в науковому світі. Він вплинув не лише на сучасні наукові розвідки, але і на конвенційні дисципліни, до яких почали додавати термін 'культурний' (культурна історія, географія або соціологія). Як правило, коли говорять про початок «культурного повороту», пишуть про інтелектуальний рух у 1970-х роках, який поширився на різні дисципліни і, перш за все, маніфестувався в *cultural studies*. Все ж він походить від попереднього «лінгвістичного повороту» і представлений в різноманітних філософських розвідках ще в ранньому двадцятому столітті. Однією з основних ідей даного інтелектуального руху є ідея про те, що культура є універсальним конститутивним елементом соціальних відносин та ідентичностей і грає надзвичайно велику роль в конституюванні соціальних відносин та ідентичностей в сучасних суспільствах. Ця ідея походить з постструктуралізму та дискурсивної теорії. На даний інтелектуальний рух сильно вплинули Ганс-Георг Гадамер, французькі мислителі Луї Альтюссер, Жак Дерріда та Жак Лакан, а також німецькі філософи Фрідріх Ніцше та Мартін Гайдеггер. Однією з маніфестацій культурного повороту стало міждисциплінарне поле

досліджень cultural studies з їхньою вираженою політичною перспективою щодо питань панування, підпорядкування та опору [6, с. 17–19; 10, с. 78].

Cultural studies є широкою галуззю наукових, інтелектуальних та активістських досліджень, аналізу та критики, що поєднує велику кількість методів і теорій від марксизму, літературної критики та теорії культури (Culture Theory) до медіа теорії та розвідок повсякденного життя. Cultural studies заслужили неоднозначну репутацію у науковому світі та, за словами академіка та дослідника культури Джона Гартлі, були навіть демонізовані як останній наступник постструктуралізму, постмодернізму та політкоректності. Навіть в середині наукової спільноти немає остаточної згоди щодо того, чим є cultural studies – критичною практикою чи інституційним апаратом. У дебатах про cultural studies важливим є питання про силу інтелектуальної праці в суспільстві та у розробці державної політики [5, с. 1–2].

Cultural studies утворились в 1950-х в Англії як академічне поле досліджень і утвердились в 1964 р. зі створенням Річардом Гоггартом Центру Сучасних Культурних Досліджень (Centre for Contemporary Cultural Studies). Гоггарт вказував на необхідність поєднання методів літературної критики, дослідження повсякденного життя та культури робітничого класу, в той час як інші впливові науковці cultural studies Раймонд Вільямс, Едвард Томпсон та Стюарт Голл зробили переоцінку елітарних концепцій культури та освіти. Окрім цих питань, cultural studies зосереджені на аналізі широкого спектру різноманітних культурних феноменів. Ці дослідження, насамперед, спираються на марксизм, неомарксизм, критичну теорію і праці Антоніо Грамші та підходять до культурного виробництва з критичної точки зору [12, с. 26–89]. В 1970-х рр. разом із втіленням заходів культурної політики у зростаючій кількості урядів по всьому світу питання про цілі, законність, легітимність та ефективність культурних політик постали на перший план [3, с. 2]. Саме питання ефективності критики сучасних суспільств, влади та культурних феноменів, а також впливу цієї критики на практику стане причиною відділення від cultural studies окремого поля досліджень, а саме cultural policy studies.

4. Дискусія Тоні Беннетта та Джима МакГігана

Сьогодні дослідження культурної політики – це глобальний феномен, хоча спочатку основні наукові доробки відбувались у Великій Британії, США та Австралії. Починаючи з 1990-х років відкрилась жава дискусія щодо теоретичних підходів, якими повинні послуговуватись cultural policy, а пізніше і cultural policy studies. Згідно з дослідником культурної політики Стюартом Каннінгемом (1992), основним підходом cultural studies було залишатися критичними до панівної політичної, економічної, та соціальної системи. Ця мова використовувалась культурними теоретиками і щодо політики (policy), і в такому випадку процес її формування одразу сприймався як неадекватний та скомпроментований. Каннінгем закликав змінити цю революційну риторіку. Незадоволений таким станом справ був і соціолог Тонні Беннетт, який намагався сформулювати більш практичну та прагматичну альтернативу. Для Беннетта більшість досліджень культури були відірваними від реальності і ставали все більш недоречними по відношенню до того, як культура використовувалась урядами в 1980-х – 1990-х рр. [2, с. 5; 3, с. 4; 11, с. 35–36].

Саме Тонні Беннетт у своїй статті 1992 року «Putting Policy into Cultural Studies» запропонував «утворення окремої галузі дослідження з власною номенклатурою, щоб відрізнити її інтереси від питань cultural studies» [1, с. 23]. Також він висунув чотири вимоги, які були б ефективними (теоретично і практично) у відносинах культури та влади (power): 1) включати міркування щодо політики у визначення культури, розглядаючи її як певну сферу управління; 2) розмежувати регіони культури; 3) визначити політичні відносини, характерні для різних регіонів та виробити конкретні способи взаємодії; 4) ведення інтелектуальної роботи, яка б впливала або обслуговувала керівництво ідентифікованих

агентів у межах регіонів культури. Пізніше (в 1995 році) Тоні Беннетт заснував Інститут Досліджень Культурної Політики при Університеті Гріффіта (Institute for Cultural Policy Studies at Griffith University), програмним завданням якого стало «вмістити «політику» в «cultural studies» теоретично, практично та інституційно» [1, с. 23–24]. Отже, завдяки осмисленню питання з точки зору реалізації підходу на практиці Беннетт намагався знайти належне місце для дослідника культурної політики.

Після цієї статті Беннетта розпочалась активна дискусія щодо необхідності, перспектив та шляху розвитку cultural policy studies. Щодо цього питання зробили свої наукові доробки Стюарт Каннінгем, Томас О'реган, Джонатан Стерн, Генрік Кааре Нільсен та багато інших. Все ж найбільш резонансною та впливовою стала дискусія між Тоні Беннеттом та Джимом МакГіганом. Ядром дискусії можна назвати відношення дослідника до політичних практик та впливу наукової спільноти на формування та втілення культурних політик. Обидва дослідники спирались на різні теоретичні підходи. Якщо для Беннета це був Мішель Фуко, то для МакГігана – Юрген Габермас. На думку Беннетта, дослідники культури та випускники програм cultural studies повинні були йти в адміністративні структури урядів для втілення реформ в життя. Для МакГігана те, що Фуко називає мікроволадою та урядовістю (micropower and governmentality) має тенденцію до трансформування в інструмент влади. І для того, щоб cultural policy research залишав критичну дистанцію до політичної практики, вона повинна використовувати відповідні теоретичні інструменти. З точки зору МакГігана, культурна політика не може обмежуватись урядом та державним управлінням, а повинна врівноважуватись тим, що Габермас назвав «публічною сферою», громадянським суспільством [3, с. 3–7].

Отже, зважаючи на інструментальну позицію Беннетта, головним завданням було створення «культурних техніків» (практиків), а не культурних критиків. Саме тому він відкинув Грамшівську традицію cultural studies. Беннетт вважав, що потрібно готувати професіоналів, які б займали місце в уряді й різних рівнях державного управління та змінювали поточний стан справ зсередини. Для МакГігана вплив на уряд щодо формування та впровадження культурної політики повинен йти з публічної сфери. Незважаючи на відмінності, як Фуко так і Габермас намагаються відповідати на питання про те, як саме критично проаналізувати політичну анатомію та обґрунтувати модерність та питання про умови критичної політичної практики в суспільстві. Габермас займає нормативну позицію, а його проєкт направлений на формування універсальних норм для людей та соціальної комунікації, які зможуть забезпечити вільне та демократичне суспільство. Для цього він розділяє суспільство на «систему» та «життесвіт», де життесвіт є справді вільним від влади (power). Отже, ці норми повинні вибудовувати ефективні відносини між двома підсистемами, державою та громадянським суспільством. Проєкт Фуко зосереджений не на універсальних критеріях, а на аналізі тих умов, в яких опинились суспільства і як модерні ліберальні держави нормалізують та дисциплінують індивідів. Тобто супротив щодо системи повинен йти зсередини [3, с. 8–10]. Для багатьох дослідників альтернативою до Фуко і Габермаса є позиція Грамші.

Висновки. Отже, культурна політика з'явилась в післявоєнний період, що супроводжувався кардинальними змінами в політиці, культурі, міжнародних відносинах, та економіці. Створення в 1956 році у Франції міністерства культури символізувало підвищену увагу до сфери культури та її регуляції в західних демократіях. ЮНЕСКО було тією організацією, що поширила ідею культурної політики серед країн-учасників, а також створила середовище для дослідження культури. Розуміння культури лише як сфери мистецтва продукувало відповідні культурні політики, які, насамперед, орієнтувались на субсидування мистецтва, що змінилось з переоцінкою поняття культура та переходом до постфордистської інформаційної економіки.

Культурна політика – це поєднання теорії і практики, а її втілення в політичному вимірі залежить від цінностей конкретного суспільства, інтересів різних політичних партій та їхніх ідеологій, а також потреб громадянського суспільства й окремих груп населення. За останні десятиліття дослідження культурної політики обросло багатьма теоретичними підходами, а cultural policy studies є міждисциплінарним академічним полем, яке поєднує науковців і практиків, політиків та експертів. Дискусія Тоні Беннетта та Джима МакГігана показує сучасні тенденції розвитку культурної політики та можливості впливу на владу задля якісних зрушень у суспільстві.

Список використаної літератури

1. Bennett T. Putting Policy into Cultural Studies / Grossberg L., Nelson C., Treichler (eds.). Cultural Studies. Routledge. New York and London. 1992. p. 788.
2. Durrer V., Miller T., O'Brien D. Toward global cultural policy studies. The Routledge Handbook of Global Cultural Policy. Routledge. London and New York. 2018. p. 627.
3. Frenander A., Jönsson M. What are they doing, the cultural policy researchers? or The theoretical universe of cultural policy research (part 1). URL : https://www.researchgate.net/publication/277032181_What_are_they_doi.
4. Gray C. Analysing cultural policy. Incurrigibly plural or ontologically incompatible. International Journal of Cultural Policy, 16(2). 2010. P. 215–230.
5. Hartley J. A Short History of Cultural Studies. Sage Publications Ltd. London. Thousand Oaks. New Delhi. 2003. P. 189.
6. Lawson S. Culture and Context in World Politics. Palgrave Macmillan UK. 2006. P. 263.
7. Lindroos K. The Concept of Culture in the era of cultural studies / Ahponen P., Kangas A. (eds.) Construction of Cultural Policy. Jyväskylä: SoPhi 94. 2004. P. 187–208.
8. MacDowall L. et al. Making culture count. The politics of cultural measurement. Palgrave Macmillan. P. 304.
9. McGuigan J. Cultural Analysis and Policys in the Information Age / Ahponen P., Kangas A. (eds.) Construction of Cultural Policy. Jyväskylä: SoPhi 94. 2004. P. 125–150.
10. Nash K. The Cultural Turn in Social Theory. Towards a Theory of Cultural Politics. Sociology, 35(1). BSA Publications Limited. 2001. P. 77–92.
11. O'Brien D. Cultural Policy. Management, value and modernity in the creative industries. Routledge. London and New York. 2014. P. 166.
12. Paquette J., Redaelli E. Arts Management and Cultural Policy Research. Palgrave Macmillan. 2015. P. 162.
13. Pyykkonen M., Simanainen N., Sokka S. – Introduction – O Culture, Where Art Thou? // Pyykkönen M., Simanainen N., Sokka S. What About Cultural Policy? Interdisciplinary Perspective on Culture and Politics. Jyväskylä: Kirjoittajat ja Minerva Kustannus Oy. Helsinki. 2009. 368 p.

CULTURAL POLICY STUDIES AS ACADEMIC FIELD

Bohdan Bilobrovets

Zhytomyr Ivan Franko State University
Shevchenko str., 85, Zhytomyr, 10024, Ukraine
e-mail: andreslouismoreau@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-2628-3008

The article analyzes the emergence and formation of the academic field of cultural policy studies and its main theoretical approaches in the context of global changes. The author shows that the dissemination and implementation of cultural policy in practice created the need for study of this

phenomenon, the formation of the theoretical foundation and approaches as well as a critical assessment of the practical implementation of various models of cultural policy. World War II was the starting point for radical changes, both in the national policies of various states and in the international arena.

Changes in politics took place alongside/together with global changes such as the emergence of new forms of culture and transition to the post-Fordist information economy. Along with the change of world trends in culture, economy, and politics, the understanding of the term culture has changed from 'culture' as an object to 'cultural' as a signification of the phenomena of the modern late capitalist world. In turn, the anthropological definition of culture began to be used at the political level and administrative documents. Culture has also been recognized as a universal basis for social development at all levels.

The article describes the differences between disciplinary, multidisciplinary, and transdisciplinary approaches in the context of the development of cultural policy studies and art management. Although today cultural policy studies are more of an interdisciplinary field of study, everything is moving towards transdisciplinarity. The academic field of cultural policy studies is extremely complex and diverse, as well as characterized by fragmentary and heterogeneous knowledge.

The author shows that the cultural turn has strongly influenced the humanities and social sciences and also led to the politicization of knowledge. Cultural turn manifested itself in cultural studies. Social philosophy, namely Marxism, neo-Marxism, critical theory, and the works of Antonio Gramsci were the main theoretical base for cultural studies. Tony Bennett wanted to get rid of the radical rhetoric of cultural studies. Hence, he created a new academic field in the 1990s, namely cultural policy studies. From this point forward started the discussion about the nature of the research field and the further path of cultural policy studies which is most vividly expressed in the works of Tony Bennett and Jim McGuigan. Bennett's position is based on the work of Michel Foucault and calls for the formation of «cultural technicians» that aim to change the system from within. Jim McGuigan, in turn, addresses Jürgen Habermas and defends the critical approach of intellectuals and believes that power must be influenced from the outside, through the public sphere and civil society.

Key words: culture, cultural policy, cultural policy studies, cultural turn.

УДК 130.1:[316.324.7:37]

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.8>

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ В ДИСКУРСІ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ СИСТЕМИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Василь Зінкевич

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

вул. І. Франка, 24, 82100, м. Дрогобич, Львівська область, Україна

e-mail: Zinkevych1971@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-1004-1685

У статті аналізується динаміка розвитку педагогічної науки, яка забезпечувала саморозгортання індустріальної освіти у дискурсі життєвого циклу соціальних систем; відзначається видозміна педагогіки залежно від якості фундаментальної науки; характеризується розвиток, стан і специфіка педагогічної науки на першому етапі як стихійної, на другому – як класичної, на третьому – як концептуальної, на четвертому – як гібридної.

Із позицій мети нашого дослідження ми звертаємо увагу на те, що фундаментальна і прикладна наука не спромоглася на сьогодні розробити оптимальну теорію освіти, незважаючи на те, що на попередньому етапі в галузі філософії було виокремлено специфічний напрям – філософію освіти. Причину цього ми вбачаємо в тому, що сучасна наука наштовхнулася у сфері соціального розвитку на процеси соціальної аномії, агресивної політики певних країн, переплетені з тривожністю й розпачем пересічної людини, стурбованою невиразністю перспектив освіти щодо її працезабезпечення. Не варто забувати, що стан занепаду системи індустріальної освіти супроводжується суперечностями, розв'язання яких веде до створення нової системи освіти інформаційної доби. Наша робоча гіпотеза полягає в тому, що глобалізація й інформатизація є проявленням новаторства, що виникає у сфері фундаментальної науки, але згодом вестиме до нової системи освіти, піднімаючи її з індустріального на інформаційний рівень. По-перше, фундаментальна наука, що складає основу освіти, пройшла три етапи саморозгортання, відомого в спеціальній літературі як три хвилі науково-технічної революції; по-друге, у її лоні синхронно визривала педагогіка як специфічна галузь знань щодо способів внесення наукових знань у свідомість людини, подолавши достатньо тривалий шлях від невизнання і засудження в ненауковості до стихійної «класичної» і далі – до концептуальної та гібридної форм педагогіки; по-третє, ми переконалися, що саморозгортання змісту індустріальної освіти щаблями збагачення її системності, яка на кожному етапі постійно ускладнюється і набуває сталості. У все це обумовлюється визріванням нового «соціального організму планети» у такій послідовності: природниче – технічне – наукове – технологічне знання. Поза усвідомленням і розкриттям наявних та очікуваних суперечностей планетарного масштабу ми не зможемо раціонально розуміти, із чого і яким чином має формуватися система освіти інформаційної доби.

Ключові слова: наука, педагогіка, індустріальна освіта, життєвий цикл, система, стихійна-, класична-, концептуальна-, гібридна педагогіка.

Вступ. Педагогічна наука зародилась природним шляхом і саморозгорталась у лоні фундаментальної науки. Динаміка зміни стану педагогічної науки у просторі індустріальної цивілізації відкриває перед нами напружену картину саморозгортання теоретичної думки світової спільноти, що радикальним чином постійно змінювала зміст системи освіти і просувала її етапами життєвого циклу від народження до занепаду. На етапі зародження це була стихійна педагогічна підтримка навчально-виховного процесу,

що забезпечувалась за участю філософів і вчених, що намагалися одночасно вести наукову і освітню діяльність. На етапі зростання педагогічне забезпечення індустріальної освіти набувало системного характеру, що згодом отримало визначення як класична педагогіка. Ми пропонуємо з'ясувати основні метаморфози змісту системи індустріальної освіти в горизонті розвитку світової науки, зокрема її педагогічного напрямку. Нагадуємо, що фундаментальна наука збагачує наше розуміння науковим знанням, яке для внесення його у структуру свідомості особистості потребує спеціальної теоретичної і технологічної обробки з боку її педагогічної ланки за кількістю, послідовністю і формами подачі у відповідній національній/ментальній або регіональній, наприклад, європейській /мусульманській або ж планетарній системі освіти загалом.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Класична педагогіка, як і філософія, своїми положеннями, ідеями, концепціями протягом віків забезпечувала й продовжує ще впливати на підготовку людини до життя через розуміння нею рівня й результатів технологічного освоєння дійсності, матеріального та духовного багатства – основної суті поняття «цивілізація» [1, с. 770]. Яким чином змінюється динаміка розвитку педагогічної науки у дискурсі життєвого циклу індустріальної освіти – одне із досліджуваних нами питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія педагогіки як цілісної теорії виховання людини починається з епохи перших буржуазних революцій в Європі і пов'язана з ім'ям чеського мислителя Я. А. Каменського, який, узагальнивши і теоретично осмисливши практику європейського виховання, створив струнку педагогічну систему. У «Великій дидактиці» Я. А. Каменського розглянуто основні проблеми навчання й виховання [2, с. 416]. Дана проблема постійно перебуває у полі зору як зарубіжних так і вітчизняних науковців, соціологів, менеджерів, педагогів, філософів освіти таких як: С.У. Гончаренко [3], Г.П. Климова [4], Р. В.П. Андрущенко [5], Л. Альтюссер [6], А.Н. Джуринский [7]. Зрозуміло, що у нас немає можливості навіть вказати на основні ідеї цих учених, які без сумніву збагатили навчально-виховний простір системи індустріальної освіти.

Мета статті – дослідити, яким чином педагогічна наука забезпечувала саморозгортання індустріальної освіти у дискурсі життєвого циклу соціальних систем. Із позицій мети цього дослідження ми маємо звернути увагу на те, що фундаментальна і прикладна наука не спромоглася за цей час розробити теорію освіти, незважаючи на те, що на попередньому етапі в галузі філософії було виокремлено специфічний напрям – філософію освіти. Причину цього ми вбачаємо в тому, що сучасна наука наштовхнулася у сфері соціального розвитку на процеси соціальної аномії, відвертої агресивної поведінки деяких країн і розпач пересічної людини, що масово «впала» у стресовий стан.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з епохи Англійської буржуазної революції 17 століття в розвитку педагогічної думки можна виділити дві основні течії: з одного боку, продовжувала зберігати пануюче положення феодальна для клерикалізму концепція виховання, з іншої – починає складатися нове, буржуазне трактування виховання як засобу формування діяльної людини, підготовки її до життєвої боротьби за власне благополуччя. Яскраві вирази нових ідеалів виховання отримані в працях англійського філософа-просвітителя Джона Локка, що висунув на перший план проблеми етичного й фізичного виховання й утилітаристського підходу, що з'явився родоначальником, до освіти й навчання. Важливе значення мала боротьба Локка проти теорії природжених ідей. Спираючись на вчення Локка про природну рівність людей, передові французькі мислителі (К. А. Гельвецій, Д. Дідро, Ж. Ж. Руссо та інші) розвивали положення про вирішальну роль виховання і середовища у формуванні особи. Дідро, зокрема, одним

з основних завдань виховання вважав розвиток індивідуальності людини. Французькими матеріалістами обґрунтовувалася й популяризувалася ідея реальної освіти, яка повинна була витіснити так звану схоластичну утворену освіту. Найбільший внесок у розвиток педагогічної думки в 18 столітті вніс Ж. Ж. Руссо, який являється основоположником концепції природного, вільного виховання. Руссо спробував намітити завдання, зміст і методи виховання й навчання дітей, виходячи з особливостей їх фізичного й духовного розвитку на різних вікових етапах; висунув вимогу активізувати методи навчання дітей. Вплив ідей Руссо простежується в демократичних проектах реформи народної освіти у Франції в період революції 1789–1793 рр., діяльності німецьких філантропістів (Х. Р. Зальцман, І. Г. Кампе і ін.), що створили оригінальні педагогічні установи інтернатного типу і поклали по суті початок теоретичної розробки педагогіки як науки.

Педагогічна думка у 18-19 столітті випробувала дію ряду положень німецької класичної філософії (І. Кант, І. Р. Фіхте, Р. В. Ф. Гегель). У розробці ж власне педагогічної проблематики важливим етапом була діяльність швейцарського педагога-демократа І. Р. Песталоцці, який спробував побудувати теорію виховання й навчання на базі даних психології. Досвід і думки Песталоцці, що стосувалися розвитку дитини в процесі навчання і виховання, питань трудового навчання, методів первинного навчання читання, листу, рахунку, географії і ін., з'явилися стимулом для розвитку науки про виховання в 1-й половині 19 століття. Песталоцці був першим теоретиком народної школи.

У першій половині 19 століття німецький педагог, психолог і філософ І. Ф. Герbart зробив спробу представити педагогіку у вигляді науково-обґрунтованої теорії, що спирається на філософію й психологію (перша обґрунтовує цілі виховання, друга дозволяє відшукати правильні шляхи досягнення цієї мети). Ряд положень Гербарта (роль інтересу в навчанні, що виховує характер навчання, структура навчального процесу й ін.) були використані в подальшому розвитку педагогіки [8, с. 742]. Проте разом із цим буржуазними педагогами були засвоєні й консервативні сторони вчення Гербарта, що знайшли вираз у його теорії управління дітьми, яка по суті приводила до придушення особи дитини за допомогою детальної розробленої системи обмежень і покарань.

Значний внесок у розробку педагогіки взагалі й дидактики особливо вніс німецький педагог-демократ 19 століття Адольф Дістервег, який як один із найважливіших принципів виховання висунув принцип культурної відповідності – обліку в процесі виховання всієї сукупності даних культури, історії, економіки, характерних для країни й народу [9, с. 355]. Цей принцип разом з ідеєю природовідповідності виховання (яку обґрунтовували, трактуючи її, правда, по-різному, Каменський, Руссо, Песталоцці) значно збагатив педагогіку.

Наприкінці 19 століття виник рух так званої реформаторської педагогіки. Її прихильники висловлювали інтереси різних прошарків буржуазії (що боролися між собою, але одноставно виступали проти пролетаріату та його ідеології), але, разом із тим, вони критикували схоластичний зміст і догматичні методи навчання в школі, що пригнічувала особу учнів. Представники різного перебігу реформаторської педагогіки («нового виховання», «трудова школа», «руху за художнє виховання», «педагогіки особи» і інших) виступали за вільний розвиток індивідуальності кожної дитини, розробку нових організаційних форм і методів навчання, зміну змісту шкільної освіти, посилення виховного аспекту діяльності школи. Ідеї й концепції таких діячів реформаторської педагогіки, як Джон Дьюї, Георг Кершенштейнер, Л. Гурлітт, Р. Шаррельман, О. Декролі, Марія Монтессорі, А. Фербер і ін. панували в буржуазній педагогіці до середини 20 століття, але зберегли в тій чи іншій мірі свій вплив і досі» [9, с. 355].

На етапі зрілості педагогіка продуктивно забезпечувала навчально-виховний процес шляхом теоретичного осмислення освітянської діяльності. Виникли не тільки стала система підготовки педагогічних кадрів, але й з'явилися центри педагогічної антропології, що запропонували освітянській громаді на Сході і Заході сукупність парадигм навчання і виховання молодого покоління.

Це свідчить про те, що на етапі зрілого функціонування педагогіка забезпечувала потребу освітянської галузі концептами під потребу дня. І коли життя висунуло на перший план проблему мультикультурної і міжкультурної освіти, то вона знайшли своїх нових теоретиків.

На етапі занепаду педагогічне забезпечення лягло на плечі філософів освіти, які активно почали пропонувати різні парадигми організації освіти в умовах настання соціального Хаосу. При цьому вважається, що класична педагогіка в умовах багатоваріантності суспільного розвитку та багатомірності сучасного світу здатна обслуговувати в основному статично постійну, незмінну модель соціальної реальності. Її завдання – у пристосуванні людини до соціальних явищ, які є нерухомими, не здатними до самозміни. Це означає, що положення класичної педагогіки у сьогоденні почали обезцінюватись.

Питому вагу у новій сфері педагогічної науки займає адаптивна педагогіка. Ось як її оцінює В.І. Бондар: «З урахуванням динамічної моделі розвитку соціальної реальності, пов'язаної з різними нестандартними ціннісними орієнтаціями і поведінковими стратегіями людини, адаптивна педагогіка в умовах безперервної мінливості соціального середовища здатна допомогти кожному суб'єкту знайти надію і забезпечити спроможність досягти спочатку ззовні поставленої, а потім і власно мотивованої мети. Соціально-технологічна модель поведінки людини в умовах постійно змінюваних соціальних явищ і норм ставлення до них і до себе продовжує і доповнює динамічну модель, надає їй конструктивної спрямованості, завдяки чому людина творить обставини, а не навпаки. Соціально-технологічна модель – це бачення соціальних процесів з погляду можливих напрямів, форм і способів їх оптимізації, вироблення вмінь оцінювати передбачувані результати і наслідки, приймати рішення за мінімізації ймовірних помилок. Йдеться про формування соціально-технологічної культури особистості, яка включає в себе вміння аналізувати соціальні системи, знати їхні структури, розуміти логіку і потенціал розвитку як передумови соціалізації людей в різні періоди їх розвитку: в дитинстві, підлітковому віці, юності, в дорослому віці і навіть старості. Із цього випливає, що соціалізація особистості відбувається в умовах різних моделей соціальної реальності з тією різницею, що в одних соціальних умовах людина формується як пасивний громадянин, а сама соціалізація розглядається як процес її стихійної адаптації до суспільства, а в інших бере активну участь у процесі соціалізації і не лише адаптується до соціуму, а й впливає на своє оточення, виявляє власну творчу ініціативу. Йдеться не про суб'єкт-об'єктні стосунки в соціальних процесах, коли суб'єктом впливу виступає суспільство, його виховні інституції, а людина – їхній об'єкт, а про активну дію суб'єкт-суб'єктного підходу, основоположниками якого вважаються американці Чарльз Кулі і Джордж Герберт Мід. Соціалізацію як процес, що реалізується на засадах суб'єкт-суб'єктного підходу, можна розглядати як розвиток і саморозвиток людини в процесі засвоєння і творення культури, взаємодії людини із стихійними і доцільно створюваними умовами життєдіяльності на всіх періодах вікового розвитку» [10].

Оскільки освіта тісно переплетена зі змінами у суспільстві і напрямку залежить від пануючого світогляду і панівної ідеології, то коректно сказати, що на початку ХХІ ст. настав час гібридної педагогіки. Динаміка трансформації педагогічної думки у добу індустріалізму подана в таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка трансформації педагогічного забезпечення освіти
в горизонті індустріальної доби**

ЕТАП/ ЧИННИК	ЗАРОДЖЕННЯ	ЗРОСТАННЯ	ЗРІЛІСТЬ	ЗАНЕПАД
<i>Часовий вимір (роки)</i>	<i>XVI–XVII ст.</i>	<i>кінець XVIII – кінець XIX</i>	<i>кінець XIX ст. – 70 роки XX ст.</i>	<i>70 роки XX – початок XXI ст.</i>
<i>Педагогічне забезпечення</i>	<i>Стихійна педагогіка, андрогогіка</i>	<i>Класична педагогіка</i>	<i>Концептуальна педагогіка</i>	<i>Гібридна педагогіка: міжнародна, глобальна, консервативна</i>

Таким чином, педагогічна галузь нині досягла значного розвитку як у структурно-му так, і у функціональному відношенні. Закономірно, що на її функціонування впливає стан фундаментальної науки, що перейшла у форму технонауки. Ця обставина видозмінила діяльність педагогічної науки. Остання також вдарилась у сферу розробки технологій головним чином навчання, не приділяючи достатньої уваги вихованню або, ширше, соціалізації особистості.

Цьому сприяє той факт, що провідну роль на сучасному етапі соціального розвитку світової спільноти відіграє нова форма суспільства, що несе йому інформаційну перспективу. Тому на поверхні соціального життя ми спостерігаємо, як саме суспільство пішло уперед і тому швидко збагачує наше життя мережами, інформаційними банками, одним словом, ІТ-технологіями навчання, наприклад, технологіями тестування.

Протягом першої чверті XXI ст. система освіти чітко довела, що нова доба вимагає не тільки нових способів навчання і виховання, а й виявила на практиці потяг до якісно нових професій, про які до цього і мови не було. Якщо мова йде про педагогічну сферу, то для неї потрібні: модератор, розробник освітніх траєкторій, тьютор, організатор проектного навчання, координатор освітньої онлайн-платформи, ментор стартапів, ігромастер, ігропедагог, тренер по майнд-фітнесу, розробник інструментів (формування) навчання станів свідомості особистості і групи та ін.

Якщо поглянути на сферу менеджменту XXI ст., то, відповідно, потрібні: аналітик мереж, системний аналіз в галузі, консультант у конкретній сфері (взаємовідносин, товару, послуг), тайм-брокер, координатор виробництв в розподілених спільнотах, трендвотчер/форсайтер, віртуальний адвокат, менеджер портфеля корпоративних венчурних фондів, корпоративний антрополог, координатор програм розвитку спільнот, персональний бренд-менеджер, менеджер з кроскультурної комунікації, модератор спільнот користувачів, менеджер з управління онлайн-продажами, проектувальник індивідуальної фінансової траєкторії та ін.

При цьому специфіка інформаційної доби накладає на майбутніх фахівців низку нових вимог, які реалізуватимуться в конкретних компетентностях. Серед них: креативне системне мислення; уміння приймати управлінські рішення і нести за них відповідальність; працювати у команді над вирішенням поточних проблем; уміти презентувати себе і результати виконаної роботи.

Ясно, що для задоволення таких інноваційних потреб із боку споживачів освітніх послуг вітчизняна педагогічна наука повинна увійти у турборежим, оскільки інакше вона не буде встигати за наробками фундаментальної науки і потреб духовного виробництва, що спеціалізується не на розбудові важковагової і великозатратної матеріальної бази,

а зорієнтована на швидкоплинні інформаційні технології задоволення потреб. Одночасно це означає, що значно зросли вимоги до інтелектуальних можливостей робітника, розвинути які можна тільки завдяки когнітивній педагогіці. Настає саме її час.

Висновки та перспектива подальшого розвитку проблеми. На основі вищевикладеного ми переконалися, що педагогіка як технологічний засіб адаптації напрацювань фундаментальної науки в навчально-виховний процес на початку ХХІ ст. зайшла у глухий кут.

Це трапилось із-за декількох причин соціально-економічного і культурно-політичного характеру, а саме:

- по-перше, фундаментальна наука змінила генеральний напрям власного розвитку і перейшла на шлях оволодіння духовною сферою планетарного розвитку до чого сучасна педагогіка виявилася не зовсім готовою;

- по-друге, на перший план вийшло духовне виробництво, що займає нині лідируючу позицію з усіх видів задоволення потреб світової спільноти;

- по-третє, розвиток суспільства різко пішов у розвиток і далеко випереджає розвиток не тільки можливості людини-виробника, але й людини-споживача;

- по-четверте, сучасне масове виробництво вимагає від робочої сили такі компетенції, про які у системі професійної освіти нічого не чуто і навіть інноваційні освітні програми не націлені на їх формування;

- по-п'яте, філософія освіти, на яку педагоги мали надію, що вона забезпечить світогляд, методологію і теорію освіти на практиці, себе не виправдала, і тому в нас немає теоретичного уявлення про мейнстрим розвитку системи інформаційної освіти;

- по-шосте, у сферу освітньої діяльності втрутився якісно новий чинник її організації – персоналізація/індивідуалізація освіти, що докорінно має переструктурувати національні системи загальної і професійної освіти;

- по-сьоме, активні дії органів управління освітою різного рівня, не розуміючи природу соціальної кризи і мейнстриму соціального розвитку, намагаються всіляко жорстким адмініструванням «спастися» систему індустріальної освіти і тому своїми діями вони тільки швидше заганяють нас у глухий кут технократизму.

Якісно нова філософія і сучасна фундаментальна наука мають нам подати ідею, як глобалізація і інформатизація сформулюють якісно нову систему освіти, що піднімає нас у сферу фундаменталізації планетарного життя, і тому має бути, за нашим прогнозом, адекватною до вимог ХХІ ст. і, можливо, всього третього тисячоліття. Тож освітяни і педагоги мають бути готові відмовитись від конвеєрного принципу організації навчально-виховного процесу і сміливо перейти до масового проектування якісно нової системи освіти інформаційної доби, оскільки часу «на розкачку» у нас просто немає. Наскільки швидко треба змінюватись педагогіці і педагогам сьогодні, видно по тезаурусу, яким користуються школярі середньоосвітньої школи, не кажучи вже про студентів.

Список використаної літератури

1. Павленко О. Цивілізація. Політична енциклопедія / ред. кол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 770 с.
2. Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. Москва : Педагогика, 1989. 416 с.
3. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне : Волинські обереги, 2012. 192 с.
4. Климова Г.П. Образование в контексте цивилизационного развития: монография. Харьков : Издатель ФЛ-П – Вапнярчук Н.Н., 2007, С. 152.
5. Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.

6. Альтюссер Л. Идеология та державні ідеологічні апарати. *Спільне*. № 3: Політика освіти, 2010.
7. Джури́нский А.Н. История педагогики и образования : учеб. для бакалавров. Москва : Юрайт, 2016, 354 с.
8. Гербарт, Йоган Фридрих. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наукові редактори) І.О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, Абрис, 2002, 742 с.
9. Педагогический энциклопедический словарь / Под ред Б.М. Бим-Бада. Москва, 2003. 355 с.
10. Бондар В.І. Класична та адаптивна педагогіка в умовах багатоваріантного розвитку вищої педагогічної освіти. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки : збірник наукових статей*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. СХХV (125). С. 5–15.

PEDAGOGICAL SCIENCE DEVELOPMENT DYNAMICS IN THE DISCOURSE OF THE LIFE CYCLE OF THE INDUSTRIAL EDUCATION SYSTEM

Vasyl Zinkevych

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
1. Franko str., 24, 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine
e-mail: Zinkevych1971@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1004-1685*

The article analyzes the dynamics of pedagogical science development, which provided the self-deployment of industrial education in the discourse of the life cycle of social systems; there is a change in pedagogical science depending on the quality of fundamental science; the development, state and specificity of pedagogical science are characterized as spontaneous at the first stage, at the second – as classical, at the third – as conceptual, at the fourth – as hybrid.

From the standpoint of the purpose of this study, we draw attention to the fact that during this time basic and applied science has failed to develop an optimal theory of education, despite the fact that philosophy of education was identified at a previous stage as specific direction in the field of philosophy. We see the reason for this in the fact that modern science in the field of social development has come across processes of social anomie, aggressive behavior of certain countries, connected with the anxiety and despair of the average person, concerned about vagueness of educational prospects in employment. We must not forget that the state of decline of the industrial educational system is accompanied by contradictions, the solution of which leads to the creation of new educational system of the informational age. Our working hypothesis is that globalization and informatization are just a manifestation of the innovation arising in the field of fundamental science, and then will bring to a new educational system, that is to raise it from industrial to informational level. Firstly, the basic science that forms the basis of education, has passed three stages of self-deployment, known in the specific literature as three waves of scientific and technological revolution; secondly, in its bosom pedagogy matured synchronously as a specific branch of knowledge about the ways of introducing scientific knowledge into human consciousness, and therefore it has come a long way from non-recognition and conviction in non-science to spontaneous “classical”, and then – to conceptual and hybrid forms of pedagogy; thirdly, we are convinced that self-deployment of industrial educational content by the enrichment stages of its system, which is constantly being complicated and acquired stability at each stage – due to the maturation of the new “social organism of the planet” in the following order: natural – technical – scientific – technological knowledge. Without realizing and developing existing and expected contradictions on a planetary scale, it is impossible to understand rationally of what and how the information age system will emerge.

Key words: science, pedagogy, industrial education, life cycle, system, spontaneous-, classical-, conceptual-, hybrid pedagogy.

ФІЛОСОФСЬКА СЕМІОТИКА І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

УДК 16

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.9>

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОГО АСПЕКТУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Катерина Бура

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна

e-mail: burakateryna@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4147-9751

Сьогодні процес прийняття рішень стає предметом вивчення різнопрофільних дисциплін. Актуальність цього явища зумовлена потребами галузей сучасного життя: менеджменту, політики, бізнесу, освітньої та наукової сфер тощо. Процес ухвалення рішень нерозривно пов'язаний із логіко-філософськими та аргументативними напрацюваннями. Сучасна теорія аргументації є міждисциплінарною науковою галуззю, до сфери інтересів якої належать пошуки інструментарію, найбільш ефективного для досягнення переконання аудиторії та прийняття рішень в умовах невизначеності.

Теорія та практика аргументації спрямована на вивчення сприятливих чинників для розвитку аргументативних навичок. Останні відіграють ключову роль у виборі найбільш релевантних аргументів, доказів чи пояснень, які б виступали на підтримку тієї чи іншої позиції. Аргументація є невідокремною частиною нашого повсякденного життя. Релевантні, обгрунтовані аргументи необхідні для прийняття виважених рішень, а також стають основою для виведення прийнятних висновків.

Нині актуальним є вміння обгрунтовувати власну позицію, здійснювати вибір, визначати напрямок наукових досліджень тощо. Теорія аргументації відкриває шлях до активної та творчої комунікації, до пошуку порозуміння та засад, на яких будуються позиції опонентів. Сучасний світовий дискурс потребує більш ефективних засобів для ведення полеміки та застосування інноваційних методів переконання та впливу. Теорія аргументації не лише допомагає вирішити конфліктні ситуації, що виникають під час соціальних процесів, а й дає практичні рекомендації щодо досягнення певної мети.

Наразі аргументацію доречно розглядати з позиції мультимодальності, тобто акцентувати увагу як на вербальному, так і невербальному (візуальному, звуковому) модусі. Дослідження в межах мультимодальної аргументації на сьогоднішній день носять здебільшого теоретичний характер. При цьому прикладному виміру досліджуваної проблематики науковці досі не приділяють достатньо уваги. Саме тому акцент на практичному застосуванні інструментарію мультимодальної аргументації посприє підвищенню ефективності його використання та отримання практичної користі. Окрім цього, методологія використання різноманітних модусів аргументації знаходить своє застосування у політичних практиках, у процесі ведення переговорів та дебатів, в розробках штучного інтелекту, в юридичній та маркетинговій сферах тощо.

Ключові слова: ухвалення рішень, аргументація, мультимодальність, модуси аргументації, фінансові ринки.

Актуальність теми дослідження та постановка проблеми. У наш час дослідники аргументації починають звертати увагу не лише на теоретичні, але й на емпіричні аспекти цього явища. Акцент ставиться на розгляді відношень та зв'язків, які існують між

модусами аргументації. Необхідність з'ясування, яким чином досягається більш ефективне переконання аудиторії, зумовлює інтерес дослідників до мультимодальної аргументації, а саме – до її прикладних аспектів, тобто галузей її застосування.

Метою дослідження є виявлення можливості застосування інструментарію мультимодальної аргументації для прийняття рішень щодо питань, які пов'язані з особливостями фінансових ринків.

Досягнення мети цієї статті здійснюється шляхом розв'язання таких завдань:

1. Охарактеризувати явище мультимодальної аргументації крізь логіко-філософську призму.

2. Виділити структурні елементи мультимодальної аргументації та показати шляхи їх застосування на прикладі фінансових ринків.

3. Продемонструвати роль сумніву у процесі ухвалення рішень.

Постановка вищезазначених завдань пов'язана з необхідністю наукового та соціокультурного вивчення аргументативних навичок. Ба більше, сучасні світові дослідження у цій галузі прагнуть об'єднати теоретичні та прикладні аспекти, зосереджуючись, здебільшого, на останніх. Підтвердженням цього є поява нового емпіричного підходу, що полягає у збиранні емпіричних доказів та використанні їх для узагальнення теоретичного матеріалу [2; 8; 10; 16; 17]. Це свідчить на користь міждисциплінарного характеру сучасних аргументативних досліджень і їхнього зв'язку з вивченням соціології, критичного мислення та теорії прийняття рішень.

Мультимодальна аргументація як сучасний напрям логіко-філософських досліджень. Сучасна теорія аргументації характеризується підвищенням інтересу дослідників до невербальних елементів аргументативного процесу. До останніх відносяться візуальний, звуковий, смаковий модуси аргументації, які необхідно враховувати при визначенні поля дослідження теорії та практики аргументації. Зазнає змін не лише саме визначення терміну «аргументація», але й модифікуються підходи до вивчення та дослідження цього явища. Увага акцентується на «позатекстових» аргументах, які у поєднанні з вербальними підсилюють ефект переконання аудиторії.

Людське спілкування за своєю природою є мультимодальним. Співрозмовники сприймають інформацію за допомогою різноманітних каналів (слухового, зорового, тактильного тощо), аналізуючи її і утворюючи цілісне повідомлення. Коли під час аргументативного процесу використовується більше, ніж один модус (mode), який спрямований на просування певної точки зору та дослідження її прийнятності, таку соціальну діяльність можна визначити як *мультимодальну аргументацію* [6, с. 6]

Дослідження в межах мультимодальної аргументації відрізняються своїм прикладним характером, адже аргументація знаходить своє застосування у різноманітних сферах людського життя та наукових галузях, таких як право, етика, психологія, риторика тощо. Це свідчить про міждисциплінарний характер дослідження. Запропонована проблематика є релевантною сьогодні, про що засвідчують відповідні періодичні видання, монографії, наукові конференції, круглі столи та ін. [1, 9; 17; 19; 20; 22].

Застосування слів та речень залучає вербальний модус аргументації (verbal mode of arguing); побудова аргументації з використанням образів звертається до візуального модусу (visual mode of arguing); апеляція до смаку як компоненту аргументації повідомляє про модус «за смаком» (mode of arguing by taste). За Л. Грорке, потреба в дослідженні мультимодальної аргументації зумовлена предметом її вивчення, а саме аналізом різноманітних модусів та шляхів їхнього поєднання у багатоманітних життєвих суперечках [13, с. 140]. Таким чином мультимодальна теорія значно розширює те, що є семантично значливим для розгляду аргументації.

Структурні елементи мультимодальної аргументації. Серед структурних компонентів мультимодальної аргументації можна виділити, перш за все, (1) вербальні (verbal), (2) візуальні (visual) та (3) звукові (sound). Вербальна аргументація є найбільш вивченою та розробленою, адже інтерес до неї постає ще за часів Античності. Невербальні аргументи починають зосереджувати на собі увагу вчених набагато пізніше, а саме – наприкінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя. Найбільш розвинутою серед невербальних компонентів є візуальна аргументація, менш дослідженою – звукова, тоді як на аргументи запаху та смаку інтерес наукової спільноти майже не був звернений.

Експлікуючи вербальну аргументацію, слід звернутися до наукового доробку Девіда Хітчкока (David Hitchcock), де він стверджує, що вербальна аргументація – *«це комплекс стверджувальних міркувань, що складається з (1) акту висновування (an act of concluding), (2) одного чи більше актів засновування (one or more acts of premising) та (3) вираженого чи прихованого вербального слідування, який визначає, що висновок слідує із засновків (a stated or implicit inference word that indicates that the conclusion follows from the premises)»* [14, с. 102].

У другій половині ХХ сторіччя поширення візуальних елементів – фотографій, відеороликів, кіно, образотворчого мистецтва – зумовило появу інтересу до них з боку логиків та філософів. Проте цей інтерес не був одностайним і його поширення відбувалося протягом декількох десятиліть. Не всі теоретики аргументації погоджувалися з вагомістю ролі візуальних аргументів. Критика, яка спліткала візуальну аргументацію, найчастіше акцентувала увагу на тому, що невербальні компоненти не здатні існувати самостійно. Їхнє існування зумовлене вербальними чинниками, на підтримку яких вони і висуваються.

Так, якщо звернутися до Д. Флемінга (D. Fleming), то можна побачити таку тезу: єдина роль, яку здатні виконувати візуальні образи, музика, смак тощо – це підтримка вербальних засновків, і можливо, це лише в тому випадку, коли невербальні пропозиції вербально закріплені [11, с. 152].

Схожа позиція прослідковується і в Р. Джонсона (R. Johnson). Він відкидає можливість невербальних компонентів, стверджуючи, що останні цілковито залежать від вербальної аргументації. Однак зворотню залежність прослідкувати неможливо. Коли мова заходить про перехід від зображень, звуків, запахів тощо до встановлення пропозицій, цей процес або нечітко визначений, або не є цілковито зрозумілим. Його усвідомлення залежить від вербальної аргументації та вербального вираження міркувань. Підсумовуючи, за Р. Джонсоном, реконструкція та сприйняття невербальних компонентів саме як аргументів спирається на здатність «перекласти» останні на слова та речення, що цілковито залежить від вербального модусу [15].

Проте ті дослідники, які визнають невербальні аргументи, наголошують на тому, що критики візуальних, звукових, смакових компонентів тощо є заангажованими тими методами, якими вони звикли досліджувати аргументацію, та зосереджуються лише на вербальній парадигмі (уявлення про аргументи як про сукупність слів), не тільки випускаючи з поля зору невербальні елементи, але й не визнаючи спорідненості між словами та іншими символічними формами [4, с. 1].

Уявлення про аргументацію розгалужується, і остання більше не сприймається винятково як вербальна. Візуальні аргументи часто використовуються для надання доказів щодо певного висновку. Зображення, графіки, відео, діаграми тощо є прикладами візуальних аргументів. Частіше за все вони підкріплюються вербальними, однак бувають випадки, коли саме наше споглядання певного зображення є головним елементом міркувань. Таке споглядання передбачає переконання аудиторії у висновку певного міркування.

Одним із пунктів критики візуальної аргументації є її принципова відкритість. Візуальні аргументи можуть бути витлумачені по-різному, а це призводить до ризику, що інтерпретатор може додати занадто багато «зайвих» та «невідповідних» сенсів, опиняючись

у пастці неправильно витлумачити наміри автора або контекстуальне використання, що супроводжує певний візуальний матеріал. Отже, необхідно звертати увагу на контекст, в якому застосовуються ті чи інші візуальні аргументи.

За Л. Грорке та Д. Бердселлом, в оцінці візуальних аргументів необхідно враховувати (1) безпосередній (immediate) візуальний контекст, (2) безпосередній вербальний контекст та (3) візуальну культуру. Перша складова передбачає, що зображення узгоджуються між собою і використовуються не кожне окремо, а певними наборами, пов'язаними спільною темою. *«Безпосередній візуальний контекст, проте, охоплює більше, ніж набір зображень. Аналізуючи такий контекст ми повинні часто звертати увагу на візуальні сигнали поза окремим джерелом повідомлення. Елементи навколишнього візуального середовища можуть бути рівнозначно впливовими у забезпеченні контекстуальних сигналів для інтерпретації візуального матеріалу»* [4, с. 6].

Безпосередній вербальний контекст також впроваджує шляхи тлумачення візуальної інформації. Часто словами пояснюються ті чи інші зображення. На прикладі рекламних повідомлень можна побачити, як візуальне зображення супроводжується текстовою інформацією, наприклад, слоганами. Важливо зауважити, що в такому випадку саме вербальні аргументи підкріплюють та доповнюють візуальні, а не навпаки, як це стверджують критики невербального підходу.

Останній контекстуальний елемент, який виділяють Л. Грорке та Д. Бердселл, – це візуальна культура. Вона має опосередкований вплив на продукування значення візуальних компонентів. *«Візуальна культура забезпечує широке поле провідного дизайн-наративу, який є фоном для більш специфічних візуальних (або в якомусь випадку вербальних) компонентів, які укорінюють або, навпаки, підважують цей наратив»* [4, с. 7].

Застосування модусів аргументації в процесі ухвалення рішень. Інтерпретацію візуальних аргументів залежно від контексту використання, а також їхнє підкріплення зі сторони вербальних компонентів можна продемонструвати на прикладі фінансових ринків. Залежно від тлумачення технічної інформації, яку надає біржа і яка підкріплена вербальними повідомленнями, релевантними в конкретний момент, інвестор приймає рішення.

Прийняття рішень на фінансових ринках базується як на особистісних чинниках, так і на технічних факторах. До перших можна віднести вік, сферу діяльності, рівень доходів, особливості освіти тощо, тоді як другі визначаються фундаментальними чинниками, фінансовими моделями та фігурами технічного аналізу. Саме ці останні фактори є інтересом вчених під час дослідження мультимодальної аргументації. На прикладі фінансових ринків можна помітити застосування вербальних та візуальних компонентів.

Вербальні аргументи представлені у вигляді текстової інформації, яку надає біржа, а візуальні – у вигляді графіків, зображень, візуальної структури (вікна, вкладки тощо). Теорія аргументації розуміє вербальні аргументи як сполучення засновків і висновку, пов'язаних між собою відношенням логічного слідування. Засновки забезпечують певні докази, які підтримують висновок.

Прийняття рішень на фінансових ринках безпосередньо пов'язане зі стратегіями управління ризиками та передбаченням можливих альтернативних ситуацій. Інвестор, аналізуючи інформацію, яку надає біржа, приймає певне рішення: відкрити чи закрити позицію, змінити кількість активу на купівлю або продаж, виставити *stop loss*¹ чи *take profit*² ордери. При цьому він завжди має враховувати можливість помилки: його передбачен-

¹ Stop-loss ордер – різновид ордеру, який виставляється з метою обмежити збитки в ситуації, коли ринок рухається в напрямку, протилежному передбаченням трейдера.

² Take-profit ордер – різновид ордеру, який виставляється з метою зафіксувати прибуток, коли ціна активу досягає певного рівня.

ня не справджуються і постає необхідність зміни першопочаткових рішень та прийняття інших. У цьому процесі доцільно розглянути два аспекти: *аргументи на користь прийняття певного рішення та роль сумніву під час таких дій*.

Прийняття рішень переслідує певну мету. Це діяння, яке здійснюється, «для-того-щоб» досягти конкретних цілей, визначених у начерку. За А. Шюцем, «у начерку ціль дії передбачається в уявленні: з цією ціллю пов'язуються окремі кроки дії» [3, с. 374]. Отже, перед тим, як прийняти певне рішення, відбувається передбачення можливих результатів: або рішення було відповідним до мети, або рішення було хибним і результат буде зворотнім. На прикладі фінансових ринків можна помітити, що абсолютна впевненість у майбутньому результаті неможлива. Аналіз технічних індикаторів та проведення фундаментальних досліджень певного активу є необхідною, але не достатньою умовою успіху. Проте рішення приймаються, і у зв'язку із цим виникає питання щодо аргументів на користь таких дій.

Як було зазначено вище, мультимодальна аргументація пов'язана з використанням різноманітних модусів, які у сукупності підвищують ефективність застосування аргументів та сприяють переконанню аудиторії. До таких модусів належать вербальні та невербальні (візуальні, звукові, смакові) компоненти тощо. На прикладі фінансових ринків можна побачити застосування вербальних та візуальних аргументів та проаналізувати їхню роль у процесі прийняття рішень.

Для успішних операцій з фінансовими активами необхідно проводити два типи аналізу: фундаментальний та технічний. Фундаментальний аналіз передбачає вивчення особливостей конкретного активу: ідеї створення, капіталізації, терміну існування, мети та завдань, які ставить перед собою проєкт, ознайомлення з командою, інвесторами та партнерами компанії.

Така інформація зазвичай представлена у текстовому вигляді на веб-сайтах проєктів, у соціальних мережах та на професійних форумах, де публікуються останні новини, заяви керівників компаній, відомості щодо релізів та нововведень, звіти за певний період часу тощо. Її аналіз з позицій теорії аргументації дає змогу відшукати головні тези та зводиться до вивчення вербальних аргументів, які висувуються для підкріплення тези, їхнього взаємозв'язку між собою та тих схем, у вигляді яких вони представлені.

Технічний аналіз передбачає вивчення поведінки ціни певного активу за минулі періоди (дні, тижні, місяці тощо) для прогнозування майбутнього курсу. Ці показники отримуються в результаті математичних розрахунків поведінки ціни активу в минулому (за певний часовий проміжок) і використовуються для проєкції на майбутні ситуації. Інструментами технічного аналізу є індикатори, представлені на біржі у вигляді візуальних зображень, графіків та ліній. Наприклад, такими є *Moving Average*, *Bollinger Bands*, *RSI*, *Money Flow*, а також лінії спротиву та підтримки, лінії напрямку тренду та фігури технічного аналізу. Усі ці інструменти допомагають оцінити поточну ситуацію, спрогнозувати майбутню поведінку активу та прийняти рішення про відкриття чи закриття позиції [7, с. 292].

Роль сумніву у процесі прийняття рішень. У процесі аргументації висувуються певні положення, які підкріплюють чи спростовують вихідну тезу. Проте не всі аргументи – як вербальні, так і візуальні – є слухними та відповідними. Навіть якщо засновки та висновки аргументації не є вербальними, аудиторія здатна сприймати їх як прийнятні чи неприйнятні. За Л. Грорке, певне зображення, представлене як доказ, може бути неприйнятним, бо воно представляє ситуацію у хибному ключі (*in a misleading way*). Воно може іти всупереч суттєвому контексту, в якому використовується [12]. Хибне використання і вербальних, і візуальних аргументів може бути як умисним (софізми), так і ненавмисним (паралогізми). Навмисне використання хибних зображень, що виступають як аргументи, часто можна побачити в рекламі та політичній сфері; вони використовуються з метою

введення аудиторії в оману. На прикладі фінансових ринків можна зустріти обидва випадки, що і спричиняє зародження сумнівів в інвесторів.

За А. Шюцем, «будь-яке діяння починається або починалося в проблематичних ситуаціях. Первинно ціль не постала сама по собі, а мала бути обраною; начерк спочатку мав бути відносно ясно та чітко тематизований, можливість здійснення – зважена, а кроки дії – відміряні» [3, с. 385]. Із цього можна зробити висновок, що на початку діяння стоїть сумнів. Приклад фінансових ринків яскраво демонструє той факт, що абсолютно точне прогнозування майбутніх ситуацій є неможливим. Аргументація у вигляді фундаментального та технічного аналізу може бути сильнішою чи слабшою, проте не можна вірогідно наперед визначити, чи справдиться певний прогноз, чи ні.

Інвестор виявляє інтерес до певної цілі, проте він супроводжується сумнівами щодо шляхів її досягнення. Інвестор передбачає декілька варіантів розвитку ситуації, для кожного з яких він знаходить вербальні і/або візуальні аргументи. Останні можуть бути більш вагомими в одному випадку і слабшими в іншому. Вони також можуть суперечити один одному. Так, наприклад, інвестор може зіштовхнутися із ситуацією, в якій аналіз вербальної аргументації з приводу певного активу (новини на профільних сайтах) відрізняється від аналізу візуальних аргументів на самій біржі (технічні індикатори та фігури).

У першому випадку висуваються вербальні аргументи на користь відкриття позиції *long*, тобто купівлі певного активу з метою його подальшого продажу за вищою ціною. У другому випадку візуальні аргументи свідчать про те, що актив перебуває у зоні перекупленості (*overbought*) і ціна буде падати, тому необхідно відкривати позицію *short*, тобто продавати актив. Інвестор опиняється перед вибором і необхідністю прийняти рішення. «Він мусить зважитися на конкретне майбутнє для себе, яке – коли воно настане – буде мати прикмети того, що він його бажав» [3, с. 393].

Для розуміння того, яким чином здійснюється вибір у вищезазначеній ситуації, необхідно звернутися до неформальних критеріїв аргументації. До них належать

1) *релевантність* (*relevance*) – аргументація вважається релевантною, якщо усі її засновки враховують істинність або хибність тези;

2) *прийнятність* (*assurability*) – аргументацію можна назвати прийнятною, якщо її засновки репрезентують незаперечні загальновідомі факти;

3) *достатність* (*sufficiency*) – аргументація вважається достатньою, якщо її засновки надають достатньо доказів для прийняття або відхилення тези. [5, с. 49]

Критерій релевантності оцінює відношення між засновками, тоді як критерій прийнятності досліджує істинність кожного засновку окремо. Критерій достатності враховує як релевантність, так і прийнятність, і розглядає засновки, взяті разом. Останній критерій передбачає, що деякі засновки вже були оцінені, як релевантні. При цьому релевантними мають бути не всі засновки, які згодом відповідатимуть критерію достатності. Достатньою може вважатися певна сукупність релевантних засновків, проте є винятки у вигляді засновків, які не є релевантними для цієї конкретної тези, тому вони не вважаються достатніми. [21, с. 983].

Ураховуючи особливості фінансових ринків, слід наголосити на такому критерії оцінки аргументації, як прийнятність. Засновок вважається прийнятним, коли він раціонально приймається. Проте цей критерій завжди пов'язаний зі знанням та переконаннями суб'єкта: те, що прийнятне для А, не обов'язково буде прийнятним для В. Прийнятність базується на попередньому знанні і змінюється залежно від додаткової інформації, яка з'являється з часом [18, с. 123]. Таким чином, ті аргументи, які інвестор вважає прийнятними для відкриття позиції сьогодні, можуть бути піддані сумніву через тиждень і стати контраргументами, тобто свідчити на користь зворотної дії.

Отже, у процесі прийняття рішень на фінансових ринках інвестор враховує та оцінює аргументи як релевантні, прийнятні та достатні і на основі цього починає діяти. Роль сумніву в такій ситуації проявляється в тому, що така оцінка є суб'єктивною, тобто залежить від переконань та досвіду конкретного інвестора, а також не може вважатися достатньою підставою для впевненості в правильності прийнятого рішення.

Висновки. Поле сучасних аргументативних досліджень не обмежується лише теоретичними пошуками. Прикладний аспект та міждисциплінарний характер – ключові характеристики сьогодишньої теорії аргументації. Разом із цим увага вчених акцентується на такій рисі, як мультимодальність, притаманна цій галузі.

Використання як вербальних, так і невербальних аргументів знаходить втілення в різноманітних сферах людської діяльності, зокрема на фінансових ринках, де можна прослідкувати активне застосування візуальної аргументації. Остання є провідною і разом із вербальними компонентами утворює поле для прийняття рішень інвестором. Одночасне використання більше, ніж одного модулю аргументації сприяє більш ефективному переконанню, що і є метою аргументативного процесу.

Список використаної літератури

1. Хоменко І.В. Неформальна логіка та аргументативне міркування. *Філософська думка* (Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України). 2016. № 3. С. 34–46.
2. Хоменко І.В., Бура К.О. Візуальна аргументація як предмет емпіричного дослідження. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Символічні виміри візуальної культури»*, м. Луцьк 11-12 жовтня 2019 року.
3. Шюц, Альфред, Лукман, Томас. Структури життєвіту; пер. з нім. і післямова В. Кебуладзе; відп. ред. В. Кебуладзе. Харків: Фоліо, 2018. 540 с.
4. Birdsell, David S; Groarke, Leo. Toward a theory of visual argument. *Argumentation and Advocacy*, Vol. 33, 1996. P. 1–10.
5. Blair, Antony, Johnson, Ralf. Logical self-defence. New York: McGrawhill, inc., 1994. 312 p. (US edition).
6. Bura, Kateryna (2020) Toward the Definition of Multimodal Argumentation. *Future Human Image*, Volume 14, 4–12. URL: <https://doi.org/10.29202/fhi/14/1>.
7. Donatas, Pilinkus (2010) Macroeconomic indicators and their impact on stock market performance in the short and long run: The case of the baltic states, *Ukio Technoginis ir Ekonominis Vystymas*, 16:2, 291–304. DOI: 10.3846/tede.2010.19.
8. Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (2004). *A systematic theory of argumentation*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Eemeren, Frans Hendrik van (2015) Bingo! Promising developments in argumentation theory. Reflections on theoretical issues in argumentation theory. Heidelberg etc.: Springer, 3–25. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-21103-9_1.
10. Finocchiaro, Maurice A. Two empirical approaches to the study of reasoning. *Informal Logic*, 1994, 16: 1–21.
11. Fleming, D. The space of argumentation: Urban design, civic discourse, and the dream of the goodcity / *Argumentation*, Vol. 12, 1998. P. 147–166.
12. Groarke L. *Informal Logic* / *Stanford World Wide Web Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2020 Edition, Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/entries/logic-informal/>.
13. Groarke, L. (2015) Going Multimodal: What is a Mode of Arguing and Why Does it Matter? / *Argumentation* (29), P. 133–155. DOI 10.1007/s10503-014-9336-0.
14. Hitchcock, David. Informal logic and the concept of argument / Dale Jacques (ed.), *Philosophy of Logic* (Volume 5, *Handbook of the Philosophy of Science*). Amsterdam: Elsevier, 2007. P. 101–129.

15. Johnson, R.H. Why "visual arguments" aren't arguments. / Proceedings of the Windsor conference, OSSA: Windsor, 2003. URL : <http://web2.uwindsor.ca/courses/philosophy/johnsoa/visargtext.htm>.
16. Khomenko, Iryna (2018) Empiricalization as a trend in argumentation study. *Future Human Image*, Volume 10, 20–28. DOI: 10.29202/fhi/10/2.
17. Khomenko, Iryna, and Bura, Kateryna (2019) Facing Aggressiveness in Face-to-Face Arguing. *Ukrainian Policymaker*, Volume 4, 13–20. URL : <https://doi.org/10.29202/up/4/2>.
18. Pinto, R. C., J. A. Blair, K. E. Parr (1993). Reasoning: A practical guide for Canadian students, Prentice Hall Canada, Scarborough, A. U. S. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
19. Proceedings of the Ninth Conference of the International Society for the Study of Argumentation. Bart Garssen, David Godden, Gordon R. Mitchell, Jean H.M. Wagemans (Eds.) Amsterdam: Sic Sat, Sciential International Centre for Scholarship in Argumentation Theory. ISBN 9789090316369.
20. Reason to Dissent. Proceedings of the 3rd European Conference on Argumentation, Volumes I, II, III. London: College Publications.
21. Stab, Christian & Gurevych, Iryna. (2017). Recognizing Insufficiently Supported Arguments in Argumentative Essays. 980-990. 10.18653/v1/E17-1092.
22. Zarefsky, D. (2019). *The Practice of Argumentation: Effective Reasoning in Communication*. Cambridge : Cambridge University Press. doi:10.1017/9781139540926.

ACTUALIZATION OF LOGICAL-PHILOSOPHICAL ASPECT OF DECISION-MAKING

Kateryna Bura

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

e-mail: burakateryna@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4147-9751

Today, the decision-making process is the subject of study of various disciplines. The urgency of this phenomenon is due to the needs of modern life: management, politics, business, education, science and so on. The decision-making process is inextricably linked with logical, philosophical and argumentative developments. Modern theory of argumentation is an interdisciplinary scientific field, the area of interest of which includes the search for tools that are the most effective for achieving the persuasion of the audience and decision-making in uncertain conditions.

The theory and practice of argumentation is aimed at studying the favorable factors for the development of argumentative skills. The latter, in turn, play a key role in choosing the most relevant arguments, evidence or explanations that would support a particular position. Argumentation is an integral part of daily live, therefore relevant, well-founded arguments are necessary for making informed decisions, and also become the basis for drawing acceptable conclusions.

Today the ability to substantiate one's own position, make a choice, determine the direction of scientific research, etc. is crucial. The theory of argumentation opens the way to active and creative communication, to the search for understanding and the foundations on which the positions of opponents are built. Modern world discourse needs more effective means to debate and apply innovative methods of persuasion and influence. The theory of argumentation not only helps to resolve conflict situations that arise during social processes, but also provides practical recommendations for achieving a certain goal.

Currently, it is appropriate to consider argumentation process from the standpoint of multimodality, meaning to focus on both verbal and nonverbal (visual, sound) modes. Research within the framework of multimodal argumentation today is mostly theoretical in its nature. At the same time, scientists still do not pay enough attention to the applied measurement of the researched problems. That is why the emphasis on the practical application of the tools of multimodal argumentation will help to increase

the efficiency of its use and obtain practical benefits. In addition, the methodology of using various modes of argumentation finds its application in political practices, in the process of negotiation and debate, in the development of artificial intelligence, in the legal and marketing spheres, and so on.

Key words: decision-making, argumentation, multimodality, modes of argumentation, stock exchanges, financial markets.

УДК 7.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.10>

ПЕРСПЕКТИВИ СЕМІОТИЧНОГО ПІДХОДУ В МУЗИЦІ: ВІД СТРУКТУРАЛІЗМУ ДО ЕКОСЕМІОТИКИ

Мирослава Шулак

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

myroslava.shulak@lnu.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-8334-3097

Семіотична методологія стає дедалі актуальнішою в загально-філософських та в естетично-мистецьких дослідженнях. Художній процес постійно формував і формує надалі нові засоби виразності, нові мовні системи, коди, які прагнемо осмислити за допомогою використання семіотичного підходу. Музичний художній процес не є винятком. Феномен музичного семіозу у музикознавстві ХХ ст. розглядався з погляду його багаторівневості, суперечливості методологій і наукового усвідомлення як самого явища, так і його соціального функціонування. Попри те, що в різноманітних міркуваннях про семіотичні основи музики та принципи організації музичного семіозу досі не досягнуто єдиної теорії, названий підхід до аналізу музичного мистецтва активно розвивається. У сучасних розвідках цей підхід зумовлюється методологічними особливостями когнітивної нейробіології, когнітивної психології, музичної акустики та психоакустики.

Пропонована стаття є спробою дослідити розвиток семіотичного підходу до музики в діахронічному та синхронічному аспектах. Пропонуємо розглянути дві взаємопов'язані проблеми, що постали на початковому етапі музичної семіотики і досі залишаються в центрі уваги щодо формування узгодженої теорії музичного семіозу: йдеться про виокремлення і визначення музичного знаку та про його когнітивно-семантичне наповнення. Також ми аналізуємо сучасні семіотичні дослідження музики в аспекті нейробіології і когнітивістики та відповідних методологічних змін і підходів, що позначилися на рефлексивному концептуальному апараті і теоретичних перспективах, які варто очікувати в майбутньому.

Ключові слова: музична семіотика, знак, знакова система, семантика, концепт, денотат, десигнат, дискурсивний символізм, презентативний символізм, втілене музичне сприйняття, копінг-поведінка, екосеміотика.

Вступ. Феномен музичного семіозу від початку зародження семіотичної методології досить широко і ґрунтовно досліджується в музично-теоретичних та філософсько-гуманітарних науках. Про високий рівень розвитку і доцільності семіотичного підходу свідчить діяльність Міжнародного інституту семіотики в м. Іматра (Фінляндія), наукової спілки «Міжнародний конгрес із досліджень музичного означення», періодичні світові конференції з питань музичного семіозу. Однак у сучасній українській науковій спільноті можна констатувати відсутність більш-менш систематичних розробок з музичної семіотики. Це викликає прогалину щодо цілісного розуміння природи музики та її ролі в розвитку культури як, власне, розвитку суспільної людини.

Актуальність пропонованого дослідження полягає зокрема в тому, щоб надати семіотичному погляду значущості в аспекті виявлення когнітивної ролі музичного мистецтва стосовно людського сприйняття і перетворення дійсності. Тим більше, що наявні на

даний момент праці, де музика розглядається як знакова система, важко охарактеризувати як такі, що спираються на чітку конвенційно узгоджену теоретичну основу.

Новизна дослідження полягатиме у спробі розглянути музичне мистецтво не лише як знакову систему, але як феномен соціально-культурного комунікативного семіозу, який є чинником цивілізаційного розвитку людства.

Міркування про музичне мистецтво як комунікативний соціальний феномен неминуче наштовхуються на певні розбіжності в поглядах дослідників: передусім музику розглядають як вид духовної творчості і як мовну знакову систему. Основні труднощі при формуванні параметрів музичної семіотичної системи полягають у відсутності чіткої й однозначної відповіді на два питання: що вважати елементарною одиницею музичної мови і в чому полягає змістовна сторона музичного знаку? Ми спробуємо знайти відповіді на ці питання, розглядаючи музичне мистецтво як специфічну мову, за допомогою якої можливе здійснення комунікативного акту (і, відповідно, передача визначених сенсів при комунікації), що безпосередньо впливає на мислення й емоційний стан людини і суспільства в цілому. У наш час цей підхід є особливо актуальним, адже, звертаючись до явища політизації мистецтва, в тому числі і музики, ми стикаємось з проблемою використання музики як засобу ідеологічної маніпуляції. Використовуючи семіотичний підхід до музики, ми відкриваємо для себе нові можливості в тлумаченні спадку світової музичної літератури. Окрім цього, ми зможемо глибше усвідомлювати взаємодію людини і суспільства з музикою саме в комунікативному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних філософсько-культурологічних дослідженнях музичного мистецтва мовна природа музики здебільшого не викликає сумніву і сприймається як само собою зрозуміле й обґрунтоване положення (праці П. Булеза, К. Леві-Стросса, Н. Рюве, М. Рейбука, М. Бонфельда, М. Арановського, В. Медушевського, Е. Назайкінського, Б. Асаф'єва, О. Козаренка, В. Холопової, А. Кудряшова, Ю. Лотмана, І. П'ятницької-Познякової). Хоча дослідницькі праці вищезгаданих вчених чітко окреслюють семіотичний напрям наукових пошуків, однак в різноманітних твердженнях про семіотичні основи музики, про феномен музичного семіозу та принципи його організації досі не задекларовано єдиної теорії.

Мета дослідження полягає в тому, щоб здійснити історичну розвідку щодо розвитку семіотичного підходу в музиці. Це передбачає розглянути ті проблемні питання які були ключовими на етапі зародження музичної семіотики: визначення елементарного знака в музичній мові та його семантичного наповнення. Відштовхуючись від наведених тверджень, ми запропонуємо власне тлумачення проблеми знака в музичній мові, що впливає з тематизації музики як штучної ізоморфної знакової системи, яка є складовою частиною семіосфери як «людського умвельту». Також проаналізуємо статус семіотичних розвідок сучасності з погляду на їхню музично-семіотичну складову частину в порівнянні з дослідженнями, проведеними у ХХ столітті.

Для досягнення поставленої мети визначені такі **науково-дослідницькі завдання**: розглянути позиції дослідників щодо елементарної одиниці музичної мови; запропонувати власний варіант вирішення проблеми знака в музичній мові та його семантики; підтвердити семіотичний статус музики і її знакову природу; проаналізувати сучасні семіотичні дослідження музики в аспекті їхніх методологічних змін.

Методологія дослідження засновується на філософській семіотиці Ч. Пірса, С. Лангер, Ю. Лотмана і Дж. Ділі із застосуванням (а) контент-аналізу музичних партитур і творів як семіотичних текстів, (б) дискурсивного осмислення й інтерпретації базових творів в аспектах їхнього контекстуально-комунікативного виникнення й інтерпретації та (в) реконструкції поглядів композиторів, музикантів і музикознавців з погляду порівняльного та структурного аналізу.

Виклад основного матеріалу.

1. Зародження семіотичного підходу до музики.

У різних галузях музикознавства дискусії про виражально-комунікативні властивості музики, її мовну природу починаються приблизно з XVI століття (трактати Дж. Царліно) і тривають до наших днів, здобувши нову методологічну основу в контексті наук філософсько-гуманітарного циклу. Варто відзначити, що особливої актуальності ця проблема набула саме з формуванням, за словами О. Козаренка, «лінгвістичної свідомості» модернізму, коли ця спільна риса мислення була майже одночасно відкрита в різних суміжних галузях знання, зокрема – філософії, літературознавстві, мовознавстві та естетиці [13, с. 40]. Учені, які досліджували музичне мистецтво, прийшли до висновку, що аналогія між музикою й словесним мовленням, між музичними законами і мовою, має далеко не поверхневий характер. Виникла думка, що в певному сенсі музика і вербальне спілкування є проявами деяких більш загальних принципів свідомості та суспільної практики, а саме принципів знакової комунікації. Базуючись початково на ідеях Ф. де Соссюра [22] у сфері структурної лінгвістики і на прагматистичній концепції Ч. С. Пірса [21], семіотичний підхід до музики поступово оформився в окрему мистецько-наукову ділянку – семіотику музики, яка є напрямком сучасної семіотики мистецтва і займається вивченням проблем семіозу музичних знаків, витоків і процесів породження їх значень. Відтак, попри наявні труднощі у визначенні елементарної одиниці музичної мови та її семантичного навантаження, за музикою закріпився статус специфічної, ізоморфної, вторинної знакової системи, що становить собою складову частину семіосфери – певного семіотичного континууму, заповненого різнотипними семіотичними утвореннями які, в свою чергу, знаходяться на різних рівнях організації і функціонують лише будучи зануреними в даний континуум [17]. Так почалась історія семіотичних досліджень в області музики.

Видатними теоретиками західної музичної семіотики на початковому етапі її виникнення були П. Булез, К. Леві-Стросс, Ж.-Ж. Натъез, Н. Рюве. Зокрема П. Булез (Інститут дослідження та координації акустики/музики), як музикант і композитор, досліджував переважно структуру музики, а не способи її організації. У поглядах К. Леві-Стросса, як представника структуралізму, в дослідженнях музичного мистецтва можна простежити послідовне використання методів структурної лінгвістики, соціології, семіотики. Однак його праці носять досить загальний, естетичний характер, і є свого роду перехідним етапом від традиційної філософської естетики до сучаснішої – структурно-семіотичної. Н. Рюве, як лінгвіст і музикознавець, досить послідовно застосовує лінгво-семіотичний підхід для дослідження музики. У його працях багато характерних рис музичної семіотики вперше проявляються в автентичному значенні. Ж.-Ж. Натъез є автором тривимірної концепції, що містить в собі основні складові музики як процесу: створення композиції, виконання і сприйняття та науковий аналіз. При цьому науковець дотримується «семіологічного» методу, заснованого на принципах структурної лінгвістики Ф. де Соссюра.

У науковій спільноті країн пострадянського простору семіотична методологія здебільшого використовується у сфері музикознавства та естетики. Розуміння музики як знакової системи було стрижнем музичного аналізу для М. Бонфельда, М. Арановського, В. Медушевського, Е. Назайкінського, Б. Асаф'єва, В. Холопової, А. Кудряшова, Ю. Лотмана.

1.1. Проблема знаку в музичній мові

Із часом застосування семіотичного підходу до музики набувало все більшого поширення. Хоча цей метод активно використовувався, головна проблематика семіотики музики формувалася довкола питань, в яких піддавалася сумніву доцільність існування семіотичної методології в музиці взагалі. Такі питання були пов'язані з труднощами визначення музики як мовної системи. Адже найважче відповісти, що ж вважати основною

елементарною одиницею музичної мови і в чому полягає змістовна сторона музичного знаку? Спробуємо запропонувати свій варіант відповіді, опираючись на вже напрацьовані положення стосовно музичного знаку та його семантики.

Якщо в подальших судженнях виходити з твердження, що людська мова є основою, фундаментом для музичної мови, а людський голос – первинний її матеріал, то приходимо до думки, що: музичний звук, як і звук вербальної мови, слугує мінімальною «сенсорозбіжною» мовною одиницею музичного твору, тобто, сам звук ще не є знаком. Поєднання звуків в співзвуччя може розглядатися як аналог морфеми, а мотив – як аналог слова (тобто як основна значуща одиниця музичної мови). Синтагми з мотивів створюють мелодію, яка розвивається в фразу, а фраза – в речення. Таким чином музичний текст володіє всіма необхідними формальними аспектами, що характерні для мови як такої – планом вираження, в якому можна виділити музичну фонетику, морфологію (гармонію), синтаксис. У даному випадку принагідно згадати твердження Ю. Лотмана: «Усі вторинні модульовальні системи тією чи іншою мірою відчують на собі вплив мови», де автор має на увазі вербальну мову. [18, с. 54]. Тепер повернемося до питання стосовно основної значущої одиниці музичної мови.

Дехто з дослідників зараховує музику до знакових систем з неозначуваними одиницями, тобто музика в них виступає як мова з властивим для неї синтаксисом, але без семантики окремих музичних знаків. Наприклад, у М. Бенвеніста читаємо: «Музика – це така мова, у якій є синтаксис і немає семантики» [8, с. 80]. Так, М. Бенвеніст, Ю. Лотман, а також М. Бонфельд [9] під знаком у мистецтві (зокрема в музиці) розуміють увесь текст художнього твору, умовно - «гіперзнак», складові елементи якого є лише «субзнаками».

Звертаючись до семіотичних розробок у сфері музикознавства, при відповіді на питання щодо природи знаку в музичній мові можемо прослідкувати різні думки. До прикладу, В. Холопова структурно-семантичну одиницю розуміє як музичну інтонацію – «виразно-смыслову єдність, що існує в невербально-звуковому вираженні, яке функціонує за участю музичного досвіду і позамузичних асоціацій» [23, с. 58]. Музикознавець Б. Асаф'єв також вважає базовою одиницею музичної мови не звук чи мотив, а інтонацію: «Ось це явище чи «стан тонового напруження», що обумовлює і «мову словесну», і «мову музичну», я називаю інтонацією.<...> напруга ця своєю плинністю відображає безперервність мислення <...> в сутності своїй воно – «мелосне», «мелодійне», обумовлене свого роду «розумовим диханням» і ритмом, є «мислимим інтонуванням» <...> в них (тонах) концентрується сенс, вони – область інтелекту» [6, с. 355].

Згідно з А. Кудряшовим, функції знаку можуть мати широке коло музичних явищ: спеціально артикульований звук, мотив, акорд, фраза, період (цеглинка музичної форми), головна або побічна партія сонатної форми і так звані «характерний» фактурний голос або пласт, тембр, завжди чітко впізнавані відображені в творі побутові жанри, стилі, і навіть увесь текст, звичайно, за умови його осмисленого одноразового співвідношення з іншими текстами або реальною дійсністю [14, с. 21].

Особливу увагу слід звернути на дослідження музиканта, композитора і музикознавця О. Козаренка, який свідомо використовує семіотичний підхід до музики, розвиваючи музичну семіотику як окремий напрям в українському музикознавстві. У визначенні елементарного музичного знаку О. Козаренко опирається на структуру вербального знаку у Г. Фреге і на так звані семантичний трикутник: триєдність предмета (денотата), самого знаку і поняття (концепта або десигната). Козаренко зазначає, що специфічність музичного знаку полягає в тому, що в його основі лежить сигніфікат, а не денотат (тобто, емоційно-образне відображення явища у свідомості, але не саме явище) [13 с. 52]. Саме цим обумовлюється *конотативний* характер музичної мови і неоднозначність музичного

знаку для будь-якого перекладу на інший тип мови. Дослідник визначає знак як конкретний звуковий вияв, що породжується сигніфікатом. Зміст знаку становить десигнат – художньо переосмислений емоційно-образний стан [13, с. 52]. Описуючи специфічність музичного знаку в порівнянні зі знаком вербальної мови, О. Козаренко не заперечує можливості перенесення основних законів функціонування знакових систем у музичну мову як одну з важливих систем мистецької комунікації. Відтак він виділяє ієрархічність, згідно з якою «певний клас знаків, у свою чергу, є елементом вищого класу, пояснює механіку і розкриває підвалини спостереженого дослідниками музичного семіозу» [13, с. 53].

1.2. Семантика знаку в музичній мові

На початкових етапах становлення музичної семіотики, разом із проблематикою визначення елементарної одиниці сигніфікації, існувала й інша проблема, що послідовно впливала з першої: визначення семантики музичного знаку. Ця проблема ускладнюється тим, що важко визначити семантику нечітко визначеного знака. Зокрема, це стосувалося того, що згідно з визнаними формами утворення семантичних зв'язків вважалося, що в музиці таких просто не може бути.

Згідно з Ч. Моррісом, відомо, що семантичні зв'язки можуть виникати тільки між позначувальником і позначуваним [19]. Це передбачає, що позначувальник і позначуване мають бути принаймні відмінні один від одного на такому рівні, щоб їх можна було розрізнити як, наприклад, звучання слова від його концепту, або значення. У музиці такої відмінності не спостерігається, тому ні про які семантичні зв'язки, здавалося б, не може бути й мови. Але варто подивитися на цю проблему дещо під іншим кутом зору. Слухаючи будь-який музичний твір, ми розуміємо, що музика звучить не для того, щоб просто «прозвучати». Музичний сенс (праобраз позначуваного) існує тому, що він не є тотожним до тих музичних звуків, які пов'язані в певне ціле і завдяки цьому стають осмисленими (праобраз позначувальника). Але в чому саме полягає ця нетотожність? Адже вона принципово не піддається виявленню через позавербальний характер музичного висловлювання.

Для аналітичного розв'язання окресленої суперечності щодо природи музичного знака сформулюємо тезу «нетотожності» у вигляді парадоксу: «Людина чує не те, що «просто» звучить». Аби підтвердити нашу думку, звернемося до міркувань, які цілком реально і науково обґрунтовано характеризують особливості сприйняття музичного висловлювання.

По-перше, коливання джерела звуку з визначеною висотою людина сприймає, «чує» як музичні тони визначеної висоти, а це, на певній стадії прослуховування, дозволяє їй низку таких тонів *осмислити* спочатку як музичний стрій, і, згодом, вже на наступній якісно новій стадії – як музичний лад. (Зауважимо, що для тварин коливання тих самих звуків сприйматиметься цілком інакше). По-друге, коливання джерела звуку, що тривають певну кількість часу, людина чує як умовно-співвідносні тривалості, а це, в свою чергу, на новій стадії прослуховування дозволяє їй ряд таких тривалостей осмислити спочатку як ритм, а потім як єдність метру (музичного пульсу), темпу і того ж ритму. По-третє, коливання джерела звуку з певною інтенсивністю людина чує як тони умовно-співвідносних гучностей, а це на новій стадії прослуховування дозволяє осмислити ряд таких гучностей як динаміку. І, по-четверте, обертоновий спектр джерела звуку людина чує як тон певного тембру, що, в свою чергу, на новій стадії прослуховування дозволяє їй палітру таких тембрів осмислити як інструментування або аранжування (в інструментальній музиці) чи вокальне, хорове аранжування (в вокальній музиці та багатоголоссі). Таким чином, до адекватного сприйняття музичного феномену, як осмисленої сукупності модальності, метроритміки, динаміки, агогіки і інших специфічно-музичних категорій, призводить сформульований вище семіотичний парадокс «нетотожності». Іншими словами, якби

людина чула те, що «просто звучить», вона мало б чим відрізнялась від шимпанзе і не усвідомлювала б, що звук, який вона чує, певним чином репрезентує щось інше, початково не тотожне з ним.

Отже, нетотожність в музиці проявляється на іншому рівні ніж у вербальній мові, але все ж таки вона присутня. Це визначає своєрідне існування не тільки музичної семантики, але й музичного семіозу. Все попередньо сказане дає підстави ствердити, що кожен окремий пласт музичної тканини вже початково наділений певними сенсово-семантичними властивостями. Саме цей семантичний аспект музики обумовлює її здатність інтенційно впливати на розуміння як таке. Тобто можливість розуміння іманентно закладена в музиці, існуючи на дораціональних рівнях мислення. «Музика, очевидно, як і поетичне слово, належить до онтологічної перед-структури мітологічної дійсності; вони моделюють інтенції розуміння і створюють об'єктні передумови інтелектуального змагання з дійсністю, сконструйованою людською активністю» [12, с. 89].

Інше коло труднощів в області визначення музичної семантики пов'язано з тим, що будь-яка музика розгортається в часі і, відповідно, належить до темпоральних видів мистецтва. Відтак основний виражальний акцент (наприклад, певної ідеї) падає не на простір, а на час. Тому стосовно музичних знаків (текстів) ми не знаходимо підстав стверджувати про існування їхніх позамовних «опредметнених» референтів. Саме тому музичну мову часто називають найпотаємнішою семіотикою, недоступною для вичерпного раціонального аналізу, оскільки дуже важко дійти одностайної згоди щодо визначеності її референтів.

Інша справа з так званою «програмною», або як її ще називають, зображальною музикою. Коли композитор розгорнуто описує весь твір чи його частину (наприклад, «Фантастична симфонія» Г. Берліоза), або ж задає загальний зміст в назві твору (П. Чайковський «Пори року», Е. Гріг «Пер Гюнт» тощо) ми можемо умовно визначити референт, що знаходиться в позамовному світі.

Визначаючи змістовне навантаження музичного твору, ми часто говоримо, що музика відображає широкий діапазон психологічних станів людини, і в такому разі саме ці стани і переживання варто вважати референтними. Разом із тим музика – потужний спосіб абстрактно-чуттєвого (в цьому її зв'язок з філософією) структурування дійсності. У такому випадку референтом, як і в філософії, варто вважати уявлення (певну ідею) про онтологічну будову світу, універсальні закони світобудови, а сам нотний текст виступає системою знаків певного світового порядку (подібно до математичних побудов – паралель з піфагореїзмом) і знаком втілення світової гармонії (мовою чистих форм, чистого мислення).

Таким чином, музика не оперує іменами позамовних об'єктів, а семантика музичного знака розкривається не через співвіднесення носія знака з референтом, а завдяки конвенціям стилю, культури, епохи, що передують знайомству з конкретним музичним текстом. Такі знаки виявляються значимими тільки в системі своєї мови, тексту і визначеної культури чи стилістичної традиції. Без цього апріорного знання музичний знак для необізнаної особи не є адекватним семантичним повідомленням: він не функціонує як заміна іншого змісту і ми не маємо ключа до його інтерпретації. Тільки тоді, коли слухачу відомо, що саме розуміється під тією чи іншою музичною фігурою, він (слухач) може сенсово і семантично сприйняти інформацію, що передається до нього композитором і виконавцем, може розкодувати музичні знаки-повідомлення.

Відтак проблемні питання стосовно виділення музичного знака та його семантики, які постали перед семіотичною методологією на початкових етапах її зародження, не склали нездоланої загрози для існування методу в цілому і не підірвали концептуальні підвалини методу, але посприяли глибшому аналізу щодо порівняння музики зі знаковими системами, які несуть не тільки інформацію, але й осмислені повідомлення.

2. Філософська рефлексія музики в «новому ключі»: концепція С. Лангер

Попри зміцнення методологічних позицій музичної семіотики, в науковій думці ХХ століття існує принципово інший підхід до розуміння природи музики. Американська філософія С. Лангер, базуючись на ідеях філософії «Віденського гуртка», розглядає музику як естетичний феномен, для розуміння якого надзвичайно важливим є поняття символу. Розрізняючи дискурсивний та недискурсивний (презентативний) символізм, Лангер відносить музику до останнього, спираючись на критерій розрізнення «вербальність-невербальність». Лангер зазначає, що мова є дискурсивною і відрізняється від невербальної символіки, яка є недискурсивною. Принциповою відмінністю між мовою і музикою є те, що в процесі вербального дискурсу всі знаки знаходять сенс і значення, вливаючись у логічно-синтаксичну цілісність. Символ володіє значенням лише завдяки своїй початковій емотивній цілісності. «Значення всіх інших символічних елементів, які становлять масштабніший символ, розуміються тільки через значення цілого, через внутрішні відносини в межах всієї структури. Саме їх функціонування як символів залежить від того, що вони беруть участь в одночасному інтегральному уявленні (презентації)» [15, с. 88]. Такого роду семантика може бути названа «презентативною символікою», і це дозволяє охарактеризувати її істотну відмінність від «дискурсивної символіки», або власне вербальної мови. Дискурсивна символіка проявляє свою семантику на основі лінійно-часового вербального процесу, що розгортається через певний синтаксис. Зауважимо, що хоча музичний текст також розгортається лінійно в часі, він, однак, викликає асоціативно-образне мислення, яке не є тотожним з суто дискурсивним. Тим більше, що музичний твір виконується на тих чи інших інструментах-посередниках між партитурою і слухачем, символічно впливаючи на сприйняття додатковим стосовно самого звучання чинником, - зокрема, присутністю виконавців і диригента.

Відтак С. Лангер розуміє музику як презентативну символіку різних подій, наповнену експресивністю, що виражає загальну структуру послідовного розвитку людських почуттів. Презентативний символізм не вимагає словника, він пов'язаний з чуттєвим сприйняттям і візуальними формами. Йдеться про роль контекстуальності в нашому сприйнятті і розумінні знаків, завдяки якій знаки наповнюються *конотатним* значенням. Музика як вид мистецтва відноситься, за Лангер, до символіки, пов'язаної зі здатністю *розуміти* переживання, які неможливо висловити вербальною мовою: «Найрозвинутішим видом такої чисто конотативної семантики є музика» [15, с. 92].

Очевидно, що виражальними засобами музичного мистецтва важко перекласти форму або зміст дослівно, вербалізувати його. Однак, як зазначає Лангер, це не становить проблеми під час сприйняття та розуміння людиною музичних творів. Йдеться про ідею «значимої форми» в музиці, згідно з якою значимість трактується як можливість розуміти і відчувати музику, але не визначати її логічно. Логічно визначати і аналізувати музику, на думку Лангер, не вдасться, адже в музиці ми маємо справу з «незавершеним символом, значущою формою без загальноприйнятого значення» [15, с. 214].

Слід зазначити, що С. Лангер не поділяє теорію інтонаційного походження музики і роль інтонації в формуванні музичної семіотичної системи: «Мова і музика мають суттєво різні функції, не зважаючи на їхнє, часто показове, поєднання в пісні. Їхнє початкове відношення один до одного лежить набагато глибше, ніж будь-який інший союз і його можна розглядати тільки тоді, коли стане зрозумілою їхня відносна природа» [15, с. 32]

С. Лангер заперечує факт можливості функціонування музики як мови, що наділена дискурсивно-логічною символікою і здатна доносити до нас прямі семантично-фіксовані повідомлення. Тим не менше, дослідниця не заперечує того факту, що за допомогою музики можна передавати емоційні стани та, відповідно, впливати на виконавців і слухачів:

«Ми можемо використовувати музику щоб звільнитися від своїх суб'єктивних переживань і встановити внутрішню рівновагу, однак не в цьому її (музики) головна функція» [15, с. 195]. Згідно з семіотичною теорією С. Лангер, «музика – це не причина виникнення почуттів і не засіб від їхнього позбавлення, але вона є їхнім логічним вираженням, ... що робить її неспівмірною з мовою...» [15, с. 195]. Музика не може мати нічого спільного з дискурсивною мовою, однак вона може бути презентативним символом і передавати емоційні переживання та впливати на них через глобальні форми. Це означає, що музика є засобом для вираження емоційних станів людини, в чому проявляється її експресивна функція як одного з видів мистецтва.

Отже, С. Лангер відкидає пряму аналогію між вербальною мовою і музикою. На її думку, музика (як презентативна символічна знакова система) на відміну від вербальної системи знаків (дискурсивного ладу думки, в якому семантика виникає завдяки логічній послідовності і стосується аналітичної раціональності), спрямована на досягнення реальності через перетворення чуттєво-емоційного світу людини.

2.1. Ствердження семіотичного статусу музики

Аби зробити необхідні висновки, розглянемо основні твердження стосовно визначення семіотичного статусу музики у вигляді порівняння положень: «музика не є мовою (знаковою системою) – музика є мовою (знаковою системою)», де друга частина порівняння матиме на меті спростувати першу. У якості тверджень, що представлятимуть тезу «музика не є мовою», вперше запропонуємо гіпотетичні поширені уявлення про немовну природу музики.

Отож твердження перше: а) музика не має ніякого зв'язку з вербальним мовленням, хибно пов'язувати їхні шляхи розвитку. Варто розглядати їх окремо, автономно (часткова позиція С. Лангер); б) з усіх невербальних семіотик тільки музика використовує ту ж саму «матерію», що й вербальна мова, а саме – осмислені послідовності специфічно оформлених звукових хвиль. Більше того, використання в якості виразового засобу і в мові, і в музиці звукових хвиль має біологічну причину: всі вищі ссавці наділені здатністю видавати звуки неоднорідної висоти для вираження зміни емоційних станів – при цьому людина в ході свого розвитку розвинула унікальну здатність фіксувати визначену висоту тону, і ця здатність специфічно корелює з вираженням складних соціальних почуттів, які є якісною трансформацією простих (тваринних) афектів. Принагідно згадати висновок Асаф'єва, згідно з поглядами якого мовлення і музична інтонація – не стільки різні гілки одного звукового потоку, скільки один і той самий феномен єдиної біологічної (біоакустичної) природи [7]. Таким чином стверджується, що саме музика є єдиною невербальною семіотикою, природа якої подібна до мови – протовербальна.

Твердження друге: а) повноцінна комунікація за допомогою мови музики – неможлива, музика є засобом комунікації лише у випадку прикладного її використання задля передачі конкретних вербальних сигналів, що мають практичну функцію (наприклад: звуки рогу як сигнал початку бою чи попередження про небезпеку); б) зрозумілим є те, що музика – вторинна знакова система. Усі вторинні мовні системи різним чином, але вимагають «підтримки» з боку вербальної мови і по-різному можуть бути на неї перекладені.

Твердження третє: а) музика, на відміну від вербальної знакової системи, що націлена на аналітичну раціональність і чітку структурованість, характеризується універсальним чуттєво-емоційним досягненням, сенс якого спрямований на піднесення сприйняття, а отже, на перетворення приземленої суб'єктивності (головна позиція С. Лангер); б) дійсно, одиницями словника маркується світ (референтами загальних імен виступають класи об'єктів), структурами синтаксису описуються відносини між предметами. Але в музиці також відбувається структурування світу за допомогою музичних форм та інших засобів музичної виразності.

Твердження четверте: а) якщо у вербальній мові слова мають конвенційне значення і можливості взаємного тлумачення (кожне слово можна пояснювати за допомогою інших слів), то в музиці немає одиниць, які мали б стійке ядро значень, що тільки б уточнювались в конкретному контексті; б) натомість у музиці є конвенційно затверджені мелодійні, ритмові й гармонійні значення, закріплені за певними риторичними фігурами. Вони висловлюються в реальних контекстах.

Усе вищенаведене дає підстави міркувати, що навіть за наявності різних поглядів стосовно мовної природи музики та її комунікативної функції, музичне мистецтво цілком обґрунтовано класифікується як невербальна семіотична система. Попри певну специфічність музичної семіотики як напрямку музикознавства, вона продовжує розвиватися, істотно видозмінюючись і збагачуючись новими когнітивними дослідженнями, перетворюючись на філософію музики.

3. Семіотична сучасності: біосеміотика та експериментальний підхід до взаємодії з музикою

Семіотичний підхід до музики має свою специфіку з властивим критичним потенціалом, що збагачується завдяки новим здобуткам в ділянці когнітивістики, антропології культури тощо. У наш час семіотика музики збагатилася новим вектором наукових пошуків внаслідок залучення до свого концептуального потенціалу досягнень з нейробіології, когнітивної психології, кібернетики, психоакустики та біосеміотики як окремого наукового напрямку.

Біосеміотика як наука, що виникла на перетині біології та семіотики, досліджує властивості знаків і знакових систем, властивих для видової і міжвидової комунікації живих організмів. Торкаючись цього напрямку, передусім слід звернути увагу на концепцію Умвельту, автором якої є Якоб фон Іксюлем [2].

Умвельт, або ж «видосвіт»¹, згідно з Іксюлем, є особливим середовищем, що утворюється в процесі адаптивної взаємодії між біологічним видом і довкіллям, завдяки опосередкувальній участі знакових систем, якими користуються особи певного біовиду для інформативної комунікації. Тобто Умвельт виникає як феномен семіозу, чинність якого перевершує еволюційний процес у його суто біологічній версії. Кожен живий організм вибирає з усього різноманіття звуків, кольорів, смаків, запахів, тактильних відчуттів, властивих для довкілля, лише ті подразники і сигнали, які відповідають перспективам виживання біологічного виду та сформованим у процесі семіозу адаптивним можливостям органів відчуттів цього живого організму. Зауважимо, що момент адаптації є важливим в аспектах адаптивного підходу до аналізу природи музики.

Відтак складовою частиною Умвельту є знаки і знакова система, посередництвом яких живий організм в контексті видової комунікації формує нейронні системи органів відчуттів та, інтерпретуючи їх, обумовлює особливості сприйняття і вибудовує свій власний суб'єктний світ, що носить назву Інневельту (внутрішнього світу). Знакова система як неунікнений складник «відосвіту» вносить в нього чинник «значущості», яка стає головною мотиваційною спонукою життя, обмежуючи «причиновість» біологічними рамцями фізико-хімічної активності. Поняття Умвельту та Інневельту стали основними технічними термінами семіотики і біосеміотики зокрема для досліджень Дж. Ділі [1; 10]. Семіотичні особливості існування різних біологічних видів обумовлюють виникнення різних Умвельтів, незважаючи на фізичну єдність довкілля, в якому проживає одночасно безліч біологічних видів.

¹ Такий варіант україномовного перекладу терміну «Umwelt» запропонував А. Карась – перекладач монографії «Основи семіотики» Дж. Ділі [10].

Розвиток біосеміотики виводить до принципово нового розуміння музики і процесу комунікативної взаємодії з нею. Перед нами стоїть проблема не тільки виокремлення музичного знаку чи визначення того, що конкретно означає цей знак. Відтепер варто враховувати набагато більше змінних, аби відповісти на питання – як людина сприймає музичну інформацію, як вона її обробляє і засвоює (враховуючи особливості і можливості власного тіла, власного досвіду і нашого умвельту, або культури). Це стосується сприйняття музики в аспекті визначення її сенсоносіїв і смисло-повідомлень. Питання музичної семантики і функціонування знака тепер стосується дослідження механізмів музичного сприйняття як такого, що у своїй основі передбачає наявність ментальної аналітичної функції. Адже ми добре знаємо, що слухати і чути – це не одне й те ж саме. А наявність вух і значно гострішого за людський слуху в котів і мишей не означає, що вони можуть чути, тобто сприймати, музику. Звук, який влітає в вухо, стає повідомленням про щось інше, аніж цей звук, лише завдяки особливо налаштованому «мозку», або розуму. Власне особливості сприйняття стосуються особливостей налаштування Інневельту через посередництво знакової системи, застосовуваної у процесі комунікації [1].

3.1. Марк Рейбрук: Біосеміотичний та екологічний підходи до музичного сприйняття

Результати біосеміотичних досліджень і активний розвиток нейробіології та когнітивної психології цілком закономірно й органічно вплили на музичну семіотику, доповнюючи її методологію. Яскравим прикладом такого «злиття» є наукова діяльність М. Рейбрука.

Головний науковий інтерес М. Рейбрука вибудовується навколо досліджень, що поєднують музику, біологію, психологію і семіотику. Дослідник здебільшого розглядає питання музичного пізнання в екосеміотичних відношеннях. Це дає можливість розуміти, що «музичні знання повинні створюватися як інструмент адаптації до звукового світу, що передбачає перехід від структурного опису музики як артефакту до процесуального підходу» [3, с. 230]. Адже, як слухачі музики, ми є водночас спостерігачами, які конструюють та впорядковують свої знання і несуть в собі (у своїй тілесності і свідомості) власні інструменти для сприйняття.

Маємо наголосити, що важливим є не просто фізичний звуковий світ з його об'єктивними якістьми, але світ звуків, які сприймаються. Важливим є те, «чим» сприймається цей звуковий світ. У працях Рейбрука центральною є проблематика *втїленого* музичного сприйняття. Він проводить досить сміливу аналогію між тілом людини як «адаптивним пристроєм», що реагує на звукове середовище і звукові подразники [3, с. 233]. Термін «адаптивний пристрій» науковець запозичує з кібернетики. На його думку, кібернетичні концепції штучних та адаптивних пристроїв дозволяють визнати ідеї екосеміотики чинними (наприклад: сприйняття людини як істоти, що здатна до паралінгвістичного (біосеміотичного) та лінгвістичного (культурного) моделювання середовища; забезпечення концептуальних інструментів для опису функцій знаків та комунікації в динаміці з фізичним середовищем).

Варто також згадати екзистенційну проблему так званого «копінгу», або ж «подолання звукового середовища». Це поняття, що запозичене з психології (*coping behavior*), стосується, здебільшого, поведінки, яка допомагає людині впоратись з труднощами, викликаними, наприклад, стресом, подолати їх, пережити. Згідно з Рейбруком, «копінг», або «*долаюче переживання*» в застосунку до музики «становить собою таку взаємодію з музикою, згідно з якою слухач здатен змінювати свої смислові стосунки зі звуковим світом за допомогою функціональних адаптацій на рівні чуттів, дії та координації між дією і сприйняттям» [3, с. 245]. Це, за Рейбруком, приводить нас до розуміння музики з функціональної погляду як чогось такого, що вона нам «дозволяє», а не просто з погляду її акустичних якостей. Відтак слухачі сприймають звукове середовище не просто з точки зору його феноменологічного опису, але як екзистенційно-екологічне явище.

Процесуальний підхід щодо взаємодії з музикою – це ще один важливий момент сучасних семіотичних досліджень, запропонованих М. Рейбруком. Музика з такого погляду не є простим символічним відтворенням звуків. Вона становить собою явище, яке людина чує по особливому і на яке здатна по особливому реагувати. Музика – це продукт людської ціннісної дії і взаємодії. Акт прослуховування – це процес взаємодії з музикою, який можна описати, на думку Рейбрука, як «подолання» (перетворення) звуків через формування здатності їхнього сприймання як повідомлень, що мають значення. «Подолання» як тип поведінки включає в себе набуття людиною певних рис, вмінь і навичок, які виникли в результаті вдалого *проживання* певних подій. В якомусь сенсі це дозволяє нам сприймати акт прослуховування як різновид здобуття знань, як вид особливого чуттєвого досвіду.

Окрему увагу дослідник звертає на роль суб'єктивності при взаємодії людини з музикою, аргументуючи це вищезгаданою концепцією Умвельту. Умвельт в розумінні Рейбрука, включає загальну суму перцептивних сигналів серед подразників всередині організму: «(Умвельт) складається з функціональних циклів, які діють за допомогою механізмів запуску, що селекціонують ряд об'єктів з особливим значенням і виступають як перцептивні або функціональні носії знаків. Вони пов'язані між собою в тому плані, що функціональні якості впливають на перцептивні: вони трансформують об'єкт сприйняття, надаючи йому «функціонального характеру» [3, с. 241]. Найважливішим елементом цього підходу є увага до формування індивідуальної чутливості стосовно функціональних характеристик середовища. У застосуванні до музичної сфери це означає, що ми намагаємося розуміти музику з погляду на те, що вона нам пропонує і дає, а не просто з погляду на її акустичні властивості. М. Рейбрук послідовно вибудовує новий вектор семіотичних пошуків, який полягає в необхідності опису звукового середовища з погляду оцінки його функціонального значення.

Марк Рейбрук в спробах об'єднати музику, семіотику, біологію і психологію, створив низку оригінальних досліджень, які уможливають перспективний вектор наукових пошуків для дослідження музичного мистецтва, оснащуючи їх принципово новими «концептуальними засобами». Серед них – зосередження уваги на (1) процесі взаємодії людини з музикою як середовищем, (2) на ролі музичного досвіду, (3) підкреслення суб'єктивних особливостей щодо сприйняття музики. Надалі можна очікувати, що екосеміотична концепція, поєднуючись з нейробіологічними відкриттями, допоможе теоретично обґрунтувати і забезпечити емпіричні дослідження стосовно ролі тілесності як «адаптивного пристрою», що сприймає музичні (звукові) повідомлення. Це має важливе значення в аспекті дослідження впливу музики на соціально-комунікативні особливості її функціонування та формування ціннісно-визначених смаків та орієнтацій.

Висновки. Семіотична методологія з початку її виникнення активно застосовувалась в музикознавчих та естетичних дослідженнях. Але формування загальноузгодженої і цілісної теорії музичного семіозу досі не завершилося через ключові проблемні питання, що стосуються визначення природи музичного знака і його семантики. Однак сучасна філософія музики і філософія культури вже не можуть оминати семіотичний потенціал в дослідженні природи музики як мистецької, культурної і соціально-комунікативної дійсності. Це безпосередньо стосується дослідження семіотичних функцій музичної мови і передбачає дослідження феноменології музичного сенсотворення щодо його впливу на окрему людину і суспільство в цілому.

Музична мова як самостійна знакова система є досить специфічною, але вона володіє всіма ключовими семіотичними характеристиками, серед яких наявний план вираження з його музичною фонетикою, морфологією, синтаксисом і граматику. На відміну від

вербальної системи знаків, що стосується дискурсивного ладу думки, в якому семантика виникає завдяки логічній послідовності та аналітичній раціональності, музика як презентативна символічна знакова система спрямована на осягнення реальності через перетворення чуттєво-емоційного світу людини.

Семіотичний підхід в дослідженні музики, попри сумніви в його доцільності, за останні кілька десятиліть збагатився новими досягненнями і розробками на підставі залучення нейробіології, когнітивної психології, біосеміотики, психоакустики і кібернетики. Це спонукало до визнання особливої ролі тілесності щодо сприйняття і розвитку музики, яке відбувається в нерозривному поєднанні з формуванням музичного досвіду людини і суспільства та конструюванням предметно-тілесного світу музичних інструментів і технологій, які, зі свого боку, є частиною соціальності як такої.

Ми розглядаємо музику і музичне мистецтво як феноменологію соціально-еволюційного культурного *семіозу*, який є чинником цивілізаційного розвитку людини і людства. Він (музичний семіоз) проявляється в конструюванні комунікативного середовища як такого, що є частиною Умвельту людства і впливає на перетворення чуттєво-емоційного індивідуального та соціального сприйняття реальності. Ключовим когнітивним моментом музики є її спроможність *моделювати інтенції* музичного сприйняття дійсності, обумовлюючи особливості її *розуміння*. Це відбувається завдяки здатності чуттєво-емоційних станів впливати на конструювання епістемно-дискурсивних форм комунікативної інтерпретації дійсності.

Інтерпретація музичного мистецтва в контексті екосеміотики переконує нас в тому, що соціальний світ, як і цивілізаційний процес загалом, не може зводитись до абстрактного розуміння людини та суспільних, економічних, правових і культурних (тощо) відносин. Тлумачення музики як феноменології семіозу і семіотичний аналіз музичної культури спонукають розуміти музику як важливий чинник соціальної організації життя, складниками якої є музичні знакові системи і музична культура з її предметно-матеріальним середовищем і технологіями.

Список використаної літератури

1. Deely J. Innenwelt and Umwelt. *Вісник Львівського університету. Філософські науки.* № 21. 2019. С. 3–17. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/view/10254>.
2. Jakob von Uexkull. An introduction on Umwelt. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/3437571/mod_resource/content/0/An%20introduction%20to%20Umwelt%20134_107%5B1%5D.pdf.
3. Reybrouk M. A Biosemiotics and Ecological Approach to Music Cognition: Event Perception Between Auditory Listening and Cognitive Economy. URL : https://www.researchgate.net/publication/240346676_A_Biosemiotic_and_Ecological_Approach_to_Music_Cognition_Event_Perception_Between_Auditory_Listening_and_Cognitive_Econom.
4. Reybrouk M. Music and Semiotics: An Experiential Approach to Musical Sense-Making. URL: <https://www.intechopen.com/books/interdisciplinary-approaches-to-semiotics/music-and-semiotics-an-experiential-approach-to-musical-sense-making>.
5. Адорно Т. Философия новой музыки. Москва : Логос, 2001. 352 с.
6. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Музыка, 1971. 376 с.
7. Асафьев Б. Речевая интонация. Москва-Ленинград : Музыка, 1965. 136 с.
8. Бенвенист Э. Семиология языка. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/benvenist-74d.htm>.
9. Бонфельд М. Музыка: Язык. Речь. Мышление. Опыт системного исследования музыкального искусства. Санкт-Петербург : Композитор, 2006. 647 с.

10. Ділі Дж. Основи семиотики. Львів : Арсенал, 2000. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Deely_John/Osnovy_semiotyky.pdf?PHPSESSID=vp0f8ec1e2nbjv95v4mfjjdcb3.
11. Карась А. Єдність культури і природи з погляду семиотики // Ділі Дж. Основи семиотики. Пер. з англ. Львів : Арсенал, 2000. С. 7–15. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Deely_John/Osnovy_semiotyky.pdf?PHPSESSID=vp0f8ec1e2nbjv95v4mfjjdcb3.
12. Карась А. Розум, мітологія і музика у призмі творчості Гегеля, Вагнера і Ніцше. *Музика і філософія: до 150-ліття зустрічі Вагнера і Ніцше*. Львів, 2018. 206 с.
13. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови. Львів : НТШ, 2011. 285 с.
14. Кудряшов А. Теория музыкального содержания. Художественные идеи европейской музыки XVII–XX вв. Санкт-Петербург : Лань, 2006. 432 с.
15. Лангер С. Философия в новом ключе: Исследование символики разума, ритуала и искусства. Пер. з англ. Москва : Республика, 2000. 287 с.
16. Леви-Стросс К. Мифологии, 1 т. URL : <http://padaread.com/?book=47082&pg=4>.
17. Лотман Ю. Статьи по семиотике и типологии культуры. URL : <http://yanko.lib.ru/books/cultur/lotman-selection.htm>.
18. Лотман Ю. Структура художественного текста. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literal/Lotman/_Index.php.
19. Морис Ч. Основания теории знаков. Семиотика. Онтология. Москва : Академический проект, 2001. 702 с.
20. Назайкинский Е. Логика музыкальной композиции. Москва : Музыка, 1982. 319 с.
21. Пирс Ч. Избранные философские произведения. Пер. з англ. Москва : Логос. 2000. 449 с.
22. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Пер. з фр. Київ : Основи, 1998. 292 с.
23. Холопова В. Музыка как вид искусства. Москва : Планета музыки, 2014. 320 с.
24. Чекан Ю. Интонаційний образ світу. Київ : Логос, 2009. 227 с.
25. Шопенгауер А. Об сущности музыки. URL: <http://www.opentextnn.ru/music/interpretation/?id=2431>.

PROSPECTS OF THE SEMIOTIC APPROACH IN MUSIC: FROM STRUCTURALISM TO ECOSEMIOTICS

Myroslava Shulak

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: myroslava.shulak@lnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-8334-3097*

The purpose of this article is an attempt to make a historical overview of development of a semiotic approach to music, to consider different approaches to the definition of an elementary sign in musical language and its semantic content and make a comparative analysis of them.

Semiotic methodology since its origin in the 20th century becomes increasingly relevant both in general philosophical research and in aesthetic and artistic. The artistic process has constantly formed (and continues to form) new means of expression, new languages, codes that can be understood through the use of a semiotic approach. The musical art process is no exception.

The phenomenon of musical semiosis in the musicology of the 20th century was considered from the multilevel standpoint, contradictory methodological positions, and scientific awareness of both the phenomenon itself and its social functioning. However, in various statements about the semiotic foundations of music and the principles of organization of musical semiosis, a single theory has not yet been created. But this is not an insurmountable problem for the study of the semiotic basis of musical

language as such, which functions through active processes of creating meaning and significance and subsequent impact on man and society.

The semiotics approach is actively developing. In the current studies we can note a combination of semiotics, musical analysis, cognitive psychology, cognitive neurobiology. Based on the above statements, we offer the vision of the optimal solution to the problem of sign in musical language. To substantiate the statement that music is undoubtedly a separate artificial sign system, an integral part of the semiosphere. The key cognitive moment of music is its ability to model the intentions of musical perception of reality, determining the peculiarities of its understanding. This is due to the ability of sensory-emotional states to influence the construction of epistemic-discursive forms of communicative interpretation of reality.

We also examine current semiotic studies of music, changes in their methods and conceptual apparatus, and opportunities that are expected in the future.

Key words: musical semiotics, sign, sign system, semantics, concept, denotation, signification, designator, discursive symbolism, presentative symbolism, adaptive control, coping behavior, ecosemiotics, embodiment music cognition.

УДК 001.1+141

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.11>

КИТАЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ ТА ЗАХІДНА НАУКА: ЗМІНА ВІДНОШЕННЯ В АНГЛОМОВНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

Андрій Кадикало

Національний університет «Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, м. Львів, Україна
e-mail: andrii.m.kadykalo@lpnu.ua
ORCID ID 0000-0003-0123-1671

У статті автор розглядає зміни в осмисленні відношення між китайською філософією та західною наукою у дослідницькій літературі ХХ століття. Автором проаналізовано ідеї окремих дослідників, які вивчали китайську філософію та її вплив на науку в Китаї упродовж тривалого періоду часу. Л. Кох, М. Хамм витлумачили такі головні поняття китайської філософії, як дао, внутрішня природа, Небо і Земля. Окреслено чинники, які вплинули на пояснення запізнитого формування теоретичної науки в Китаї. Ю-Лан Фунг припускав, що в Китаї не було науки, бо китайська філософія розглядала вчинки людини із проекцією на природну гармонію. Це стало причиною залежності науки від етики. Фунг вважав, що китайські філософи не розглядали природу з позиції користі й утилітаризму. Цаолу Лу представив зрозумілу та просту картину того, яким чином західні філософи уявляють китайську науку, обґрунтувавши, що в китайському мисленні космос і природа розглядаються як єдине ціле. Такий підхід заснований на холістичних принципах мислення, що унеможливило активні теоретичні пошуки в аспекті модерної технологічної науки. Водночас китайський мислитель припустив, що такий підхід має низку переваг, оскільки в його контексті нейтралізується теоретичний дуалізм і суперечності, що характерні для західної науки. Окрему увагу автор надав ідеям американського фізика і дослідника східної культури Фрїтгофа Капри, який продемонстрував паралелі між китайською філософією та інтерпретацією субатомної реальності. Ідеї та погляди розглянутих у статті мислителів свідчать про суттєву відмінність між способами мислення Китаю та Заходу. На нашу думку, причини формування настільки різного світосприйняття пов'язані з відмінностями в поглядах на відношення «людна-світ» в Китаї і на Заході. Встановлено, що у розвідках китайських мислителів обґрунтована думка про провідне значення понять сталості і гармонії, притаманних для китайської філософії і світосприйняття. Водночас дослідники розходяться в розумінні того, яким чином інтерпретується значення сталості. З одного боку, її тлумачать як те, що є непізнаване й тим обмежує можливості пізнання, а з іншого – як динамічну рівновагу. Відтак відмінності в розумінні поняття сталості є одним з наслідків переосмислення і реінтерпретації відношення китайської філософії та західної науки в ХХ столітті.

Ключові слова: наука, філософія, мислення, знання, людина, природа, сталість.

Вступ. Китайська культура і ментальність для людини Заходу ще на початку ХХ століття була настільки інакшою, що цілком заслуговувала епітету «чужого і незрозумілого». Хоча сучасний світ, через процес глобалізації, значно «поменшав» у масштабі, проте із впевненістю не можна стверджувати, що китайська «чужинність» зникла зі сприйняття західної людини. На перший погляд, може видаватися, що відмінності всього китайського від західного проявляється тільки на буденному рівні, але це не зовсім так. У ХХ столітті саме західні дослідники китайської культури звернули увагу на ті особливості китайського світосприйняття, які різняться його із західним представленням

щодо розуміння реальності і світу. Це проблематика з виразно філософським підґрунтям. Презентація усвідомлення відмінностей у світосприйнятті і мисленні в західних розвідках, притаманних для китайської релігії, філософії і літератури, сприяла тому, що на Заході окреслилося досить чітке уявлення про інакшість китайського світосприйняття, яке, водночас, є достатньо адаптивним щодо способу життя у світу. Зазвичай прийнято протиставляти західне раціональне структуроване розуміння реальності та представлене у китайській філософії метафоричне, холистичне бачення реальності. Західна наукова і філософська традиція довгий час ставилися до представлення реальності у китайській філософії як до суто міфологічного, що виконує не гносеологічну функцію, а нарративну. Детальніші і прискіпливіші дослідження китайської філософії західними інтелектуалами із різних сфер науки змусили переосмислити це редукаціоністське тлумачення.

Метою статті є компаративний огляд і аналіз тих процесів і дискурсивних практик, які призвели до змін західного бачення суті і ролі даосизму, конфуціанства, моїзму щодо їхнього впливу на наукові пошуки в Китаї. Передусім, увагу буде зосереджено на доробку китайських англомовних дослідників, зокрема Ю-Лан Фунга, Цхаолу Лу, Мінджин Лу та на англомовній дослідницькій літературі про філософії Сходу в публікаціях, як спеціалістів-синологів Метью Хамма, Лівії Кох, так і в міждисциплінарних розвідках, які пропонує Фрїтьофа Капра. Публікації Хамма і Кох розглядатимуться у контексті спроб автентичного тлумачення окремих філософських понять для західного мислення. Концепція ж Капри цікава як спроба пошуку спільних рис мислення у китайській філософії і в сучасній теоретичній фізиці та виявлення підстав, які дозволяють проводити між ними паралелі.

Виклад основного матеріалу.

1. Захід і Китай: особливості наукового розвитку у світлі відмінностей у філософії.

На початку ХХ століття став очевидним факт, що форма в якій існувала китайська філософія є однією із причин відсутності яскравого наукового поступу в Китаї. Це не був винятково західний погляд. Наприклад, Ю-Лан Фунг (Yu-Lan Fung) з Колумбійського університету писав, що відсутність науки в Китаї, а також його технологічна відсталість обумовлені не тільки матеріальними причинами, але й «духовною складовою життя сучасного Китаю» [3, с. 238]. На його думку, духовна сторона реального життя визначає спосіб соціального буття і стосується втілення бажаних уявлень про життя, а матеріальне постає тільки засобом досягнення означеної мети. Саме у цьому принципово відрізняється Китай від Заходу. Ю-Лан Фунг робить висновок, що наука не була потрібна в Китаї, тобто реальне життя китайців не потребувало такої форми активності. Звичайно, на початку ХХІ століття ситуація у цій сфері істотно змінилася, але це стало можливим, зокрема, й тому, що сучасний Китай вестернізований і цей процес носить цілеспрямований характер, підтримуваний китайською урядом. Навчання китайських студентів у США та Європі слало загальним явищем.

Ніл Фергюсон пояснює відсталість Китаю на початку ХХ століття відсутністю прагнення до новизни та збереження усталеного способу життя [1, с. 125]. Чому ж китайці не прагнули до новизни, без якої наука є не можливою і не потрібною? Ю-Лан Фунг вважає, що причина цього криється у принципах, виражених у панівних філософських доктринах Китаю – моїзмі та даосизмі. Китайський дослідник припускає, що суть даосизму можна виразити одним вдалим висловлюванням – «повернення до природи» [3, с. 241]. Все ж таке твердження мало що пояснює поза інтерпретацією, яку пропонує Фунг. Він зазначає, що з позиції даосизму, природа та її уклад, самі по собі є досконалими і не потребують зовнішнього, штучного втручання. Як приклад Фунг наводить такий фрагмент з книги даоса Чжуан-цзи: «Бо як ноги качки, хоч і короткі, без болю для качки не можна подовжувати, так і ноги журавля, хоч і довгі, не можуть бути вкорочені без біди для журавля,

те що довге в моральній природі людини не вкорочується, ані те, що коротке, не подовжується. В такий спосіб можна уникнути всілякого смутку» [13, с. 101]. Втручання людини шкодить природному порядку, таким втручанням вважаються будь-які спроби моральної чи соціальної регуляції поведінки людини, пояснює Фунг позицію даосизму. Адже регулювання тут виконує формальну функцію для Лао-цзи. Він закликає людину діяти відповідно до своєї природи, яку розглядає позитивно. «Відкиньте свою святість, позбавтеся пишності і люди виграють у сто разів. Відкиньте доброзичливість і скасуйте праведність, і люди повернуться до синівського благочестя та батьківської любові. Відмовтеся від своїх інтриг і відкиньте вигоду – і злодії та грабіжники зникнуть. Ці три заповіді означають, що зовнішнього примусу недостатньо, і тому вони пропонують нам бути вірними своїй справжній натурі: проявити простоту, прийняти відверті стосунки, зменшити егоїзм, а бажання мають бути помірними» [11, с. 44].

Ототожнюючи раціонально-логічне регулювання суспільного життя зі шкодою для природи людини, даоська філософія виступає проти всього, на її думку, штучного, оскільки воно стосовно природного є вторинним. Парадокс проте в тому, що прагнення змін є одночасно прагненням новизни і новим. Не випадково саме китайці знайшли мудрість в тому, щоб період змін визнати найгіршим для життя людини й орієнтували уникати такого стану речей. Новизна, яка асоціюється із наукою та змінами, теж сприймалася небажаною і шкідливою, бо є проявом штучного втручання до природного плину речей. Прагнення до знання – це рух у напрямку зовнішнього світу, це вихід за власні духовні межі. Чи цього потребує людина для щасливого життя? Лао-цзи вважає, що ні, оскільки воно шкідливе як і будь-яка штучна активність: «Той, хто віддає себе знанню, прагне, день за днем, зростання. Той, хто присвячує себе дао, прагне, день за днем, меншати. Він меншає і дедалі меншає, допоки не досягає стану недіяння. Досягши стану недіяння, він перебуває у спокої» [12, с. 90].

Прагнення знання у даоській філософії тлумачиться як активність, але активність шкідлива, бо розширення знання і відкриття нового ототожнюються. Зрозуміло, що такий принцип цілком протилежний до того, на якому заснована західна наука. «Природу не можна опанувати», вважали китайські філософи й, очевидно, мали певну рацію. Але саме ця світоглядно-філософська настанова відрізняє даоський підхід від західного. У даосизмі стихійні лиха розглядаються як можливе покарання людини і суспільства за відхід від природної гармонії. Зовнішня природа загрожує людині, така загроза водночас є й нагадуванням про необхідність виправлення внутрішньої природи, повернення в неї гармонії, ладу, впорядкованості. Адже з позиції китайської філософії, а не тільки даосизму, втручання в природу означає втручання в гармонію. Гармонія, як пояснює американська дослідниця Лілія Кох, в даосизмі і в китайській філософії загалом, вважається «важливою категорією, що визначає стан людини в Китаї. Це *визнання* справжнього і чистого стану природного потоку, який може бути порушений, як правило, через надлишок або дефіцит, втручання або перешкоди» [5, с. 74]. Даосизм, а отже й китайська філософія, яка перебувала під його впливом, сформували особливе світосприйняття. Таке світосприйняття спрямоване на збереження сталого, незмінного стану речей, бо змінність приносить руйнацію. І ще один важлива світоглядна настанова, притаманна для західної філософії, починаючи з Античності, полягає в орієнтації людини щодо її прагнення до визнання перед іншою людиною і суспільством, тоді як китайський триб мислення полягає в орієнтації на визнання верховенства природи.

Реальність не тлумачиться у даосизмі і конфуціанстві як стабільна, навпаки, вона динамічна, але в цій динаміці незмінна. Кох пояснює, що таке розуміння реальності не є суперечливим, адже йдеться про змінність окремого, а не цілого, що й створює динаміку.

Відмінність від схожих уявлень про елементи природи у античній натурфілософії полягає у тому, що частинами реальності є час, місце та обставина, які мають тенденцією схематичну змінність [5, с. 75]. Для китайської філософії зовнішня природа, космос, постають як надзвичайно складні явища, які характеризуються ключовою ознакою змінності. Космос настільки просякнутий цією змінністю в уявленні китайських мислителів, що можна погодитися із тим, що він приховує природу. «Космос – це взаємозалежність та взаємозв'язок усіх речей, а також процес постійно триваючих змін, який названо «Трансформацією Речей» [4, с. 33]. Якщо західна думка через раціоналізацію, прагнула встановити надійні підстави існування зовнішнього світу, природи космосу, то у китайській філософії неможливо знайти підстави для схожого проєкту. Метью Хамм (Університет Британської Колумбії) описує китайське розуміння зовнішньої природи як надто контраверсійне. «Що стосується Шляху, він має тенденції та надійність, (але) не має дії та форми. Його можна передати, але не отримати. Його можна отримати, але його не можна побачити. Він був укорінений сам по собі і заснований на самому собі до того, як існували Небо і Земля. Він постійно існує з давніх давен. Він дав дух привидам і сповнив духом Ді. Він породив Небо і Землю. Він знаходиться над найвищою точкою, але не високий; він знаходиться нижче шести напрямків, але не глибокий. Він народився до народження Неба і Землі, але не є тривалим; він зростав з часів глибокої давнини, але не є давнім» [4, с. 34].

Використовуване поняття Шлях можна розуміти і як космос, тобто природу, і як певний порядок в космосі, який визначає чим є цей космос як зовнішня природа. Можна помітити на прикладі наведеного уривку, що в китайській філософії присутня ще одна особливість щодо осмислення зовнішньої природи, а саме неможливість використання точних, визначених, однозначних понять, поза якими неможливе наукове пізнання. Якщо в античних філософів західного світу прагнення до точності стало дуже важливим, то китайські мислителі навіть не ставили такої мети. На думку Хамма, для китайського мислення характерний пошук стабільності, але ця стабільність має інший характер і вона не доступна людському розуму. Розум не здатен проникнути у суть зовнішньої природи та світу змінних речей і хоча «кінцева причина їх існування залишається непроникною для людського розуміння, циклічні моделі, такі як день і ніч (які є прикладами космічних тенденцій) надають відчуття сталості постійно мінливому космосу» [4, с. 36]. Тому важливим є пізнання не зовнішньої природи як такої і того порядку, який нею керує, а того – як віднайти порядок внутрішньої природи в умовах мінливої дійсності.

Альтернатива даоському підходу до пізнання природи, на думку Ю-Лан Фунга, все ж була присутня в китайській філософії і мала спроможність стати провідником наукового знання [3, с. 249]. Він має на увазі філософські ідеї Мо Цзи, хоча схильний припустити, що їх висловлював не сам вчитель, а його учні, які доповнили вчення майстра. Мо Цзи, на відміну від Лао-цзи, вважав, що природний стан людини не тотожний станомі досконалості. Навпаки, люди слабкі і дурні, тож потребують нагляду та виховання, бо чесноти потребують гаранта їхнього дотримання – тобто держави. Моїзм позитивно оцінює штучно створені системи знання, зокрема пропонує інтелектуальне і раціональне розуміння світу. Прикладом можна вважати такий фрагмент: «Простором є те, що охоплює різні місця. Тривалість включає різні часи. Причиною є те, після здійснення чого може бути щось. Коло є тим, в якому відстань від центру має однакову довжину в усі сторони. Енергія - це те з чого виникає форма» [3, с. 250]. Фунг вважає, що це прояв «наукового духу». Проте цей «науковий дух» не отримав пізнішого і нового натхнення. Конфуціанство, яке відіграло найбільшу роль у подальшій долі Китаю, тяжіло, за словами Фунга, до тлумачення порядку природи і протиставлення всьому новому в душі даосизму, бо ж людська природа за своєю суттю добра [3, с. 250–251].

Тут варто зазначити, що внутрішня природа у китайській філософії має дещо інше значення, ніж у західному мисленні. Фунг не вдається до аналізу згаданого розмежування, але Кох вважає, що воно потребує прояснення. Вона підкреслює, що західна модель внутрішньої природи людини передбачає визнання природної слабкості людини, яку потрібно виправляти, натомість у даосизмі «навпаки, схильні розуміти внутрішню природу в іншому значенні – як зв'язок із космосом, завдяки якому зберігається безпристрасність і цілісність перед лицем пристрастей та ідей. Цей зв'язок є головним джерелом мудрості, коренем просвітлення та ключем до того, як вберегти цілісність, незважаючи на зовнішню ситуацію» [5, с. 76]. Отже, незацікавленість зовнішньою природою у китайській філософії має дві можливі інтерпретації, але наслідок для виникнення науки той самий.

Після правління династії Цинь, у Китаї виникнення науки було під великим питанням. Конфуціанство, поряд із даосизмом та буддизмом, який проник із Індії, «проповідували» відданість велінню неба «яке мало протиставляється «людському бажанню» [3, с. 257]. Конфуціанство в цей період зазнало трансформації, тому Фунг пропонує називати його неоконфуціанством. Хоча в цьому трансформованому конфуціанстві помітні зрушення в бік принципів характерних для західної науки [3, с. 258], але цього було недостатньо для виникнення самої науки. Фунг це пояснює таким чином: «важлива відмінність полягала в тому, що в Європі була розроблена техніка пізнання і управління речовиною, тоді як у Китаї опанування знанням означало розвиток та контроль розуму» [3, с. 258]. У ситуації двох можливих альтернатив розвитку пізнання у конфуціанстві переважило, можливо, під впливом даосизму та буддизму відсторонення від людського прагнення, бо воно може завдати шкоди у справі повернення до природної досконалості внутрішньої природи, шлях до якої вказує «веління неба». Людина своїми активними діями не владна над часом і простором, бо, як писав Чжуан-цзи, «Життя і смерть, існування та загибель, успіх і невдача, багатство і бідність, гідність і нищість, похвала і докора, голод і спрага, спека і холод - все це змінюється з часом і є результатом долі. Вони були до і будуть після нас, як день і ніч, і ми ніколи не зрозуміємо їх причини або початку» [5, с. 78]. Наука як спосіб пізнання немає сенсу за таких умов, бо намагається встановити причиново-наслідкові зв'язки, які перебувають поза межею можливостей розуму. Фунг вважає, що описана ситуація визначила вторинність науки, навіть за умов прагматичної спрямованості китайського мислення. Основна відмінність західного мислення від китайського, в аспекті можливей для виникнення науки, полягає у його спрямованості назовні. Китайська філософія натомість спрямовує всередину самої людини, зовнішня природа цікавила її тільки в сенсі орієнтиру для гармонії внутрішньої природи: «Китай намагався дізнатися, що є в нас самих і знайти там вічний спокій» [3, с. 259]. Отже, об'єктивність, точність і визначеність знання не були в пріоритеті у китайських філософів, адже таке знання ніколи не буде індивідуальним. Для китайських мислителів більш цінним було суб'єктивне знання, яке доступне не всім, яке дає привілейованість, а таке знання можна назвати мудрістю, але не науковим. Західне мислення спрямовує до пошуку щастя в пізнанні і перетворенні зовнішнього світу і передбачає поширення та експансію, натомість китайська філософія підкреслювала необхідність пошуку щастя шляхом встановлення гармонії внутрішнього із зовнішнім [3, с. 263].

2. Ставлення до особливостей китайської філософії наприкінці ХХ століття.

Чи змінилася думка в західних дослідників наприкінці ХХ століття щодо особливості китайського осмислення світу та умов для виникнення науки? Актуальності дане питання не втратило – на нього шукали відповіді Джозеф Нідем [8], Ронан Колін [9], Натан Сівін [10]. Цаолу Лу спробував розглянути аргументи, які свідчать про сучасну незавершеність формування науки в Китаї і підтверджують культурні відмінності в науковому пізнанні. Лу погоджується із пропозицією Сівіна, що культурні відмінності дійсно є важливими

і свідченням цього вважає розвиток науки в арабо-мусульманському світі в IX столітті. Від початку становлення науки на Заході вона спочатку не мала тієї форми, яку має сьогодні і не володіла перевагами перед щодо становлення наук в інших культурах. Лу наводить, як приклад, слова Нідема, що «Китайська цивілізація була набагато ефективніша, ніж європейська у вивченні природи та використанні здобутих знань на благо людства упродовж чотирнадцяти століть чи близько того, ще до європейської наукової революції» [8, с. 3]. Якщо Фунг пояснював відсутність науки у Китаї інтерпретацією природи в китайській філософії, а точніше тим, що переважило розуміння природи як чогось непізнаного, того, що незбагнене для людського розуму, то Лу не сприймає такий підхід. Він переконує, що природа в мисленні китайських філософів могла мати сім варіантів пояснення [7, с. 35]. Цяолу Лу бачить причини відсутності розвитку науки в Китаї в тому, що жоден із варіантів не переважив інші. Це сприяло формуванню особливої традиції в Китаї яку Лу називає науковим холізмом. Такий концепт природи включає «антагоністичний / відсторонений підхід, експлуататорський / утилітарний підхід, теїстичний / антропоцентричний підхід, натуралістичний / аналітичний підхід, анімістичний / моралістичний підхід, напіврецептивний підхід і повністю рецептивний підхід. Але жоден із цих підходів не отримав загальноприйнятого статусу для спільного дискурсу та діяльності в китайських науках; і насправді жоден не спричинив значного впливу на китайську науку» [7, с. 35].

Тут можна поміти відмінність між поясненнями Фунга, який вважає, що в Китаї переважило пізнання внутрішньої природи перед зовнішньою, і поясненням Лу, який стверджує, що відмова від одного привілейованого концепту природи призвела до відсутності науки в Китаї у тому сенсі як це прийнято в західному мисленні. Лу припускає можливість існування альтернативних концептів розвитку науки, зокрема китайського та західного, де останній – це маніфестація механістичної моделі науки. Механістичну модель науки і картину світу, яка сформована в західній культурі, Лу відносить до наукового редукціонізму. Як і більшість дослідників, Лу вважає, що китайська натурфілософія включає традиційні для неї поняття: «дао» або «Великого шляху», «ян» та «їнь», «Небо», «Землю» і людину, які тісно пов'язані одне з одним. Холізм китайської філософії полягає у тому, що дані поняття мають сенс у своєму взаємозв'язку. З цим важко не погодитись, оскільки раніше ми розглянули подібні аргументи у викладі Фунга. Центральне поняття китайської філософії, «дао», саме по собі передбачає єдність всього, адже воно є джерелом всіх речей, воно зв'язує усі речі і воно є метою для всього. Слід звернути увагу, що в цьому поясненні суті «дао» підкреслюється цілісність реальності і лише з погляду на таку цілісність її інтерпретує китайська філософія. Цяолу Лу протиставляє розуміння холістичної суті «дао» пошуку античними греками не тільки джерела всього, але й структури космосу [7, с. 37]. У цьому він вбачає розходження із західним способом осмислення світу.

Поняття «дао» у китайській філософії відіграло схожу роль щодо поняття законів у західній науці, проте між ними існує суттєва відмінність. У Китаї не спостерігалось прагнення конкретизувати структуру дао, на відміну від західноєвропейського підходу до космосу, природи і суспільства. Хоча Лу вважає, що до поняття «дао» близьким за сенсом було ньютонівське поняття «Першопоштовху», але воно мало, імовірно, містичну конотацію, аніж наукову. Китайська філософія не переймалася устремлінням до пошуку та розкриття структурних особливостей дао чи Піднебесної. Західне мислення у своїй суті було спрямоване на відкриття таємниць природи з метою їхнього використання. Це було питанням часу – коли оформиться концепція механістичного розуміння каузального взаємозв'язку явищ і подій реальності, де кожен річ можна розглядати як окрему від цілого. Завдяки пошуковому духові філософії, опертої на закони логічного мислення, західні

наука змогла знаходити і пояснювати дискретні особливості буття, враховуючи також його континуальність і неперервність.

Цаолу Лу пояснює, що китайська філософія створила умови для комплексного, цілісного поєднання знання про світ і уникла розбіжностей, характерних для західного мислення, зокрема дуалізму тіло-свідомість, об'єктивне-суб'єктивне, хвиля-частинка, матеріальне-духовне [7, с. 47]. Очевидно, що в цьому і полягає перевага холізму китайського концепту науки і тому Лу підсумовує, що «коли китайська наука нарешті вийшла на сучасний шлях розвитку і стала аналітичною (на початку ХХ століття), то це не повинно означати відмову від цілісності (настільки ж, наскільки це було до сьогодні), оскільки це є квиток на вхід у майбутнє. У сучасному науковому світі традиційний дуалізм замінюється цілісністю завдяки міждисциплінарним, міжкультурним і міжнародним взаємодіям, які ведуть до розмивання і переусвідомлення традиційних дихотомій в інтелектуальних пошуках» [7, с. 47].

Окремі дослідники в англomовній літературі схильні припускати, що на ранніх етапах розвитку західне і східне філософське мислення не надто суттєво відрізнялися. Мінджун Лу вважає, що поняття «дао» потрібно розглянути в ширшому контексті, ніж це зробили Фунг, Лу та інші. Вона зазначає, що «китайське «дао» відповідає «ідеї» Платона або «сущому» (*субстанція, ουσια/οὐσία*) чи «першорухію» Аристотеля, що є фундаментальним концептом у сенсі першопринципу чи першопричини» [6, с. 142]. Може видатися, що така схожість у метафізичних поняттях обох типів мислення мала б призвести до схожих результатів, але в Китаї, як відомо, експериментально-теоретична наука західного типу не виникла. Мінджун Лу допускає, що результат все ж не був зумовлений безпосередньо філософськими концептами Платона-Аристотеля, але пізнішим осмислення їхньої спадщини. Зрештою, у праці «Китайсько-Західна компаративна метафізика та епістемологія» вона не переслідує мету пояснити причини виникнення/не виникнення науки в Китаї. Проте варто зазначити, що західна філософія, зокрема й у формі античної метафізики, прагнула до точності та визначеності, особливо коли мова йде про Аристотеля. Трактатування спадщини Аристотеля зумовлене самою грецькою філософією. Натомість, як аргументували Фунг та Лу, у китайській філософії не існувало потреби визначення первинних, межових понять. Тому відмінність полягає не у самих значеннях метафізичних понять Платона, Аристотеля та інших греків, стосується способу, яким було реалізовано концепти західної філософії.

Взаємозв'язок розвитку філософії та науки стосовно співвідношення західного та східного мислення спробував пояснити Фрїтьоф Капра (Fritjof Capra) американський фізик австрійського походження. У відомій книзі «Дао фізики», він проводить паралелі між сучасною фізикою, передусім у галузі атомної фізики та квантової механіки, і східною містикою. Ідеї Капра викликають неоднозначну реакцію, проте це зумовлюється буквальною і редукаціоністичним розумінням поєднання сучасної квантової фізики елементарних частинок і філософії даосизму. Американський фізик зазначає, що не ставить за мету пряме ототожнення науки та містичного вчення. На його думку, схожість полягає у тому, що «східний містицизм заснований на безпосередньому сприйнятті реальності, а фізика опирається на спостереження явищ природи шляхом проведення експериментів. У обох сферах ці спостереження або стани згодом пояснюються або інтерпретуються за допомогою слів. Оскільки, з допомогою слів можна скласти лише абстрактну і приблизну мапу дійсності, вербальні описи результатів наукового експерименту або містичного одкровення неточні та фрагментарні» [2, с. 41]. Він вважає, що мова опису реальності у фізиці має деякі паралелі та аналогії з мовою, яку використовують у філософській традиції Китаю. Допустимість такого порівняння можливо тому, що сучасна фундаментальна наука переживає період зміни уявлень про простір, матерію, причиновість.

Порівнюючи мови сучасної науки з китайською філософією, Капра йде навіть далі ніж Цхаолу Лу. Якщо Лу вважав, що західна філософія і наука перебувають в межах орієнтирів, які є причиною дуалістичного тлумачення світу, то Капра схильний припустити, що сучасна фізика субатомних частинок пропонує доказові засоби для переосмислення дуалізму. На фундаментальному рівні реальність постає неперервною і цілісною, але її прояв, тобто опис в поняттях буденної мови, залишається дуалістичним, вважає вчений, і «на рівні атома, матерія проявляється двояко; як частинки і як хвилі» [2, с. 151].

Капра не вважає, що західна наука не здатна вийти за межі прийнятих дихотомічних уявлень. Уявлення, які сформували наукові поняття, на його думку, прийшли із західної філософії з її двозначною аристотелівською логікою, яка й спричинила формування такої картини світу, в якій реальність розглядається крізь призму протилежностей. У китайській філософії протилежності також розглядаються як частина реальності, проте їх інтерпретація відрізняється від інтерпретації у західній філософії. Можна припустити, що даосизм, конфуціанство, моїзм через відмову від концентрації на двоїстості світу, здатні вийти за межі цієї двоїстості. Китайське мислення уникає постійного регресу, бо не прагне формулювання точних, однозначних понять, а приймає обмеженість людського пізнання. Натомість західне мислення через прагнення до однозначності потрапляє в систему протилежностей-суперечностей, які неможливо вирішити. Західна наука, яка під впливом позитивізму стала утилітарною та промислово й економічно ефективною, виявилася слабкою щодо ощадливого сприйняття природи. Капра підкреслює, що «субатомний світ постає перед вченими у формі взаємовідношень між різними частинами цілого. Уявлення класичної фізики, які працюють в макроскопічному середовищі звичному для людини, не здатні адекватно описати цей світ» [2, с. 159].

Позиція Капри щодо взаємовідношення китайської філософії і західної науки демонструє імовірну зміну підходу до розуміння реальності. На його думку, західна наука поступово відмовляється від прагнення однозначного і лінійного тлумачення в дослідженнях фундаментальної реальності. Для китайської філософії така ситуація була властива від її виникнення, тоді як західне мислення змушене через кризу прийти до нової інтеграції. «Теорії атомної та субатомної фізики призвели до того, що існування елементарних частинок стало практично неможливо пояснити. В межах цих теорій, було виявлено принциповий взаємозв'язок різних аспектів існування матерії, з'ясовано, що енергія здатна переходити в масу і припущено, що частинки швидше слід розглядати як процеси, ніж як об'єкти» [2, с. 285]. Капра розглядає перспективи західного розвитку науки саме під кутом зору прийняття світу як цілого і відмови від його внутрішньої суперечливої диференціації. Проте питання про можливість здійснення такої перспективи залишається відкритим.

Висновки. Як показує аналіз вибраної англійської дослідницької літератури, тема відношення китайської філософії і західної науки викликає значний інтерес, передусім в західному світі. Це підтверджується тим, що опис реальності в китайському мисленні для західних дослідників презентують науковці, які «зсередини» добре обізнані з китайською філософією та її традицією. Л. Кох, М. Хамм та інші дослідники китайської культурно-духовної спадщини сприяли максимально наближеному, наскільки це можливо, відтворенню смислів і тлумаченню понять даосизму і конфуціанства для західного реципієнта. Ці розвідки дозволили зрозуміти, що «відмінність» китайського мислення від західного, засновується на формуванні своєрідного відношення людина-світ і на виникненні специфічного понятійно-концептуального апарату. Дослідження подібності і відмінності між античною філософією, західною наукою і китайською філософією вказують на те, що їхні особливості зумовлені різними уявленнями, концептами і завданнями, які генерувалися культурами і мислителями, що представляли різні способи життя і його форми його осмислення.

Упродовж XX століття ставлення західних науковців до потенціалу китайської філософії зазнало змін і викликало нові уявлення щодо відношення між китайською філософією і західною наукою. Це позначилося на оновленні ключових понять про те, що таке наука взагалі.

Під впливом означених зсувів у спеціальній дослідницькій літературі відбулася переоцінка і переусвідомлення критеріїв та чинників, які зумовлюють розвиток науки в Китаї і в світі стосовно ролі в цьому процесі філософії як такої. Якщо на початку XX століття наука інтерпретувалася на принципах позитивізму, з ухилом до утилітарного технократизму, то на початку нового століття виникли дедалі послідовніші екологічно і холистично визначені спроби осмислення альтернативних концептів науки і шляхів її розвитку. Загалом сформувалася дослідницька тенденція розглядати можливості наукового розвитку з погляду на екологічні і культурно-цивілізаційні перспективи людства.

Список використаної літератури

1. Фергюсон Н. Цивілізація: як Захід став успішним. Київ : Наш формат, 2017. 488 с.
2. Capra F. *The Tao of Physics*. Boulder: Shambhala, 1975. 330 p.
3. Fung Y.-L. Why China Has No Science. *Ethics*. 1922. Volume 32, Number 3. Pp. 237–263.
4. Hamm M. A Dream of the Self: Identity in the “Inner Chapters” of the Zhuangzi. *Early China*. 2020. vol 43. Pp 29–60.
5. Kohn L. *Daoism: A Contemporary Philosophical Investigation*. New York: Routledge, 2020. 214 p.
6. Lu M. *Chinese-Western Comparative Metaphysics and Epistemology*. Lanham Boulder New York London: Lexington Books, 2020. 225+x p.
7. Lu Z. Scientific holism: China meets West. *Journal of East-West Thought*. 2012. #3. Vol 2. Pp. 33–50.
8. Needham J. *Science in Traditional China: A Comparative Perspective*. Cambridge-Harvard: University Press, 1981. 144 p.
9. Ronan C. *The Shorter Science and Civilization in China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 459 p.
10. Sivin N. Why the Scientific Revolution Did Not Take Place in China – or Didn’t It? *Chinese Science*. 1982. #5. Pp. 45–66.
11. *The Sayings of Lao-Tzu*. New York: Dutton and company, Inc, 1905. 54 p.
12. *The Texts of Taoism. The Sacred Books of China. Part I*. New York : Dover Publication Inc, 1962. 418 p.
13. Tzū C. *Mystic, Moralist, and Social Reformer*. London : Bernard Quaritch, 1889. 466 p.

CHINESE PHILOSOPHY AND WESTERN SCIENCE: A CHANGE OF ATTITUDE IN ENGLISH RESEARCHING LITERATURE IN THE XX CENTURY

Andrii Kadykalo

*Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreiia str., 5, 79013, Lviv, Ukraine
e-mail: andrii.m.kadykalo@lpnu.ua
ORCID ID 0000-0003-0123-1671*

In this article, the author considers changes in the relation between Chinese Philosophy (Daoism, Confucianism, and Moism) and Western Science in the XX century. The author analyzed the ideas of certain researchers who studied Chinese Philosophy and its influence on Science for a long time. L. Kohn, M. Hamm explained the main notions of Chinese Philosophy, such as Dao, inner nature, Heaven, and Earth. Yu-Lan Fung assumed that China had not Science. Chinese Philosophy connects

humans' actions with nature (correlate inner nature with nature), establishing dependency of Science from Ethics. Fung thought that Chinese philosophers explained nature as unrecognizable for the human mind. Zhaolu Lu has painted a simple picture of Chinese Science – i.e., as philosophers of Science wish, a simple picture of Chinese theoretical understanding of, or approach to, nature. He considers the concept of Chinese Science as a holistic vision of the whole cosmos. Zhaolu Lu sees that in today's scientific world, traditional property-dualism is being replaced with holism through interdisciplinary, intercultural and international movements, which are blurring more and more traditional dichotomies in the intellectual mind.

American physicist Fritjof Capra shows a similarity between Chinese Philosophy and understanding of Subatomic Reality in Modern Physics. Chinese Philosophy and thinking differ from the Western. This situation had been formed because human-Universe relation is non-utilitarian in China but the West. All researchers accept the idea that sustainability is vital for the Chinese worldview. However, there is a difference in the interpretation of the meaning of this sustainability. On the one hand, researchers explain it as a limit of cognition. On the other hand, another group of researchers explains sustainability as the one in which parts are changing, but it stays the same. They explained the influence of Chinese Philosophy on the creation of Science. There are some differences in their elucidations. It is the evidence of changes in the interpretation of relations between Philosophy and Science in China during the XX century.

During the twentieth century, the attitude of Western scholars to the potential of Chinese philosophy has changed and given rise to new ideas about the relationship between Chinese philosophy and Western science. This has affected the updating of key concepts about what science is in general. Under the influence of these shifts in the special research literature there was a reassessment and re-awareness of the criteria and factors that determine the development of science in China and in the world in relation to the role of philosophy as such in this process.

If at the beginning of the twentieth century science was interpreted on the principles of positivism, with a tendency to utilitarian technocracy, then at the beginning of the new 21 century there were increasingly consistent ecologically and holistically defined attempts to understand alternative concepts of science and its development. In general, there is a research trend to consider the possibilities of scientific development in terms of ecological and cultural-civilizational prospects of mankind.

Key words: Science, Philosophy, thinking, knowledge, human, nature.

НОТАТКИ